

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI**

**ANDIJON VILOYATI PEDAGOGIK
MAHORAT MARKAZI**

**Qo‘lyozma huquqida
37.018.46-051**

KARIMOVA NARGIZA RAXIMOVNA

**MALAKA OSHIRISH TIZIMIDA BOSHLANG‘ICH SINFLAR
O‘QITUVCHILARINING KASBIY-AXLOQIY KOMPETENTLIGINI
RIVOJLANTIRISH METODIKASI.**

Andijon -2025

UO‘K 37.018.46-051

KBK 74.20

K25

N.R.Karimova. Malaka oshirish tizimida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi. [Monografiya] – “Omadbek print number one” MCHJ. Andijon: 2025. – 141 b.

Ushbu monografiyada malaka oshirish tizimida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Unda pedagogik faoliyatda axloqiy qadriyatlar, kasbiy etika va pedagog shaxsining ma‘naviy-ma‘rifiy salohiyati o‘qituvchi kompetentligining ajralmas qismi sifatida ilmiy asoslab beriladi. Monografiyada xalqaro tajribalar, milliy ta‘lim tizimida mavjud yondashuvlar hamda ilg‘or metodlar tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘qituvchilarning kasbiy-axloqiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodik tavsiyalar, amaliy mashg‘ulotlar, interaktiv usullar va innovatsion yondashuvlar taklif etiladi.

Monografiya pedagogika sohasi tadqiqotchilari, amaliyotchi o‘qituvchilar, malaka oshirish kurslari tinglovchilari hamda ta‘lim tizimi rahbarlari uchun mo‘ljallangan.

Mas‘ul muharrir: Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)dotsent
B.T.Qodirova

Taqrizchilar: pedagogika fanlari doktori, dotsent
Usmanova Umida Aybekovna
pedagogika fanlari doktori, dotsent
Azizova Qizlarxon Mashrabovna

Monografiya Andijon viloyati Pedagogik mahorat markazi 2025 yil 5-sonli Ilmiy kengashi tomonidan tasdiqlandi va nashrga tavsiya etildi.

ISBN : 978-9910-11-545-5

5667

© N.R.Karimova
© Omadbek print number one

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
I BOB.MALAKA OSHIRISH JARAYONIDA BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHISINING KASBIY-AXLOQIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI.....	11
1.1-§ Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik muammolari.....	11
1.2-§ Malaka oshirish jarayonida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishda integrativ yondashuvining xususiyatlari.....	35
1.3-§ Malaka oshirish jarayonida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishning integrativ yondashuv asosida didaktik imkoniyatlari.....	51
I bob .bo‘yicha xulosalar.....	65
 II BOB. MALAKA OSHIRISH JARAYONIDA BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHISINING KASBIY-AXLOQIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH.....	66
2.1-§ Integrativ yondashuv asosida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish modeli.....	66
2.2-§ Malaka oshirish jarayonida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi	85
2.3-§ Malaka oshirish jarayonida integrativ yondashuv asosida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligi rivojlanishi diagnostik metodikasi.....	109
II bob bo‘yicha xulosalar.....	117
XULOSALAR.....	118
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.....	115
ILOVALAR.....	130

KIRISH

Jahon ta'lim tizimida malaka oshirish muassasalari o'qituvchilarning kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishning kreativ texnologiyalari amaliyotga tatbiq etilmoqda. YuNESKO va Yevropa Ittifoqi tomonidan qabul qilingan 2030-yilgacha Xalqaro ta'lim konsepsiyasida, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining - Ta'lim va ko'nikmalar kelajagi 2030 loyihasida ta'lim sifatini oshirish, o'quv faoliyatining asosiy tarkibiy qismi bo'lgan o'quv dasturlarini qayta ishlash va takomillashtirish, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy-axloqiy kompetentligini takomillashtirish ijtimoiy ma'naviy, estetik jihatlarini integratsiyalash mazmunli, muammoli, amaliy va kommunikativ jihatlarini umummadaniy kompetentlik sifatida ifodalash, kasbiy majburiyatlarini bajarish imkoniyatlarini ta'minlovchi bilim, ko'nikma malakalarini shaxs kasbiy ahamiyati sifatleri deb qabul qilish, o'qituvchining subektiv, kasbiy muhim sifatlarini baholash bo'yicha loyihalarni amaliyotga tatbiq etishga qaratilgan tizimli amaliy ishlar olib borilmoqda,

Jahon ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida o'qituvchining kompetentliklarini rivojlantirish, o'qituvchilarning kasbiy-axloqiy kompetentsiyalarini takomillashtirish, motivatsiyasini oshirish va pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishga taaluqli ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. O'qituvchilarning kasbiy axloqiy kompetensiyasini baholash jarayonida o'qituvchilarning axloqiy qarorlar qabul qilishdagi qobiliyatlari, inklyuziv ta'limni ta'minlashdagi rollari va pedagogik amaliyotlari jarayon o'qituvchilarning o'z malakalarini oshirish imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha tadqiqotlar ham olib borilmoqda.

Respublikamizda so'ngi yillarda pedagoglarni uzluksiz malaka oshirish tizimini takomillashtirish, zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash, pedagoglarni moslashuvchanlik kompetentsiyalarini rivojlantirish, mustaqil ta'lim olishni kengaytirishning me'yoriy asoslari yaratilmoqda. "Uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, ta'lim muassasalarini kompyuter texnikasi va

o‘quv-metodik qo‘llanmalar bilan jihozlash orqali ularning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash yuzasidan maqsadli chora-tadbirlarni ko‘rish” masalalari[3] ustuvor yo‘nalish sifatida belgilab berildi. Shunga muvofiq kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlashning sifat darajasini oshirish hamda raqobatbardoshligini ta‘minlash, malaka oshirish tizimining ta‘lim sifatini ta‘minlash jarayonidagi ijtimoiy rolini oshirish, jahon amaliyotiga asoslangan pedagogik kadrlar malakasini oshirish tizimining o‘quv-metodik ta‘minotini yaratishning pedagogik imkoniyatlari kengayadi.

I-BOB. MALAKA OSHIRISH JARAYONIDA BOSHLANG‘ICH SINIF

O‘QITUVCHISINING KASBIY-AXLOQIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

1.1-§ Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik muammolari

Ta’lim-tarbiya ishlarini takomillashtirish, uni jahon andozalari darajasiga ko‘tarish, fan sohasidagi yangiliklarni amaliy hayotga tatbiq etish muhim masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa yosh avlodga ta’lim-tarbiya berish, ularda fan sohalariga nisbatan bilim, ko‘nikma, malakalarni shakllantirish uzluksiz ta’lim tizimining dolzarb vazifalaridan hisoblanadi. Hozirgi zamon tarbiyachisi ijtimoiy-kasbiy vazifalarini bajarish uchun yuksak ma’naviy xislatlarga ega bo‘lishi, umumiy va kasb madaniyati, ziyoliligi, axloqiy pokligi, faolligi, shaxsiy hissiyotlarga berilmasligi, ijodiy tasavvur egasi, ruhiy jihatdan sog‘lom, davlatimiz fuqarosi sifatida mas’uliyatni his eta bilishi lozim. Pedagoglik kasbiga xos kasbiy-axloqiy sifatlar, psixik holatlar va xarakter, bolalar psixikasining o‘ziga xos xususiyatlarini tarbiyalashning psixik asoslari va qonuniyatlari haqida bilim, ko‘nikma va malakalar berishdan va ularni kasbiy faoliyatga tatbiq etishdan iborat. Buyuk alloma A.Avloniy ayganidek: tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir. Binobarin sog‘lom avlod tarbiyasi faqat jismoniy jihatdan chiniqqan, kamol topgan yoshlarnigina emas, shuningdek, sharqona axloq-odob va umumbashariy ma’naviy qadriyatlar asosida tarbiya topgan insonni ham ko‘zda tutmog‘i lozim.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi 231-son qarori asosida o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi uzluksizligini ta’minlash, ularning kasbiy bilim, ko‘nikma va mahoratini muntazam oshirib borish orqali umumiy o‘rta ta’lim muassasalaridagi ta’lim-tarbiya jarayonlarining sifati va samaradorligini oshirish maqsadida pedagoglarimiz uchun 5 yilda bir marta o‘tkaziladigan malaka oshirish kurslari oralig‘ida “Kasbiy rivojlanish soati” va

“Kasbiy rivojlanish kuni” tadbirlarini bosqichma-bosqich o‘tkazilishi belgilandi. [7].

Yangi O‘zbekistonning siyosiy, iqtisodiy, ma’naviy yo‘nalishlarini rivojlantirishda va demokratik, insonparvarlik jamiyatini qurishda maktabgacha va maktab ta’limi tizimini takomillashtirish, ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi ish faoliyatini yuqori darajaga ko‘tarish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki kelajagimizning taqdiri hozirgi kunda boshlang‘ich ta’lim bosqichi maktablarida ilm olayotgan bolalarning ta’lim-tarbiyasiga bog‘liqdir. Shuning uchun bugungi kunda boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish muhimdir. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining o‘ziga xosligi, u o‘quv-tarbiya jarayonini birinchi bo‘lib boshlashi, o‘quvchida o‘qish malakalarini hosil qilishi, maktabdagi xulq namunalarini belgilashidan iborat. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish-ta’lim sifatini oshirish, bolalarda to‘g‘ri tarbiya shakllantirish va o‘qituvchi shaxsining ijtimoiy-normativ qadriyatlarga muvofiqligini ta’minlashda asosiy omillardan biridir. Bu jarayonda yuzaga keladigan pedagogik muammolar turli sabablarga ko‘ra vujudga keladi va ularni hal qilish dolzarb masala bo‘lib qolmoqda.

Shunga muvofiq, yuqoridagilarni umumlashtirib ta’kidlash mumkinki, jamiyatdagi barcha ta’lim tashkilotlarda yuqori darajadagi kasbiy-axloqiy kompetentlikka ega bo‘lgan mutaxassislariga tobora ortib borayotgan ehtiyoj sezilmoqda. Zero, ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri — o‘qituvchilarga jamiyatda muvaffaqiyat qozonishi uchun zarur bo‘lgan nafaqat sifatli bilim, balki kasbiy etika, axloqiy me’yorlarga sodiqlik, mas’uliyat va halollik kabi kasbiy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishdan iboratdir. Ayniqsa, yosh avlodda kasbiy-axloqiy kompetentlikni rivojlantirish ularning ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi hamda barkamol shaxs sifatida shakllanishining muhim omili hisoblanadi.

Zamonaviy boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari oldida turgan murakkab va mas’uliyatli vazifalarni samarali hal etish uchun ular nafaqat o‘z kasbining puxta bilimdonlari, balki ijodiy fikrlovchi, zamonaviy pedagogik yondashuvlarga ega,

axloqiy qadriyatlarga sodiq shaxslar bo'lishi zarur. Boshlang'ich ta'limning o'ziga xosligi — uning ta'limning keyingi bosqichlariga zamin yaratishi bilan belgilanadi. Shu bois, boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini muntazam rivojlantirish ta'lim sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Bu borada ularning kasbiy faoliyatini qo'llab-quvvatlaydigan, yangilanib boradigan va ehtiyojga moslashtirilgan malaka oshirish tizimi alohida ahamiyat kasb etadi. Malaka oshirish kurslari davomida o'qituvchilarning kasbiy-axloqiy kompetentligini chuqurlashtirish, ijodiy yondashuvni rag'batlantirish, zamonaviy metodik uslublarni egallash orqali ularning kasbiy salohiyatini oshirish mumkin. Aynan kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan malaka oshirish dasturlari orqali o'qituvchilar nafaqat o'z bilim va ko'nikmalarini yangilaydi, balki kasbiy etika, mas'uliyat, o'quvchilarga nisbatan individual yondashuv kabi axloqiy jihatlarni ham mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Tadqiqotimiz vazifalaridan kelib chiqib, dissertatsiya muammosi yuzasidan ilmiy tadqiqot ishlarini quyidagi yo'nalishlarda tahlil qildik: boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish masalalari; kasbiy-axloqiy kompetentlikning turli yondashuvlari bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlari.

Yurtimiz, MDH va xorijlik olimlar tomonidan boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish masalalari muammosi batafsil muhokama qilingan.

Kasbiy-axloqiy kompetentlik – bu o'qituvchining kasbiy bilimi, ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarga munosabati, shaxsiy mas'uliyati, odob-axloq normalariga rioya qilishi, o'quvchilarga namunali munosabatda bo'lishi kabi jihatlarni o'z ichiga oladi. Ushbu kompetentlik o'qituvchining nafaqat bilim berish, balki insoniylik, mehr-shafqat, halollik, sabr-toqat kabi xislatlarni ham singdirishi lozimligini anglatadi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishda quyidagi pedagogik muammolar mavjud: nazariy va amaliy tayyorgarlikning uzviy emasligi, pedagogika institutlarida axloqiy tarbiya masalalari

ko‘pincha nazariy doirada cheklanganligi, o‘qituvchi amaliy faoliyatga kirgach, real holatlar bilan qanday yo‘l tutishni bilmasligi;

-motivatsiyaning pastligi, axloqiy qadriyatlar bo‘yicha o‘z ustida ishlashga rag‘batning past bo‘lishi;

-zamonaviy axloqiy inqirozlar, ijtimoiy tarmoqlardagi salbiy ta’sirlar, madaniyatlar to‘qnashuvi, axloqiy me’yorlarning buzilishi o‘qituvchi shaxsiga ham ta’sir qilmoqda, bu esa, o‘qituvchining axloqiy barqarorligiga putur yetkazadi;

-pedagogik muhitdagi yetarlicha qo‘llab-quvvatlov yo‘qligi, kasbiy malaka oshirish kurslarida axloqiy kompetentlikka yetarlicha e’tibor qaratilmasligi, maktab jamoalarida bu boradagi muhokamalar, treninglar yetarli emasligi;

-ota-onalar va jamiyat bilan hamkorlikning zaifligi, o‘qituvchining axloqiy qadriyatlarni targ‘ib qilishdagi harakati oiladagi yoki jamiyatdagi qarama-qarshi ta’sirlar bilan zid kelishi.

Sh.Q.Mardonov ta’kidlaganidek, pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish jarayonini takomillashtirishni ilmiy asosda qayta qurish uchun bu jarayon tashkilotchilarning tayyorgarlik darajasi, tinglovchilar bilan muomalasi, muloqotining yuksak darajada bo‘lishi hal qiluvchi omil hisoblanadi. Chunki bu tizim o‘qituvchisining vazifasi maxsus metodikalar, ta’sir etish usullari, shaxsiy va kasbiy sifatlari bilan ta’lim jarayonida tinglovchilarga yangi insonparvarlik, demokratik munosabatlarini shakllantirishning namunalarini ko‘rsatishlari zarur [72].

Bu fikr, ayniqsa kasbiy-axloqiy kompetentlikni shakllantirish vazifasi uchun nihoyatda muhim ahamiyatga ega. Chunki o‘qituvchining axloqiy yetukligi, mas’uliyati, insonparvarlik munosabatlari faqat bilim orqali emas, balki namunaviy muloqot va tarbiyaviy ta’sir orqali shakllanadi. Malaka oshirish jarayonida aynan pedagoglarning: insoniy munosabati, kasbiy va shaxsiy madaniyati, muloqot etikasi, axloqiy pozitsiyasi, o‘qituvchilarga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Chunki bu muhitda katta yoshdagi shaxslar – o‘qituvchilar tinglovchi sifatida ishtirok etayotgan bo‘lsalar-da, ular ham ta’sirchanlik, qadriyatlar singishi, ijobiy shaxsiy namunalarga

bo'lgan ehtiyoj bilan keladi. Agar u o'z malaka oshirish jarayonida insonparvar, demokratik muloqotga asoslangan o'quv muhiti ko'rsa, bu tajriba bevosita uning faoliyatida ham aks etadi.

A.K.Markovaning fikricha, boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quvchilarda o'quv vazifasini tushunish va hal etish, o'quv faoliyati usullar va natijalarni farqlash, bir necha yechish usullarini taqqoslash, turli o'zini-o'zi nazorat qilish ko'rinishlarini bajarish, o'quv-bilish motivlarini shakllantirish (ish usullari, o'zini-o'zi baholashga qiziqish), shaxs ma'naviy-axloqiy rivojlanishi asoslarini yuzaga keltirishi kerak[74].

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlari o'qituvchi kasbiy kompetentligi xususiyatlarini talab etadi. Ma'lumki, kichik maktab yosh davri – bu o'qituvchiga, uning baholari va fikrlariga ochiq, ishonchli munosabat, bolalar o'yinga intiladigan, his-tuyg'uli, bevosita yosh davridir. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi boshlang'ich sinf o'quvchisining iliq muloqot, empatiyaga ehtiyojini inobatga olishi zarur. Shuning uchun undan bu emotsionallikni qo'llab-quvvatlash va bolalarning bevositaliklarini himoyalash, boshlang'ich sinf o'quvchisida boshqa insonlarga hamdardlikni tarbiyalash talab etiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchisi, agar unga xulq va niyat natijalarini farqlashda yordam berilsa, xulqni axloqiy baholashga tayyordirlar. O'qituvchiga shuningdek bolalarning imkoniyatlarini o'rganish, bolalarda uy mashg'ulotlari tartibini shakllantirish bo'yicha ota-onalar bilan hamkorlikdagi ishlarni amalga oshirishiga to'g'ri keladi.

Boshlang'ich sinfda shakllantiriladigan ta'limiy va tarbiyaviy ta'sirlarga ochiqlik sifatidagi o'zlashtirish va tarbiyalilik keyingi yillardagi ta'lim olishning muvaffaqiyatini belgilab beradi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi tomonidan o'quvchilarda o'qish malakalari, ularning atrofdagi olamga ma'naviy-axloqiy munosabatlari qanday shakllantirilganligiga o'quvchilarning nafaqat umumiy o'rta maktabdagi, balki keyingi butun hayotlari davomidagi muvaffaqiyatlari bog'liqdir.

Bu vazifani amalga oshirishi uchun boshlang'ich sinf o'qituvchisi uning *kasbiy-axloqiy kompetentligini* belgilovchi kasbiy va hayotiy vazifalarni hal etishga tayyorgarlikka, kasbiy ahamiyatli sifatlar, bilim, ko'nikmalar va qadriyatli

yoʻnalganlikka mos ravishda xatti-harakatlarni amalga oshirishga tayyorgarlikka ega boʻlishlari zarur.

Mazkur hodisaning mohiyati va tavsifini aniqlash, umuman oʻqituvchi va xususan boshlangʻich sinf oʻqituvchisi kasbiy kompetentligi yaxlit hodisasi, murakkab va koʻp qirrali tushunchasi tahlili jarayonida aniqlash mumkindir.

N.A. Muslimov kompetentlikni quyidagicha taʼriflagan: “kompetentlik bu talabaning shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega kasbiy faoliyatining amalga oshirilishi uchun zarur boʻlgan bilim, koʻnikma va malakalarning egallanishi hamda ularni kasbiy faoliyatda qoʻllay olishi bilan ifodalanadi” [76].

A.X. Mahmudov esa, kompetentlikka quyidagicha taʼrif bergan: «kompetentlik bu doimo oʻzgarib borayotgan sharoitlarda yoki mutaxassisning kasbiy faoliyatini samarali olib borishga imkon beruvchi shaxsga xos integrallashgan sifatlardir» [125].

Demak, yuqoridagi taʼrifni tahlil qilish orqali kompetentlik tushunchasi ikki asosiy yoʻnalishda — amaliy bilim va koʻnikmalarning faoliyatga tadbiq etilishi, hamda shaxsiy sifatlarning integratsiyalashuvi sifatida namoyon boʻlishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, boshlangʻich sinf oʻqituvchilarining kasbiy-axloqiy va ijodiy kompetentligini shakllantirishda bu ikki yondashuvning uygʻunlashuvi zarur hisoblanadi.

D.L.Stufflebeam nuqtai nazariga koʻra, shaxs kompetentligining rivojlanishi butun taʼlim jarayonida sodir boʻladi va u bilan bogʻliq, shuningdek bilimlar intellektual, ijtimoiy, maʼnaviy, estetik, siyosiy jihatlarining integratsiyasi hisoblanadi [156]. Shu bilan birga metodologik qarashlarga koʻra turli mualliflar mazkur hodisani tushunishga oʻz ahamiyatli xususiyatlarini keltiradilar

“Oʻqituvchi kasbiy kompetentligi” toifasining talqiniga mavjud yondashuvlarni koʻrib chiqamiz va ularni nisbatan mustaqil alohida yoʻnalishlar boʻyicha tizimlashtirishga harakat qilamiz.

Ajratish mumkin boʻlgan birinchi yoʻnalish, madaniyatshunoslik (yoki umummadaniy) xususiyatiga ega boʻlib, “kasbiy kompetentlik” toifasining shaxs rivojlanishi, uning maʼlumotlilik va tarbiyaliligi natijasi hisoblangan “madaniyat”

toifasi bilan aloqadorligini ko'zda tutadi. Bunday yondashuvni Ye.V.Bondarevskaya, qo'llab-quvvatlaydi [104].

V.A. Adolf kasbiy kompetentlikni quyidagicha ta'riflagan: kasbiy kompetentlik- bu mahsuldor pedagogik faoliyatga nazariy, metodologik, predmetli, psixologo-pedagogik va texnologik tayyorgarlikni o'z ichiga olgan umumlashgan shaxsiy ta'limdir. U o'qituvchining kasbiy kompetentligi tuzilmasida predmetli, metodik, metodologik, psixologo-pedagogik tashkil etuvchilarni ajratgan. Uning fikridan kelib chiqqan holda shuni ta'kidlash mumkinki, to'laqonli kasbiy kompetentlik faqatgina harakatchan va yangilikka intiluvchi o'qituvchidagina namoyon bo'lar ekan. V.A. Adolf kompetensiyani ob'yektiv sharoit, ya'ni o'qituvchining huquqi, burchi va javobgarligi sifatida talqin etgan. [17].

V.I. Baydenko «kasbiy kompetentlik» tushunchasini quyidagicha tavsiflagan:

- o'z mutaxassisligi bo'yicha faoliyat yuritish uchun zarur bo'ladigan bilim, ko'nikma, malaka va qobiliyatlarga, kasbiy muammolarni qisman hal etishda bir vaqtda avtonomlik va egiluvchanlik xususiyatlariga ega bo'lish;
- kasbiy shaxslararo muhitda hamkasblar bilan hamkorlikni rivojlantirish;
- faoliyat mezonini (sifat o'lchovi), qo'llash sohasi, talab etiladigan bilimlarni o'z ichiga olgan standartlarni loyihalash tuzilmasi;
- ish beruvchi talablariga ko'ra kasbiy faoliyatni samarali amalga oshirish imkonini beruvchi qobiliyatlardan samarali foydalanish;
- insonga hozirgi zamon mehnat muhitida ish faoliyatini muvaffaqiyatli bajarish imkonini beruvchi bilimlar, xususiyatlar va ko'nikmalarning integrallashgan birlashuvi [26].

Mazkur ta'riflar asosida xulosa qilish mumkinki, kasbiy kompetentlik — bu oddiy bilimlar yig'indisi emas, balki *o'qituvchining shaxsiy, kasbiy, ijtimoiy va psixologik sifatlarini o'zida birlashtirgan murakkab integrallashgan tizimdir*. Ayniqsa, zamonaviy ta'lim muhitida doimiy o'zgarishlar, texnologik yangiliklar, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar fonida bu kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirish doimiy jarayonga aylanmoqda.

Jumladan, Y.V.Bondarevskaya pedagogik kompetentlik mohiyatini aniqlash uchun «pedagogik madaniyat» tushunchasiga tayanadi. Pedagogik madaniyat

“pedagogik qadriyatlar, faoliyat usullari va o‘qituvchi kasbiy faoliyatining dinamik tizimi” hisoblanadi [104].

Bondarevskaya ta’kidlagan “dinamik tizim” iborasi malaka oshirish jarayonida doimiy o‘shish va yangilanish zarurligini bildiradi. Bu esa aynan o‘qituvchining kasbiy-axloqiy kompetentligini shakllantirishdagi uzluksizlik tamoyiliga to‘g‘ri keladi.

T.G.Braje kasbiy kompetentlikni o‘z ichiga falsafiy, psixologik, sotsiologik, madaniyatshunoslik va shaxsiy tartibdagi tizim sifatida ifodalaydi [35].

Mazkur fikr kasbiy-axloqiy kompetentlikni kompleks yondashuv asosida rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi. Bunday yondashuvda malaka oshirish jarayoni o‘qituvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiluvchi ko‘p yo‘nalishli mazmunni qamrab olishi kerak. Avvalo, falsafiy-modellashtirish orqali o‘qituvchida kasbga nisbatan ongli munosabat va qadriyatchan yondashuv shakllantiriladi. Bu esa kasbni nafaqat faoliyat turi, balki insoniy burch, axloqiy mas’uliyat sifatida anglashga olib keladi. Shu bilan birga, psixologik tayyorgarlik yo‘nalishi doirasida o‘qituvchilarda stressga chidamlilik, axloqiy dilemma vaziyatlarida barqaror qaror qabul qilish qobiliyati rivojlantiriladi. Bu holat, ayniqsa, o‘quv muhitidagi murakkab ijtimoiy-psixologik vaziyatlarga duch keladigan boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun nihoyatda muhimdir. Bundan tashqari, ijtimoiy anglash yo‘nalishi orqali o‘qituvchi o‘z kasbining jamiyatdagi ijtimoiy va madaniy rolini chuqur anglaydi, kasbiy faoliyatini ijtimoiy mas’uliyat bilan olib borishga intiladi. Bu esa uning axloqiy pozitsiyasini mustahkamlaydi. So‘ngra, madaniyatli muloqot orqali o‘qituvchi professional axloq, o‘zaro hurmat va interaktiv hamkorlikka asoslangan kommunikatsiya madaniyatini egallaydi. Bu nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki o‘quvchilarda ham ijobiy axloqiy fazilatlarning shakllanishiga xizmat qiladi.

Shunday qilib, T.G. Braje yondashuvi malaka oshirishda kasbiy-axloqiy kompetentlikni cheklangan metodik darajadagi yondashuvdan chiqib, uni shaxsiy-falsafiy va ijtimoiy-ma’naviy rivojlanish masalasiga aylantirish zarurligini ko‘rsatadi.

V.B.Gargay «“Inson-inson” tizimida ishlaydigan insonlarning kasbiy kompetentligi (pedagoglar, shifokorlar, huquqshunoslik, xizmat ko‘rsatish xodimlari) nafaqat umumiy (ilmiy) bilim va ko‘nikmalar bilan, balki mutaxassisning qadriyatli yo‘nalganligi, uning faoliyati motivlari, uning o‘zini olamda va atrofidagi olamni tushunishi, ishlaydigan insonlari bilan o‘zaro munosabati uslubi, uning umumiy madaniyati, o‘zining ijodiy imkoniyatini rivojlantirish qobiliyati bilan belgilanadi. Pedagog kasbiy kompetentligi bu ro‘yxatga fanni o‘qitish metodikasini egallaganlik; o‘z tarbiyalanuvchilarining ma’naviy olamini tushunish va ta’sir etish qobiliyati; ularga hurmat; kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun ahamiyatli bo‘lgan shaxsiy sifatlar muhim o‘rin tutadi. Komponentlardan hech bo‘lmasa bittasining mavjud emasligi butun tizimni buzadi va pedagog faoliyatining samaradorligini pasaytiradi». Shunga ko‘ra, tadqiq etilayotgan tushunchaning kasbiy bilim va ko‘nikmalarni egallaganlik, jamiyatda qadriyatli yo‘nalganlik, nutqda, muloqot uslubida, o‘qituvchining o‘ziga, o‘zining amaliy faoliyatiga va uni amalga oshirishiga munosabatida ifodalanuvchi madaniyat kabi ko‘rsatkichlari ajratiladi [39], deya ta’kidlagan.

R.X.Gilmeyeva kasbiy kompetentlik ostida «muayyan darajadagi kasbiy majburiyatlarni bajarish imkoniyatini ta’minlovchi bilim, ko‘nikma va malakalar tizimi, shaxs kasbiy ahamiyatli sifatlarini» tushunadi [108].

L.M. Abolinga ko‘ra, uchinchi yo‘nalishda kasbiy tayyorgarlikni tashkil etishdagi muammolardan kasbiy kompetentlikni shakllantirish masalalarini alohida ajratish xosdir [16].

A.I.Piskunov kasbiy tayyorgarlik mazmuniga yaxlitlik elementlariga ega bo‘lgan, muayyan to‘planmi hosil qiluvchi invariant (yadro) va variativ qismlarni kiritadi. Invariant (majburiy) qismni quyidagilar tashkil etadi: falsafiy, psixologik-pedagogik va metodik fanlar sohasidagi fundamental bilimlar; o‘quv va auditoriyadan tashqari faoliyatning turli shakllari va ko‘rinishlarini tashkil etish sohasidagi nazariy bilimlar; kasbiy-pedagogik ko‘nikmalar. Variativ qism talaba ilmiy tayyorgarligi yo‘nalishi xususiyatlarini, uning shaxsiy qiziqish va moyillarini inobatga olishni nazarda tutadi [145].

Bunday yondashuvlar *kompetentlikni kasbiy tayyorgarlikning* mazmuniy negizi sifatida tushunishga imkon beradi. Shu asosda bizningcha, kasbiy kompetentlik — bu faqat bilim va malakalar tizimi emas, balki shaxsiy fazilatlar, madaniyat, ijodiy yondashuv, kasbiy qadriyatlar, va motivatsion omillarni o‘z ichiga olgan, pedagogik faoliyat samaradorligini ta’minlovchi integrallashgan sifatlar yig‘indisidir.

L.M.Abolin kasbiy kompetentlikni “bu mehnatning o‘zgartiruvchi predmetlari (inson, guruh, jamoa) xususiyatlarini chuqur bilish, ishlab chiqarish qurollarini erkin egallaganlik, mehnatli aniq predmetli mazmunining, bajariladigan ishlarning o‘qituvchining subyektiv, kasbiy muhim sifatlariga, uning o‘z-o‘ziga bahosiga mosligiga” bog‘liq bo‘lgan pedagogik faoliyatni amalga oshirish shakli sifatida ta’riflaydi [16]. Shu tariqa, mazkur yo‘nalish vakillari kompetentlik va mahoratni bog‘liq tushunchalar deb hisoblaydilar.

L.M. Mitina ta’kidlashicha, to‘rtinchi yo‘nalish ‘kasbiy kompetentlik’ va ‘kasbiy faoliyatga tayyorlik’ tushunchalari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlashga qaratilgan [75].

Psixologik-pedagogik adabiyotlarda «faoliyatga tayyorlik» tushunchasini tushunish bir xil emas, ammo umumiy holda uni alohida psixik holat, subyektda ma’lum xatti-harakat strukturasi obrazining va uni bajarishga anglanganlikning doimiy yo‘nalganligi mavjudligi sifatida talqin etilgan. U o‘z ichiga pedagogik vazifani anglashga turli ustanovkalarni, ehtimoliy xulq modellarini, faoliyatning maxsus usullarini aniqlashni, o‘z imkoniyatlarini kutiladigan qiyinchiliklar va ma’lum natijaga erishish zarurati bilan aloqadorlikda baholashni kiritadi.

L.M.Mitina o‘qituvchi kasbiy kompetentligini pedagogik fikrlashga nazariy tayyorgarlik va pedagogik harakat qilishga amaliy tayyorgarlikning birligi sifatida tushunadi. Uning fikricha, pedagogik faoliyatga tayyorlik kasbiy kompetentlikning tarkibiy qismi hisoblanadi va o‘qituvchining pedagogik kasbga refleksiylangan yo‘nalganligi, dunyoqarashi yetukligini; doimiy kasbiy va shaxsiy takomillashishga, o‘zini-o‘zi amalga oshirish va o‘zini-o‘zi tarbiyalashga ustanovkani; bolalarni

o'qitish va tarbiyalashning mualliflik texnologiyasini loyihalashda prognostiklik va dinamiklikka yo'nalganlikni ifodalaydi [75].

V.V.Serikov kasbiy kompetentlikni faoliyat subyektining individual-integral sifatli tavsifi, yaxlit holati va shaxsning uni amalga oshirishga tayyorligi, deb hisoblaydi [154].

Kasbiy-axloqiy kompetentlik - bu shunchaki faoliyatga tayyorlik emas, balki ushbu faoliyatni halol, odobli, axloqiy mezonlarga tayanib, ijtimoiy ishonchni saqlagan holda olib borish salohiyati hamdir. U pedagog shaxsining nafaqat kasbiy, balki ma'naviy yetukligini ham namoyon etadi.

R. Axlidinov fikricha, beshinchi yo'nalishda kasbiy kompetentlik psixologik yondashuv asosida o'qituvchi shaxsini tavsiflash va uning tarkibiga natijaviy komponentni kiritish orqali izohlanadi [19].

Shu tariqa, kompetentlik "shakllangan zarur ko'nikma va malakalar, ularni egallaganlik darajasi" ko'rsatkichi hisoblanadi.

A.G.Asmolov kasbiy kompetentlik «o'qituvchi tayyorgarligining muhim tavsifi, kommunikativ, konstruktiv, tashkiliy malakalar majmui, shuningdek bu malakalarni o'z ishida amaliy qo'llash qobiliyati va tayyorgarligi» deb hisoblaydi [94].

Mazkur psixologik yondashuvlar kasbiy-axloqiy kompetentlikni tushunishda muhim asos vazifasini bajaradi. Chunki o'qituvchining kasbiy faoliyati — bu faqatgina texnik yoki metodik mahorat emas, balki insonlar bilan muloqotda bo'lish, ularning shaxsiy o'sishi va ijtimoiy moslashuvini ta'minlash kabi yuqori darajadagi axloqiy mas'uliyatni ham o'z ichiga oladi.

Shu boisdan, psixologik komponentga asoslangan holda kasbiy-axloqiy kompetentlikni quyidagicha tushuntirish mumkin: bu o'qituvchining kommunikativ, reflektiv, empatik va shaxslararo o'zaro munosabatlarda axloqiy me'yorlarga amal qilish malakalari, ularni real sharoitlarda ongli va doimiy ravishda qo'llay olish qobiliyati bilan bog'liq integrallashgan sifatidir.

Demak, beshinchi yo‘nalishdagi psixologik yondashuvlar kasbiy-axloqiy kompetentlikning shakllanishida muhim o‘rin egallaydi hamda u o‘qituvchining kasbiy shaxs sifatida barkamolligini ifodalovchi sifatlar tizimi sifatida qaraladi.

V.V. Ginesinskiyga ko‘ra, oltinchi yo‘nalish kasbiy kompetentlikni mutaxassisning bilim va ma’lumotlilik darajasi sifatida talqin etilishi bilan tavsiflanadi [38].

“Kasbiy kompetentlik” toifasi, asosiy ravishda kasbiy ta’lim darajasi, insonning tajribasi va individual qobiliyatlari, uning uzluksiz mustaqil ta’limga va o‘zini-o‘zi takomillashtirishga intilishi, ishga ijodiy munosabati bilan belgilanadi.

L.K.Grebyonkina kasbiy kompetentlikni “bilishga oid va amaliy faoliyatning nazariy vositalarini egallash bilan tavsiflanadigan shaxs ma’lumotliliigi va umumiy madaniyati” darajasi sifatida ta’riflaydi [107].

Mazkur yondashuv kasbiy-axloqiy kompetentlik shunchaki axloqiy qadriyatlarni bilish emas, balki ularni kasbiy amaliyotda ongli ravishda qo‘llay olishga, doimiy axloqiy takomillashuvga, kasbiy madaniyatni shakllantirishga qaratilgan shaxsiy intilish bilan bevosita bog‘liq ekanligini aytishimiz mumkin.

A.K.Markovaga ko‘ra yettinchi yo‘nalish – kasbiy kompetentlikni faoliyatli yondashuv nuqtai nazaridan belgilashdir [74].

A.K.Markovaga ko‘ra, kasbiy kompetentlik o‘qituvchi mehnat faoliyatining beshta tomonlarining birligini ifodalaydi: pedagogik faoliyat, pedagogik muloqot, pedagog shaxsi, ma’lumotlilik (o‘zlashtirish), tarbiyalilik (tarbiyalanganlik) . Bu bo‘limlarning har birining ichida obyektiv zarur pedagogik bilimlar (o‘qituvchi mehnati mohiyati uning pedagogik faoliyati, muloqot, shaxsi xususiyatlari, o‘quvchilarning psixik rivojlanishlari, ularning yosh xususiyatlari to‘g‘risida psixologiyadan, pedagogikadan ma’lumotlar), ko‘nikmalar (yetarlicha yuqori darajada bajarilgan xatti-harakatlar), kasbiy psixologik qarashlar (o‘qituvchining xulqini belgilovchi, o‘qituvchi motivatsiyasi, o‘z mehnatini anglash bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan, uning o‘z-o‘ziga bahosini, kasbiy intilishlari darajasini ifodalovchi va uning o‘quvchiga, hamkasblariga, o‘ziga munosabatlarining barqaror tizimlari), uning bilishga oid (pedagogik tafakkur, refleksiya, o‘zini-o‘zi baholash,

kuzatuvchanlik), shuningdek motivatsion sohasiga taalluqli bo'lgan (maqsadni belgilash, shaxs motivlari, qiziqishlari) psixologik xususiyatlarni (sifatlar) ajratiladi. A.K.Markova keyingi ishlarida kasbiy kompetentlikni "mustaqil va mas'uliyatli harakat qilishga imkon beruvchi, inson mehnatining natijalaridan iborat bo'lgan, insonning ma'lum mehnat vazifalarini bajarish qobiliyati va malakasiga egalikni belgilovchi psixik holat" sifatida ta'riflaydi [74].

N.V.Kuzmina pedagogik vazifalarni yechishni yaxshilash maqsadida ilmiy va amaliy bilimlarni alohida ravishda strukturalashda pedagogik ta'sir etish subyekti sifatida pedagogning malakalari majmuini ifodalovchi «kasbiy-pedagogik kompetentlik» tushunchasini kiritgan [123].

Faoliyatga asoslangan bu yondashuv kasbiy-axloqiy kompetentlikni: o'qituvchining shaxsiy fazilatlari (mas'uliyat, hurmat, halollik), kasbiy ong (bilim, malaka, tafakkur) va pedagogik faoliyatda axloqiy qadriyatlarni amaliyotga tadbiiq eta olish qobiliyati sifatida ekanligini e'tirof etishimiz mumkin.

Aytilganlarni umumlashtirib, o'qituvchining kasbiy-pedagogik kompetentligi ostida biz ta'lim jarayonida yuzaga kelgan va kasbiy faoliyat davomida rivojlanuvchi, kasbiy ahamiyatli sifatlarni ifodlovchi va pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishni ta'minlovchi asosiy, umumiy va maxsus kompetentsiyalar tizimi bilan hosil qilingan pedagogning integrativ sifatlarini tushunamiz.

Aytilganlar mazmunida ko'pgina tadqiqotchilar, kasbiy kompetentlikning toifalarga oid mazmunini belgilashda axloqiy mazmunga yetarli e'tibor qaratmaganligiklarini ta'kidlash lozim. Bu esa umumqabul qilingan o'qituvchining umuminsoniy va kasbiy qadriyatlarning yetkazuvchisi sifatidagi alohida vazifasi to'g'risidagi fikrga ziddir.

Fuqarolik hissi, ijtimoiy faollik, tartiblilik, adolatlilik, mehr-oqibat va boshqa umuminsoniy qadriyatlar bugungi kunda o'qituvchi imidji va obro'sini belgilab beradi.

Tadqiqot ishimiz natijalari bo'yicha boshlang'ich sinf o'qituvchisining eng ahamiyatli qadriyatlari sifatida quyidagilarni belgiladilar: adolatlilik (30,5%

respondent), haqqoniylik (22,8%), odoblilik (18,2%), xulq madaniyati (16,9%), mas'uliyatlilik (13,3%), mehnatsevarlik (14%), talabchanlik (13%), “mehr-shavqat” (60,5% respondent) va “bolalarga mehr-muhabbat” (49,9%) ajratiladi (1-ilovaga qarang). Tadqiqot ishimiz shuningdek, ijodiy faollik, aqliy qobiliyatlar, umumiy va kasbiy madaniyat darajasi kabi ko'rsatkichlarning qadriyatlar shkalasida o'sib boruvchi rolini tasdiqlaydi. Bu mazmunda o'qituvchi shaxsi, uning xususiyatlarini axloqiy imkoniyalar mazmunida qarash mumkin va zarurdir.

Kasbiy kompetentlikning turli turlarini shakllantirishning mavjud holatiga tayanib, bizningcha kasbiy kompetentlikning axloqiy mazmuniga yetarli e'tibor qaratilmasligi bilan bog'liq bo'shliqni “kasbiy-axloqiy kompetentlik” tushunchasini ajratish va asoslash orqali to'ldirish mumkin. Uning mohiyati, tuzilishi va mazmunini va kasbiy-pedagogik kompetentlik tizimidagi o'rnini aniqlash, bizningcha nafaqat tadqiqot ishimiz doirasidagi belgilangan vazifalarni yechishga, balki boshlang'ich sinf o'qituvchisi kasbiy kompetentligi hodisasini uning an'anaviy va zamonaviy ko'p qirrali tasavvurda chuqur anglashga imkon beradi.

O.A. Abduquddusov fikricha, kasbiy-axloqiy kompetentlikni asoslashning dastlabki jihati umumiy madaniyatning tarkibiy qismi hisoblangan, mutaxassis kasbiy faoliyatining san'at darajasini ifodalaydigan pedagog kasbiy madaniyati hisoblanadi. U shaxsning axloqiyligi, shuningdek hissiy ifodalanishi bilan tavsiflanadi. Kasbiy madaniyat boshlang'ich sinf o'qituvchisi faoliyatida alohida ahamiyat kasb etishi shubhasizdir. Kichik maktab yoshidagi bolalar bilan ishlash pedagogning bu yoshdagi bolalarga nafaqat ta'lim va tarbiya, balki avvalo, e'tibor, mehr-muhabbat, inson ishtiroki va bevosita yordam zarurligini yodda tutishini talab etadi [73].

Demak, *kasbiy-axloqiy kompetentlik* – bu shaxsiy madaniyat, axloqiy yetuklik, kasbga mehr va bolalarga nisbatan insonparvarlik asosidagi yondashuvdir. Ayniqsa boshlang'ich sinf o'qituvchisi uchun bu jihatlar muhim, chunki ularning har bir harakati bolalarning shaxsiyati shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Pedagogik faoliyatda barcha asosiy axloqiy tushunchalar qo'llaniladi (jumladan yaxshilik va yovuzlik, adolat va sharaf to'g'risidagi). Ammo alohida

tushunchalar boshlang'ich sinf o'qituvchisi kasbiy-axloqiy kompetentligini nisbatan mustaqil tushunchaga ajratuvchi pedagogik dunyoqarash, faoliyat va munosabat sifatlarini ifodalaydi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi faoliyati amaliyoti o'qituvchi faoliyatining muvaffaqiyati, avvalo uning kasbiy-axloqiy kompetentligi shakllanganligi darajasiga bog'liqligini ko'rsatadi. Bu pedagogik jarayonning qator xususiyatlari bilan belgilanadi.

Birinchidan, bu pedagog bolalar bilan ishlab, nafaqat o'z xulqi uchun, balki bolalarning xulqi, hayoti va salomatligi uchun javobgarlikka egaligidir.

Ikkinchidan, pedagogning kasbiy-axloqiy kompetentligi pedagogik jarayonning asosi hisoblanib, maqsadga muvofiq va ta'sirli bo'lishi kerak bo'lgan muloqotda amalga oshadi.

Uchinchidan, pedagogik faoliyat orqali avlodlarning ijtimoiy uzluksizligi amalga oshiriladi, chunki madaniyatni egallagan inson va uni egallayotgan inson o'rtasida o'zaro munosabat sodir bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligi mutaxassisning pedagogik qobiliyatlarini qo'llash va amalga oshirish sohasi hisoblanadi. Shaxs pedagogik qadriyatlarda o'zining individual kuchlarini ifodalaydi va turli-tuman, jumladan axloqiy munosabatlarni egallash jarayoniga jalb etiladi, ya'ni shaxs boshqalarga ta'sir etib, o'zini shakllantiradi, o'zini faoliyatda amalga oshirib, o'z rivojlanishini belgilaydi.

Pedagogning kasbiy-axloqiy kompetentlikni egallashi jarayoni murakkab ekanligi ma'lumdir. Jamiyat tomonidan hosil qilingan ma'naviy- pedagogik qadriyatlarni anglashning umumiyliigi va pedagoglar pedagogik tajribasini, ularni axloqiy-pedagogik amaliyotga jalb etish tajribasini umumlashtirish; tarbiya va o'zini-o'zi tarbiyalash jarayonlarining birligi; pedagogik mehnat sharoitlarini uni insonparvarlashtirish yo'nalishida takomillashtirish – bular pedagog kasbiy-axloqiy kompetentligi shakllanishining ko'p qirraliligi va ziddiyatligini belgilovchi omillardir.

Kasbiy-axloqiy kompetentlik o'zaro murakkab, o'zaro munosabatlarda bo'lgan umumiy va xususiy bilim, ko'nikma va malakalar tizimini ifodalaydi deb

hisoblash mumkin. O'qituvchi xulqini samarali tartibga solish uchun kasbiy-axloqiy kompetentlik talablari tizimi ichki muvofiqlikka ega bo'lishi, ya'ni umumiy va xususiy me'yorlar, qoidalar va odatlar yagona yaxlitni tashkil etishi kerak.

V.I.Bezrukovning ta'kidlashicha, o'qituvchining axloqiy qarashlari to'liqligi va barqarorligi bilan tavsiflanadi. O'qituvchi axloqiy ongining elementlaridan biri uning axloqiy qadriyatlarni anglashi va bu qadriyatlar uning tarbiyalanuvchilari tomonidan idrok etilishi qanday amalga oshirilishini anglashi hisoblanadi [99]. O'qituvchi axloqiy qarashlarini shakllantirishning asosi ma'naviyat tamoyillari, talablari va me'yorlarini bilish va ularning pedagogik faoliyatda o'ziga xos ifodalanishi hisoblanadi.

Kasbiy-axloqiy kompetentlik axloqiy qarashlarni o'qituvchi xulqining me'yoriga, uning jamiyatdagi, o'z kasbiga, mehnatga, hamkasblariga, o'quvchilarga va ularning ota-onalariga munosabatlari tizimida o'z qarashlariga aylangan, ma'naviy bilimlar sifatida tushunishni ko'zda tutadi. O'qituvchi axloqiy me'yorlar va tamoyillar voqelikdagi to'g'ri yo'nalganlik sharti hisoblansada, ularni bilishi bilan cheklanmaydi—u tarbiyalanuvchi shaxsini maqsadga muvofiq shakllantirish bo'yicha faol ongli faoliyat uchun asos hisoblangan qat'iy g'oyaviy-axloqiy qarashlarga ega bo'lishi kerak.

Kasbiy pedagogik etikada o'qituvchining axloqiy his-tuyg'ulari qarashlar bilan, bir qatorda kasbiy faoliyat va tarbiyaviy jarayon ishtirokchilariga subyektiv ma'naviy qarashlarni tavsiflovchi, uning ma'naviy faoliyatining hissiy tomoni sifatida qaraladi. Axloqiy his-tuyg'ular shaxsni shakllantirish vositasi va axloqiy tarbiya vazifalaridan biri sifatida xizmat qiladi.

O'qituvchining axloqiy his-tuyg'ularini ifodalangan obyektga mos ravishda shartli ravishda bir necha guruhlariga ajratish mumkin.

Pedagogning o'z kasbiga munosabatini tartibga soluvchi his-tuyg'ulari guruhida kasbiy burch, mas'uliyat his-tuyg'ulari, o'z-o'ziga tanqidiylik, g'urur, sharaf va boshqalar o'qituvchining pedagogik kasb vakili sifatida o'ziga munosabatini belgilaydi; nihoyat, pedagogik jarayon ishtirokchilariga munosabatni aks ettiruvchi his-tuyg'ular alohida guruhni ifodalaydi.

Axloqiy munosabatlar asosida lavozim talablari va bu talablarning shaxs tomonidan subyektiv idrok etilishi o'rtasidagi, shaxsiy va ijtimoiy manfaatlar o'rtasidagi bog'liqliklar yotadi.

Axloqiy munosabatlar jamiyat yoki guruhda tan olingan va shaxs tomonidan jamoaviy faoliyat jarayonida o'zlashtirishgan ma'naviy tamoyillar, me'yorlar, odatlar, an'analar bilan tartibga solinadi. Axloqiy munosabatlarning o'ziga xosligi, ular qadriyatli-tartibga soluvchi va bevosita-baholash xususiyatga egaligidan iborat, ya'ni ularda barchasi tartibga solish va nazorat vazifalarini bajaruvchi ma'naviy bahoga asoslangan.

Pedagogik muhitda axloqiy munosabatlar ma'lum xususiyatlarga ega bo'lgan sohalar ajratiladi – o'quv mehnati sohasi, pedagoglar va o'quvchilarning turli xil ijtimoiy faoliyatlari, maktabdan tashqari aloqalar, umumiy xordiq sohasi, o'qituvchilar pedagogik aloqalari sohasi va boshqalar. Pedagogik muhitda axloqiy munosabatlar subyekti – o'qituvchi hisoblanadi. o'quv-tarbiya jarayonida asosiy bo'g'in bo'lib, u o'quvchilar, ularning ota-onalari, hamkasblari va boshqalar bilan eng keng o'zaro aloqalarni amalga oshiradi.

Shu munosabat bilan kasbiy-axloqiy kompetentlik tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasida ijodiy shaxsning rivojlanishiga, shaxsiy qadri hissiga ega insonni shakllantirishga yordam beruvchi o'zaro munosabatlar me'yorlarini ko'zda tutishi kerak.

Pedagogning tarbiyalanuvchiga ijobiy ta'sirining muhim sharti–talabchanlik va unga ishonchning oqilona birligi hisoblanadi. Pedagogik muhitda axloqiy munosabatlar tizimida o'qituvchining o'quvchilar jamoasi bilan o'zaro aloqasi muhim rol o'ynaydi va ular o'zaro tushunish hamda o'zaro hurmat, o'qituvchining jamoaning ijobiy an'analarini va har bir tarbiyalanuvchining shaxsiy qadri hissini hurmat qilishi asosida qurilishi kerak. Albatta, tarbiyaning muvaffaqiyati bolalar yashaydigan va tarbiyalanadigan yaqin mikromuhitga bog'liqdir.

A. S. Belkinning fikricha, pedagogning axloqiy faoliyati, ixtiyoriy ma'naviy faoliyat singari, nisbatan mustaqillikka ega, faoliyatning boshqa turlari bilan

bevosita bog‘liq va turli predmetli shakllarda amalga oshirilishi mumkin, masalan: axloqiy ma’rifat, axloqiy tajribani tashkil etish, o‘zini-o‘zi axloqiy tarbiyalash [29].

Pedagog boshlang‘ich sinf o‘quvchisining axloqiy ma’rifati jarayonida ularni ma’naviyatning asosiy muammolari, ma’naviy baho mezonlari bilan tanishtiradi, axloqiy xulq tanlovi erkinligi imkoniyatlarini va shaxsning o‘z xulqi uchun javobgarligi o‘lchovini ochib beradi.

Yuqorida ifodalanganlarni inobatga olib, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligi o‘z ichiga qator komponentlarni kiritishi mumkin, ular orasida muhimlari quyidagilar hisoblanadi (1.1-jadvalga qarang).

1.1-jadval

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligi turlari

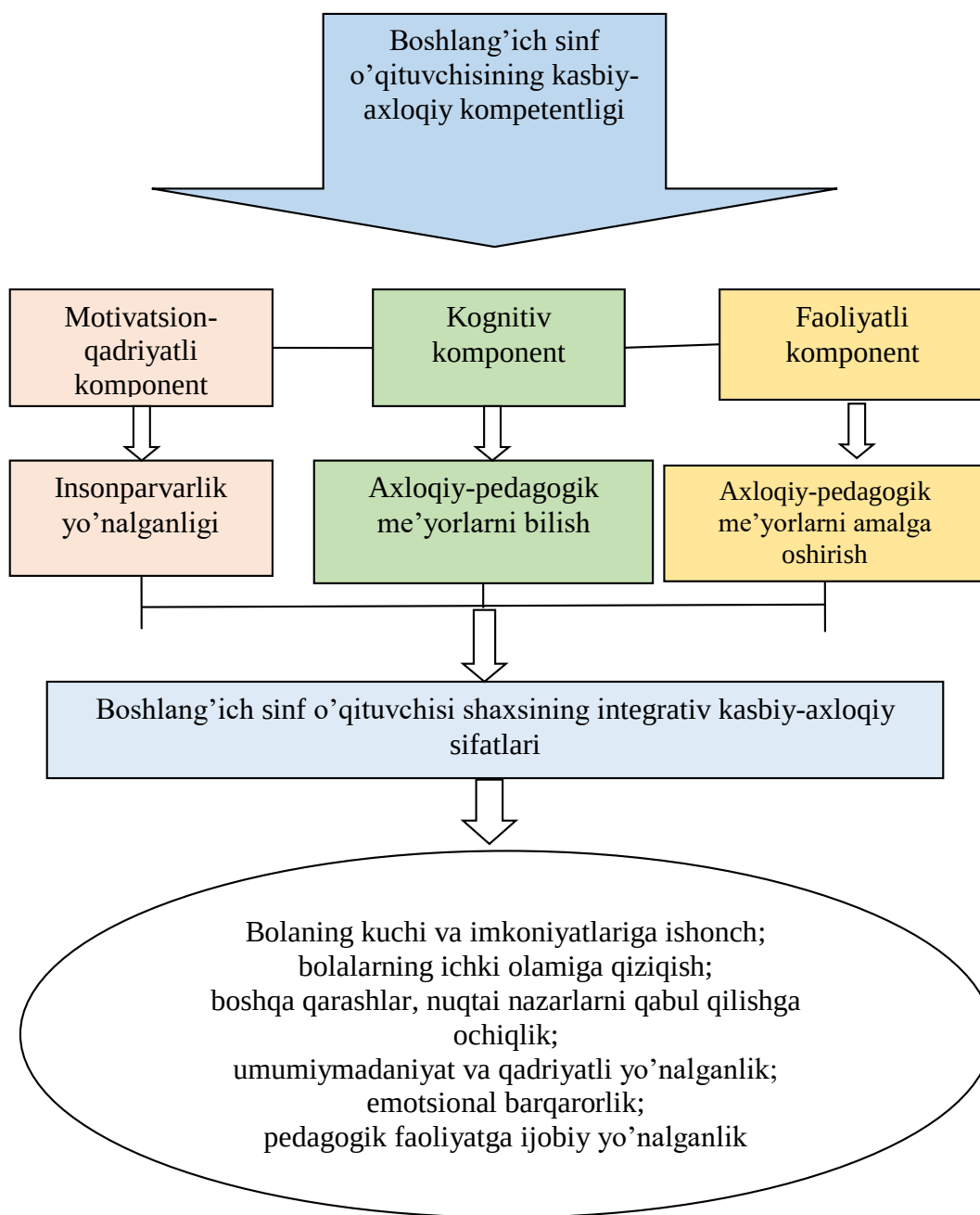
№	Kasbiy-axloqiy kompetentlik turlari	Kasbiy-axloqiy kompetentlik turlarining mazmun-mohiyati	Rivojlantirishning pedagogik muammolarini hal etish natijasi
1.	Motivatsion-qadriyatli komponent	Bu komponent o‘qituvchining ichki shaxsiy holatini, ya’ni: kasbiy-axloqiy faoliyatga intilish va qiziqishini, kasbga sadoqatini, insonparvarlik, mehr-muhabbat, adolat kabi ma’naviy qadriyatlarni ustuvor deb bilishini anglatadi.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining kasbiy-ma’naviy motivatsiyasi oshadi, shaxsiy mas’uliyati kuchayadi va insonparvarlik qadriyatlari mustahkamlanadi.
2.	Kognitiv komponent	Pedagogik axloq, axloqiy me’yorlar, qadriyatlar, tamoyillar bo’yicha nazariy bilimlar darajasini aks ettiradi.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining kasbiy-axloqiy bilim darajasi va pedagogik madaniyati oshib, axloqiy qarorlar qabul qilish va muammolarni hal qilish ko‘nikmalari rivojlanadi.
3.	Faoliyatli komponent	Nazariy bilim va qadriyatlarni amaliyotga tatbiq eta olish qobiliyatini ifodalaydi. Kasbiy faoliyat jarayonida: axloqiy qarorlar qabul qilish, o‘quvchilar bilan muloqotda axloqiy mezonlarga amal qilish, muammoli vaziyatlarda etuk axloqiy yechimlar topish, shaxsiy namunasi bilan tarbiyalovchi bo‘lish kabilarni qamrab oladi.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining kasbiy-axloqiy qoidalarni amaliyotda to‘g‘ri qo‘llash qobiliyati ortadi, samarali pedagogik muloqot va o‘quvchilar bilan mustahkam axloqiy munosabatlar yuzaga keladi.

- *motivatsion-qadriyatli* (axloqiy me'yorni va kasbiy faoliyatda uning ahamiyatliligini anglash; pedagogik kasbiga, insonlarga, o'ziga qadriyatli munosabat; o'qituvchi faoliyatining insonparvarlik yo'nalganligi va h.k.);

- *kognitiv* (pedagogik etikaning nazariy asoslarini bilish, zamonaviy ta'limning psixologik-pedagogik asoslarini bilish va h.k.);

- *faoliyatli* (o'qituvchining nafaqat bilish, his qilish, balki o'z bilimlari va qarashlariga muvofiq ravishda harakat qilish qobiliyati; axloqiy-pedagogik me'yorga mos ravishda xulqning eng yaxshi turini tanlashni bilish; kasbiy-axloqiy o'zini-o'zi takomillashtirishga tayyorlik va h.k.).

Mazkur komponentlarni ajratish yetarlicha shartli xususiyatga ega. Amaliyotda ular, odatda integratsiyalangan holda amalga oshiriladi (1.1-rasmga qarang).

1.1-rasm.Boshlang'ich sinf o'qituvchisi kasbiy-axloqiy kompetentligi tuzilishi va mazmuni

Boshlang'ich sinf o'qituvchisining bunday o'ziga xos yo'nalganligi, avvalo quyidagilarda ifodalanadi:

- o'qituvchiga boshlang'ich sinf o'qituvchisi uchun «pedagogik muhit» tizimining hayot faoliyatini tashkil etish va boshqarishni amalga oshirishiga imkon beruvchi insonparvarlik pedagogik dunyoqarash xususiyatlari. Bu tizim o'z ichiga quyidagilarni kiritadi: o'qituvchi va bolalar guruhi o'zaro munosabati xususiyatlari; ota-onalar guruhi bilan muloqotni tashkil etish va shaxsiy kasbiy-axloqiy o'zini-o'zi

takomillashtirish;

- o'qituvchining mos pedagogik tafakkuri orqali amalga oshiriladigan kasbiy integrativ bilim va ko'nikmalar tizimi;

- shaxsning "bolaga" o'ziga xos yo'nalganligi, u shuningdek diagnostik faoliyatda ifodalanadi.

Bu xususiyat quyidagi kasbiy xatti-harakatlarni qamrab oladi:

- analitik – o'qituvchiga o'quv mazmuni yordamida ta'lim jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchisining axloqiy rivojlanishi xususiyatlarini tashhislashga imkon beradi;

- loyihalash - ular yordamida o'qituvchi-pedagog o'qituvchi va otalarning ta'limiy ta'sirlari ostida axloqiy rivojlanishning mumkin bo'lgan variantlarini loyihalaydi;

- prognostik – o'qituvchiga ta'lim jarayonida axloqiy rivojlanishning istiqbolli dasturlarini, shuningdek shaxsiy o'zini-o'zi takomillashtirish dasturlarini tuzish imkonini beradi.

Shu tariqa, "boshlang'ich sinf o'qituvchisi kasbiy-axloqiy kompetentligi" toifasini o'qituvchi shaxsini pedagog-tarbiyasi va bolalar psixologi sifatida o'ziga xosligini belgilovchi jamlangan tushuncha sifatida ifodalash mumkin.

Bunday yondashuv asosida pedagogning o'z pedagogik imkoniyatlari, sinf xususiyatlari, sotsiumning o'ziga xosligini mazmunli anglashi yotadi (ijtimoiy hodisalarning aktual tavsiflari, ota-onalar guruhlar xususiyatlari va boshqalar). Bunday mazmunli anglash, asosiy maqsad - boshlang'ich sinf o'quvchisining axloqiy rivojlanishi uchun sharoitlar yaratishga imkon beruvchi, pedagogning pedagogik texnologiyalar, metodikalarni tanlashdagi kasbiy mahoratini belgilaydi.

O'qituvchi kasbiy-axloqiy kompetentligining rivojlanishi o'qituvchining o'z qo'lida bo'ladi va aynan u o'z xulqi standartlarini ongli tartibga soluvchiga aylanadi. Bu avvalo, o'z kasbiy-axloqiy tajribasini anglash orqali sodir bo'ladi. Kasbiy-axloqiy kompetentlikning shakllanishi asosida dinamik rivojlanuvchi professional sifatida o'qituvchining turli xil tajribasi yotadi. Ta'limning ana'naviy modellari, ular o'qituvchini jalb etadigan tajriba tashqaridan belgilangan va shuning uchun

psixologik asoslanmaganligi sababli muvaffaqiyatsizlikka uchraydi. Bunga qarama-qarshi ravishda, Dj. Dyui tomonidan ilgari surilgan rivojlantiruvchi, “ichkidan tashqiga” yo‘naltirilgan, “mahsuldor va ijodiy yashalgan” tajriba asosida qurilgan yondashuv samaradorlikni ta‘minlaydi [42].

An‘anaviy ravishda kasbiy tajribaning ikki turi ajratiladi: metodologik (kitoblarda ifodalangan, insoniyatning, alohida professionallarning umumlashgan tajribasi) va empirik (o‘zining boshdan kechirgan subyektiv tajribasi). Bundan, agar egallangan bilimlar darajasidagi tajriba u yoki bu fan yoki boshqa insonlar tajribasining natijasi bo‘lsa, subyektiv bilimlar esa o‘z ichiga individual boshdan kechirilgan va haqiqiy kasbiy faoliyatning doim ham anglanmaydigan jihatlarini qamrab olishi kelib chiqadi.

S.I.Aksyonovning ta‘kidlashicha, shaxsiy tajriba – mazmunni boshdan kechirish, mazkur predmet, faoliyatning shaxs hayot faoliyati mazmuniga o‘ziga xos jalb etilganligi (uning maqsadlari, jarayoni, kutilgan natijalari va boshqalar bilan). Bu subyektiv jarayon qarash, ishonch, boshdan kechirilganning shaxsiy tajribasiga aylangan obyektiv qadriyatdir [21].

Haqiqatda ikki bilim turlari alohida mavjud bo‘lmaydi, ammo o‘z birligida “kontseptual jadvallar” yoki “kasbiy tuzilmalar” tizimini ifodalaydi va ular mohiyatan o‘qituvchining kasbiy vazifalarni yechishiga anglangan yoki anglanmagan tayyorligini belgilab beradi.

V.B.Gargayning fikricha, “amaliyot strukturalashtirilgan tahlilning obyekti bo‘lganida o‘qituvchining kasbiy o‘sishi manbaiga aylanadi: refleksiyalanmagan amaliyot befoyda va vaqt o‘tishi bilan rivojlanishga emas, balki o‘qituvchining kasbiy turg‘unligiga olib keladi” [39].

Faqat tushunilgan tajriba foydali bo‘ladi, aks holda xatolar qayta takrorlanadi. Refleksiya orqali tajriba bilimga aylanadi. Bu jarayonda o‘zimizniki ham, boshqalarniki ham anglanadi.

R. Axlidinovga ko‘ra, izlanish va refleksiya orqali o‘qituvchi yangi bilim va tajribaga ega bo‘ladi. Bu jarayon o‘zini takomillashtirish va kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Refleksiya bilimni amaliy uslubga

aylantirib, yangilanishga olib keladi. O'qituvchi refleksiya qanchalik yuqori bo'lsa, o'zgaruvchan sharoitlarga moslashuvi shunchalik samarali bo'ladi [19].

Bizning fikrimizcha, o'qituvchining kasbiy-axloqiy kompetentligini shakllantirishi va uni samarali amalga oshirishi bir qator muhim shart-sharoitlarni talab etadi. Eng avvalo, bu o'qituvchining o'z shaxsiy aksiologik (qadriyatga oid) tizimini anglab, uni refleksiya qila olish qobiliyatidan boshlanadi. Shu bilan birga, u sinfda shakllanayotgan qadriyatlarga yo'naltirilgan tizimni tahlil qilib, har bir o'qituvchining ma'naviy-axloqiy rivojlanish yo'nalishini ishlab chiqishni bilishi zarur. Yana bir muhim jihat — o'qituvchi ijtimoiy muhitdagi umummadaniy va kasbiy tarkibiy omillarni chuqur tushunishi hamda ijtimoiy voqelikni ma'naviy-huquqiy yondashuv asosida baholay olishi lozim. Ana shundagina o'qituvchi zamonaviy ta'lim talablariga javob bera oladigan, refleksiv va axloqan yetuk pedagog sifatida shakllanadi.

V. A. Bolotovning ta'rifiga ko'ra, o'qituvchi pedagogik qadriyatlarining subyektiv tizimi, uning kasbiy motivlari ierarxiyasi, pedagogik qarashlari, his-tuyg'ular, ustanovkalarining o'ziga xos majmui, pedagogik vazifalarni hal etishga shaxsiy ahamiyatli yondashuvlar, niyatlar va amallarning o'ziga xosligi, afzal ko'riladigan pedagogik texnologiyalar, pedagogik o'zaro munosabatning individual takrorlanmas uslubi, o'qituvchilar bilan moslikning optimal usullari – bularning barchasi boshlang'ich sinf o'qituvchisi kasbiy-axloqiy kompetentligini shakllantirish jarayonini belgilab beradi [34].

Shu tariqa, boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini o'qituvchi kasbiy-pedagogik kompetentligining uyg'un qismi sifatida belgilash mumkin.

Bizning mualliflik ta'rifimizga ko'ra, *boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligi* – bu o'qituvchining kasbiy faoliyatida ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, etika me'yorlari va pedagogik axloqiy tamoyillarni chuqur anglab, ularni ongli ravishda o'z xatti-harakatlariga integratsiyalash qobiliyati bo'lib, u o'qituvchining shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan insonparvar, mas'uliyatli va madaniyatli pedagogik muhitni yaratishga xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini ijtimoiy ahamiyati – bu nafaqat erishilgan natija, balki unga yetishishning optimal jarayonidir. U insonparvarlik yo'nalganligini yagona tarzda birlashtiruvchi o'qituvchi shaxsi sifatlarining murakkab integral tavsifi sifatida ko'riladi. Bu tavsif quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi: *motivatsion-qadriyatli komponent* — o'qituvchining shaxsiy motivatsiyalari, qadriyatlari va insonparvarlikka asoslangan maqsadlari; *kognitiv komponent* — pedagogik axloq sohasidagi nazariy bilimlar va axloqiy tamoyillarni egallash; *faoliyatli komponent* — boshlang'ich sinf o'qituvchisining ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga yo'naltirilgan pedagogik axloq me'yorlarini amaliy qo'llash malakasi.

Shunday qilib, kasbiy-axloqiy kompetentlik o'qituvchining kasbiy faoliyatida axloqiy bilimlar, qadriyatlar va amaliyotlarning uyg'unlashuvi orqali ijtimoiy-madaniy vazifalarni samarali bajarishini ta'minlaydi.

Motivatsion-qadriyatli komponent — bu boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligida uning shaxsiy motivatsiyalari, qadriyatlari, maqsadlari va intilishlarini ifodalaydi. Ushbu komponent o'qituvchining kasbiy faoliyatida axloqiy tamoyillarni chuqur qabul qilishi, ma'naviy-madaniy qadriyatlarni ustuvor deb bilishi, o'quvchilarga nisbatan mehr-muhabbat va insonparvarlikni asosiy harakatlantiruvchi kuch sifatida ko'rishi bilan bog'liq. Bizningcha, motivatsion-qadriyatli komponent o'qituvchining kasbiy-axloqiy harakatlarining asosiy ichki sababi va unga tayanch vazifasini o'tovchidir.

Kognitiv komponent — bu boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligida axloqiy tamoyillar, qadriyatlar, me'yorlar va pedagogik axloqqa oid nazariy bilimlarni egallashini anglatadi. Bu komponent o'qituvchiga axloqiy masalalarni tushunish, tahlil qilish, axloqiy qarorlar qabul qilish va pedagogik faoliyatda axloqiy me'yorlarni amaliy qo'llash uchun zarur bo'lgan bilimlar tizimini ifodalaydi.

Qisqasi, kognitiv komponent — pedagogik axloq sohasidagi bilimlar, tushunchalar va nazariy asoslarni o'z ichiga oladi, bu esa o'qituvchining axloqiy kompetentligini shakllantirish mezonini hisoblanadi.

Faoliyatli komponent — boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligida pedagogik axloq me'yorlarini amaliyotda qo'llay olish qobiliyatini anglatadi. Bu komponent o'qituvchining axloqiy bilim va qadriyatlarni real pedagogik vaziyatlarda, kundalik kasbiy faoliyatida samarali tatbiq etishi, axloqiy qarorlarni amalga oshirishi, axloqiy muammolarni hal qilishi va o'quvchilar bilan muloqotda axloqiy prinsiplarni doimiy saqlay olishini anglatadi.

Ya'niy, nazariy bilimlarni amaliy faoliyatga samarali joriy eta olish jarayonidir.

Malaka oshirish tizimida boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish integrativ va tizimli yondashuvni talab qiladi. Bu jarayon motivatsion-qadriyatli komponent orqali o'qituvchining axloqiy qadriyatlarini mustahkamlash, kognitiv komponent yordamida pedagogik axloq sohasidagi bilimlarni chuqurlashtirish va faoliyatli komponent orqali amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirishni o'z ichiga oladi. Shu tarzda malaka oshirish tizimi o'qituvchilarning kasbiy-axloqiy rivojlanishiga samarali ta'sir ko'rsatib, ularning pedagogik faoliyatda yuqori axloqiy standartlarga rioya qilishlarini ta'minlaydi.

1.2-§ Malaka oshirish jarayonida boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishda integrativ yondashuvining xususiyatlari

Malaka oshirish tizimida boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish vazifasi tadqiqotchini qo'yilgan vazifani samarali yechishga yo'naltirilgan adekvat ravishda ta'lim jarayonining yaxlit xususiyati, ko'p qirraliligi va yo'nalganligini adekvat ravishda ifodalash imkonini beruvchi tanlov, metodologik asos (yondashuv) zaruratini oldiga qo'yadi.

Integrativ yondashuv — bu bir nechta fan, kompetensiya yoki metodologik qarashlarni uyg'unlashtirish orqali ko'p qirrali, tizimli ta'limni tashkil etish usulidir.

Malaka oshirish jarayonida bu yondashuv orqali nazariy bilimlar amaliy holatlar bilan bog‘lanadi.

G.F.Biktagirovaning ta’rifiga ko‘ra, metodologik yondashuv – bu tadqiqotchining qat’iylik bilan metodologik yo‘nalganligi, o‘rganish obyekti o‘rganiladigan nuqtai nazar (obyektni belgilash usuli), tadqiqotning umumiy strategiyasi asosidagi tushuncha yoki tamoyildir [103]. Tadqiqot ishimizdagi bunday metodologik yo‘nalganlik *integrativ yondashuv* hisoblanadi.

Pedagogikada integrativ yondashuv ko‘plab o‘qitish texnologiyalari bilan uzviy aloqador holda namoyon bo‘ladi. Y.V. Bondarevskaya bu yondashuvni kontsentrangan o‘qitish, loyiha asosidagi ta’lim, muammoli va parallel o‘qitish kabi uslublar bilan uyg‘unlashuvchi tizim sifatida talqin etadi [104]. Ilmiy adabiyotlarda integrativ o‘qitish turlicha baholanadi: ayrim mualliflar uni boshqa metodik yondashuvlarga o‘tish bosqichi deb ko‘rsatsalar, boshqalar uni, aksincha, yuqori darajadagi yondashuv sifatida baholaydilar. Sababi, u o‘zida bir nechta ilg‘or texnologiyalarning afzalliklarini uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Bu holat integrativ yondashuvni zamonaviy ta’limda strategik ahamiyatga ega vosita sifatida qarashga asos bo‘ladi.

Integrativ ta’lim texnologiyasida ta’lim mazmuni komponentlarining quyidagi integratsiyasi kuzatiladi: predmetli bilimlar, ko‘nikmalar, hamda reproduktiv va ijodiy faoliyat tajribasi. Integratsiyaning mohiyatida ta’lim mazmunining barcha komponentlari o‘zaro bog‘liq holda ifodalanadi. Bunda integrativ jarayonni amalga oshirishning turli variantlari mavjud bo‘lishi mumkin, jumladan;

- bilim elementlari o‘rtasidagi bog‘liqlik;
- bilimlar va ko‘nikmalar o‘rtasidagi integratsiya;
- faoliyatning reproduktiv va produktiv usullari o‘rtasidagi uyg‘unlik va boshqalar.

Pedagogik tizimlarning faoliyati va rivojlanishining zamonaviy amaliyoti ta’limda integrativ yondashuvlarning turli xil shakllarini namoyish etadi: integratsiyalangan fanlar, binar darslar, mavjud fanlar ichidagi integratsiya va

boshqalar. Pedagogik ta'limda integrativ yondashuv muammosiga ortib borayotgan qiziqish esa bilimlarning globallasuvi va texnologiyalashuvining zamonaviy jahon tendentsiyalarini aks ettiradi. Shu bilan birga, integrativ yondashuvning mohiyati birinchi navbatda «integratsiya» tushunchasi bilan chambarchas bog'liq ekanligi aniq namoyon bo'ladi.

Integratsiya — lotincha so'zdan olingan bo'lib, «tiklash», «to'ldirish» degan ma'nolarni anglatadi. Bu tushuncha tizim yoki organizmning alohida qismlari va funktsiyalarining yaxlit va uzviy bog'lanishini hamda bunday holatga olib keluvchi jarayonni ifodalaydi.

Pedagogikada «integratsiya» integrativ yondashuv bilan chambarchas bog'liq bo'lib, tizim, komponent, element, kompleks, sintez, tuzilma, aloqa, o'zaro aloqa, tizim hosil qiluvchi omil kabi tushunchalar bilan birga murakkab, tizimli va yaxlit obyektlarni tahlil qilishda keng qo'llaniladi. Shu bilan birga, «integratsiya» tushunchasi juda keng tarqalgan bo'lsa-da, uning mohiyati turli manbalarda va yondashuvlarda turlicha talqin etilmoqda.

T.B.Xarisovning fikricha, hozirgi vaqtda umumiylik «integratsiya» toifasini tushunishga uchta asosiy yondashuvlar mavjud:

a) mexanistik (integratsiya kompozitsion elementlarini yagona integratsiyalangan markazga mexanik birlashtirishni nazarda tutadi);

b) dialektik (umumiy qonuniyatlarni izlash integratsion tashkil etuvchilar o'rtasidagi sifatli farqliklarni tan olish bilan kechadi);

v) qo'shimcha to'ldiruvchi (umumiylik o'zaro istisno etuvchi ma'lumotlardan foydalanish orqali yaxlitlikni ifodalashning zarur sharti sifatida nazarda tutiladi) [70].

Yu.R.Varlakovaning ta'kidlashlaricha, ko'pgina tadqiqotchilar integratsiyaning mohiyati yaxlitlikning tashkil etuvchilari o'rtasidagi aloqalarni zichlashtirish bilan kechuvchi, yaxlitlik shakllanishi jarayoni va natijasi sifatida belgilanishi mumkinligi to'g'risidagi fikr tarafdoridirlar. Shakllantiriladigan yaxlitlikda sintezlanadigan komponentlarning o'zaro munosabatlari intensivligining ortishi sodir bo'ladi, ularning o'zaro aloqalari va ularning nisbatan mustaqilligi

pasayishida o‘zaro bog‘liqligi kuchayadi. Bunga “qismlarga ajratish, chegaralash, tabaqalashtirish” qarama-qarshi jarayonlar bilan umumiylikda “elementlar, komponentlarning o‘zaro singishi, zichlashishi, unifikatsiyasi” orqali erishiladi [36].

Ushbu yondashuv pedagogik jarayonda shaxs va faoliyatning yagona tizim sifatida qaralishini, kasbiy-axloqiy kompetentlik komponentlarining uzviy bog‘lanishini ta‘minlashga xizmat qiladi. Shu sababli, kasbiy-axloqiy kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirishda integrativ yondashuv pedagoglarning o‘z malakasini yaxlit va chuqur anglashlari uchun zarurdir.

Y.V.Berejnovaning ta’kidlashicha, integratsiyaning umummilliy asosi sifatida, quyidagi tamoyillar xizmat qiladi: a) axborot maydonining umumiyligi; b) integratsiyalangan yaxlitlik; d) metodlar umumiyligi; e) ko‘p jihatlilik; f) majmuaviylik; g) gomeostatiklik (doimiylikni saqlash); h) paritetlik [101].

Masalan, axborot maydonining umumiyligi tamoyili integratsiyaning asosi sifatida tizim tashkil etuvchilarining axborot bazasining umumiyligi, yaxlitligini ajratadi. Integratsiyalangan yaxlitlik tamoyili tizim komponentlarining integratsiyasiga urg‘u beradi, bunda boshqarish (tizim tashkil etuvchisi) bir jarayonining “chiqishi” keyingi jarayonning “kirishi” hisoblanadi. Metodlar umumiyligi tamoyili integratsiyalangan tizimni amalga oshirish metodlarining umumiyligidan foydalanishni talab etadi. Ko‘p jihatlilik tamoyili faoliyatning bir necha yo‘nalishlari bo‘yicha tizimni tashkil etuvchi barcha omillarni (texnologik, moddiy, texnik, mehnat, moliyaviy) inobatga olib, boshqarish jarayoni elementlari integratsiyasi bilan bog‘liq talablarni qo‘yadi. Majmuaviylik boshqaruvning barcha darajalarida boshqaruv obyektlarining aniq tuzilmasini inobatga olib, tizimni tashkil etuvchi komponentlar integratsiyasini nazarda tutadi. Gomeostatiklik (doimiylikni saqlash) integrativ tizimni talab etilgan boshqaruv ta’sirlari sifatining barqaror darajada saqlanishiga yo‘nalgan qayta aloqali o‘zini-o‘zi moslashtiruvchi axborot tizmi sifatida qaraydi. Nihoyat, paritetlik tamoyiliga (markazlashmaganlik) muvofiq boshqaruvning barcha darajalari integratsiyalangan tizim ta’rifi nuqtai nazaridan o‘zaro teng hisoblanadi.

A. Hopkinsning fikricha, pedagogik integratsiya ilmiy integratsiyaning o'ziga xos turlaridan biri sifatida qaraladi. Unga ko'ra, bu jarayon funksional nuqtai nazardan tizimning ajratilgan qismlarini yagona butunlikka olib keluvchi vosita bo'lib xizmat qiladi. Pedagogikada integratsiya — bu tabaqalashtirilgan tarkibiy qismlarni yaqinlashtirish, ularning o'zaro aloqadorligini kuchaytirish orqali yaxlitlikka erishish yo'li sifatida talqin etiladi. Ba'zi holatlarda ushbu tushuncha natijaviy jarayon sifatida — ya'ni buzilgan yaxlitlikni tiklash mazmunida ham ishlatiladi. Maxsus pedagogika doirasida esa “integratsiya” ko'proq imkoniyati cheklangan shaxslarning ijtimoiy muhitga moslashuvi va faol ishtirokini anglatadi [165].

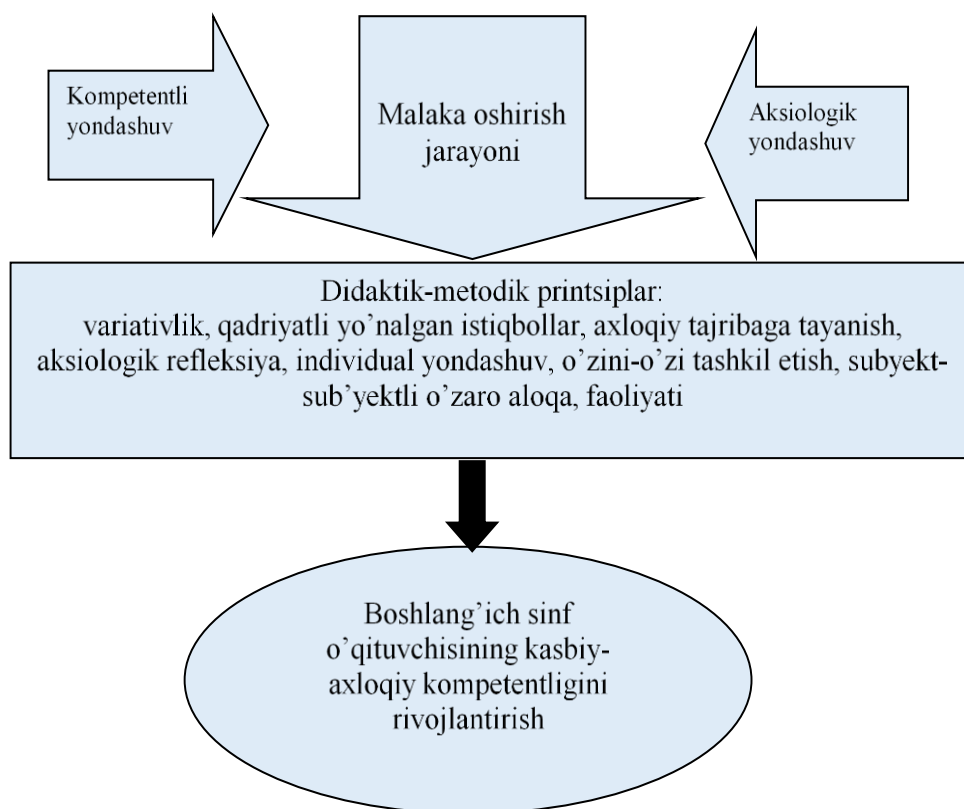
Shunday qilib, integratsiya tushunchasining mazmuniy talqini uni qo'llash konteksti va sohasiga bevosita bog'liq ekanligi ayonlashadi.

Weick K.E. nuqtai nazariga ko'ra, pedagogik integratsiya pedagogika fanining nazariy va amaliy doirasida shakllanadigan ilmiy integratsiyaning murakkab shaklidir. U o'quv-tarbiya jarayonining asosiy komponentlari — maqsad, mazmun, shakl va tamoyillar — o'rtasida o'zaro uyg'unlik va aloqadorlikni kuchaytirishga yo'naltirilgan. Integratsiyaning mohiyati, ayniqsa, bu elementlarning yagona pedagogik birlik sifatida yaxlitlashuvi orqali ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilganligida namoyon bo'ladi [31].

Shu jihatdan, u nafaqat uslubiy yondashuv, balki pedagogik tizimda funksional yaxlitlikni ta'minlovchi strategik vosita sifatida ham e'tirof etiladi

Tadqiqot ishimizda integrativ yondashuv — mazkur holatda o'rganilayotgan obyekt — malaka oshirish tizimida boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini tahlil qilishda o'zining maxsus, ammo shubhasiz ahamiyatli rolini bajaruvchi, keng ma'noda turli metodologik yondashuvlarning sintezi tamoyili sifatida, umumiy va alohidaning dialektikasi mazmunida o'rganiladi. Aytilganlarga tayanib, shuningdek zaruriylik va yetarlilik tamoyillaridan foydalanib, malaka oshirish jarayonida boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini yagona metodologik muhitda rivojlantirish muammosini

o'rganishning o'ziga xosligi doirasida integrativ yondashuvga kompetentli va aksiologik yondashuvlarni kiritdik (1.2-rasmga qarang).

1.2-rasm. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishga integrativ yondashuv

Birinchidan, kompetentli yondashuv zamonaviy kasbiy-axloqiy kompetentlik tushunchasiga mos bo'lgan kasbiy jihatdan ahamiyatli pedagogik bilim va ko'nikmalarning ro'yxati va rivojlanish mantiqini aniq belgilash imkonini beradi.

Ikkinchidan, uning malaka oshirish jarayonida o'qituvchi kasbiy-axloqiy kompetentligini loyihalashda yo'nalishlarni yanada aniq belgilash imkoniyati mavjud bo'ladi.

Uchinchidan, asosiy, umumiy va maxsus kompetentsiyalarni aniqlash umuman kasbiy kompetentlik va xususan o'qituvchi kasbiy-axloqiy kompetentligi darajasi o'lchovlari yanada aniq va diagnostik tekshirilgan tizimini uning malaka oshirishining barcha bosqichlarida ishlab chiqishga imkon beradi.

To'rtinchidan, zamonaviy o'qituvchining kasbiy mahorati va ishbilarmonlik sifatlari to'g'risidagi tasavvurlarni ifodalovchi kompetentli yondashuv, bizningcha malaka oshirish tizimida innovatsion jarayonlar rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishda quyidagi didaktik-metodik tamoyillar muhim o'rin tutadi: variativlik, qadriyatli yo'nalgan istiqbol, axloqiy tajribaga tayanish, aksiologik refleksiya, individual yondashuv, o'zini-o'zi tashkil qilish, subyekt-subyektli o'zaro munosabat va faoliyat. Ushbu tamoyillar o'qituvchining professional va shaxsiy rivojlanishini ta'minlab, uning kasbiy-axloqiy kompetentligini tizimli va kompleks shaklda oshirishga xizmat qiladi.

J.H.Strange fikriga ko'ra, kompetentli yondashuvning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:-diagnostiklik -xulq va fikrlashda namoyon bo'ladigan natijalarni aniq tashxislash va baholashga yo'naltirilganlik;-komplekslilik va fanlararo yondashuv -ta'lim jarayonida ichki va tashqi, shuningdek muhit omillarini tizimli hisobga olish;-ko'p funktsionallik - kompetentlik yagona ko'nikma yoki xususiyat emas, balki turli vazifalarni samarali hal qilish qobiliyatidir [155].

J.H.Strange kompetentlikni keng qamrovli ko'nikmalar va bilimlar majmuasi sifatida ko'radi, bu esa o'qituvchi faoliyatining turli jabhalarida samarali ishlashga imkon beradi.

Kompetentli yondashuvni nafaqat o'qituvchi kasbiy faoliyati mazmunini yangilash vositasi sifatida, balki uni zamon talablariga mos keltirish mexanizmi sifatida ham qarash mumkin. U kasbiy faoliyat jarayonini tashkil etishga ahamiyatli tuzatishlar kiritadi, unga faoliyatli, amaliy yo'nalgan xususiyat bag'ishlaydi, chunki asosiy kompetentsiyalarni rivojlantirishga e'tiborni jamlab, ikkinchi darajali materialni istisno etish imkonini beradi.

O'qituvchi malaka oshirish jarayoniga nisbatan boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini shakllantirishga yo'naltirilgan kompetentli yondashuvning funktsiyalari va tamoyillarini amalga oshirish doirasida quyidagi ta'lim jarayoni tuzilmasini tashkil etish nazarda tutiladi (1.2-jadvalga qarang).

1.2-jadval

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi kasbiy-axloqiy kompetentligini shakllantirishda kompetentli yondashuvga asoslangan ta'lim jarayoni tuzilmasi.

№	Tuzilma tarkibi	Mazmuni	Amalga oshirish shakllari
1	Ta'lim mazmunining tizimli va strukturalashtirilganligi	O'qituvchining kasbiy-axloqiy kompetentligiga oid modullar asosida ta'lim mazmunini shakllantirish	4 ta blok, 7 ta modul Yakuniy attestatsiya jami: 100 soat
2	Diagnostik yondashuv	Har bir modulda kasbiy-axloqiy tavsiflarning shakllanishi va rivojlanishini aniqlash	Diagnostik testlar, refleksiya daftar, kompetensiya kartasi
3	Amaliy va faoliyatga yo'naltirilgan o'qitish	Nazariy bilimlarni real pedagogik faoliyatda qo'llashga yo'naltirish	Muammoli topshiriqlar, rolli o'yinlar, interaktiv treninglar
4	Kurslararo davrni mazmunli tashkil etish	Kurslar davomida olingan bilim va ko'nikmalarni amaliy tajribada mustahkamlash	Seminarlar, master-klasslar, tanlovlar, amaliyotdagi kuzatuv
5	Yakuniy attestatsiya	O'qituvchining kasbiy-axloqiy kompetentligini yakuniy baholash	Malakaviy ish, pedagogik faoliyat tahlili, loyiha taqdimoti

1) kompetentli yondashuv nuqtai nazaridan ta'lim jarayonining mazmunini tizimli va strukturalashtirilgan holda tashkil etish;

2) har bir o'quv modulida natijalar va asosiy kasbiy-axloqiy tavsiflarni shakllantirishdagi rivojlanishni aniq kuzatish imkonini beruvchi diagnostik o'lchovlar asosida ta'lim jarayonini tashkil etish;

3) malaka oshirish kurslarini amaliy yo'nalishli va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlar hamda zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida olib borish;

4) tinglovchilarning kasbiy-axloqiy faoliyat tajribasini to'plashlari va haqiqiy pedagogik sharoitlarda maxsus sifatlar hamda kasbiy-ijodiy faoliyatning turli shakllarini shakllantirishni hisobga olgan holda, kurslararo davrni tashkil etish (konferensiyalar, ko'rik-tanlovlar, master-klasslar, seminarlar, davra suhbatlari);

5) kasbiy-axloqiy kompetentlikni rivojlantirish, pedagogik vaziyatlarni muammoli tahlil qilish, zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida pedagogik faoliyatning qadriyatli tizimini tuzish ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan yakuniy attestatsiya malakaviy ishlarini bajarish.

Aksiologik (qadriyatli) yondashuv. Ilmiy, jumladan pedagogik bilish nafaqat haqiqatga muhabbat tufayli, balki ijtimoiy ehtiyojlarni to‘liq qondirish maqsadida amalga oshiriladi. Shu sababli inson hayot faoliyati baholash-maqsadli va amaliy jihatlarining mazmuni shaxs faolligining insoniyat madaniyatini tashkil etuvchi moddiy va ma’naviy qadriyatlarni anglash, tan olish, aktuallashtirish va shakllantirishga yo‘nalganligi bilan belgilanadi. Qadriyatlarni o‘rganish muammosiga qiziqishning ortishi qadriyatli inqirozlar, mavjud tizimning buzilishi va yangi madaniy asoslarni ishlash hamda inson faoliyatini yo‘naltirish davrida sodir bo‘ladi.

V.V. Guzeyevning nuqtai nazariga ko‘ra, maqsadga yo‘naltirilgan, motivatsiyali, madaniy tashkil etilgan inson faoliyatining har bir turiga o‘z asoslari, bahosi, mezonlari (maqsadlar, me‘yorlar, standartlar va h.k.) va baholash usullari xosdir. Aksiologik yondashuvning mazkur jihatida shaxs qadriyatli yo‘nalganligini o‘rganish va shakllantirishni ta‘minlaydigan malaka oshirish jarayonini tashkil etishni ko‘zda tutadi. Ular inson mavjudligining axloqiy mazmuni mohiyatini ifodalovchi uning asosiy g‘oyalari, tushunchalari, “qimmatli boyliklar” ma’naviy ongning barqaror, invariant, muayyan ravishda muvofiqlashtirilgan hosilalar (birliklar)ni tashkil etadi [106].

Aksiologik (qadriyatli) yondashuv mazmunan nazariya va amaliyot o‘rtasida o‘ziga xos “ko‘prik” vazifasini bajaradi. Ushbu yondashuv, bir tomondan, inson ehtiyojlarini qondirish imkoniyatlari nuqtai nazaridan ijtimoiy-pedagogik hodisalarni o‘rganishga asos bo‘lsa, boshqa tomondan esa jamiyatni insonparvarlashtirish, shaxs qadriyatlariga asoslangan yondashuvni ilgari surish kabi dolzarb vazifalarni hal etishga xizmat qiladi.

P.Hudson tomonidan aksiologik yondashuvning nazariy asoslari tadqiq qilingan. Aksiologik yondashuvning mazmuni *aksiologik tamoyillar* tizimi orqali ochib berilishi mumkin bo‘lib, ularga quyidagilar kiradi:

- madaniy va etnik xususiyatlarining xilma-xilligini saqlash bilan qadriyatlarning yagona insonparvarlik tizimi doirasida falsafiy qarashlarning teng huquqliligi;

- an'analar va ijodning teng ahamiyatliligi, o'tmish ta'limotlarini o'rganish va foydalanish zaruratini va hozirgi va kelajak zamonda ma'naviy kashfiyotlar imkoniyatini, an'anaviylik va novatorlik taraflari o'rtasidagi o'zaro boyituvchi dialogni tan olish;

- insonlarning ekzistentsial tengligi, qadriyatlar asoslari to'g'risidagi demagogik bahslar o'rniga ijtimoiy-madaniy pragmatizm, messianlik va indifferentlik o'rniga dialog va fidoyilik [67].

Bu metodologiya va uning tamoyillariga asosan, birinchi darajali vazifalardan biri – fanning, jumladan pedagogikaning insonparvarlik mohiyatini, uning bilish subyekti sifatida insonga munosabatini, muloqot va ijodni aniqlashdir. Madaniyatning komponenti sifatida ta'lim bu jihatdan alohida ahamiyatga ega bo'ladi. chunki insonning insonparvarlik mohiyatini rivojlantirishning asosiy vositasi hisoblanadi.

T.I.Vlasovning ta'kidlashicha, pedagogikada aksiologik yondashuvni qo'llashning natijasi hisoblangan, ta'limni insonparvarlashtirish g'oyasi, keng falsafiy-antropologik va ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga ega, chunki inson rivojlanishini va butun taraqqiyotni ortda qoldiradigan yoki unga yordam beradigan ijtimoiy harakatning strategiyasi uning yechimiga bog'liq [105].

V.V.Guzeyevning fikricha, XX asrning 60-yillaridan boshlab inson muammolari, ma'naviyat, insonparvarlik va umuman subyektiv omillarga qiziqish oshgani sababli, qadriyat toifasi milliy ilm-fanda falsafiy anglashning muhim predmeti sifatida shakllangan [106].

Qadriyat toifasi inson olami va jamiyatga qo'llaniladi. Insonsiz qadriyat tushunchasi mavjud bo'lmaydi, chunki u predmetlar va hodisalar ahamiyatining alohida insoniy turini ifodalaydi. Qadriyatlar birlamchi emas, ular inson va olamning bog'liqligidan kelib chiqadi va inson tarix jarayonida shakllantirganining ahamiyatini tasdiqlaydi. Jamiyatda ixtiyoriy hodisalar u yoki bu darajada ahamiyatli, ixtiyoriy hodisa u yoki bu rolni bajaradi. Ammo qadriyatlarga faqatgina ijtimoiy taraqqiyot bilan bog'liq bo'lgan, ijobiy ahamiyatli hodisalar taalluqli.

Y.I.Goryachevaning ta'kidlashicha, qadriyatli tavsiflar alohida hodisalar, hayot vaziyatlari, madaniyat va umuman jamiyatga hamda ijodiy faoliyatning turli ko'rinishlarini amalga oshiruvchi subyektga taalluqli. Ijod jarayonida yangi qadriyat predmetlar, boyliklar yuzaga keladi, shuningdek shaxsning ijodiy imkoniyati ochiladi va rivojlanadi. Shunga ko'ra, aynan ijod madaniyatni tashkil etadi va olamni insonparvarlashtiradi. Ijodning insonparvarlik roli uning mahsuli hech qachon faqatgina bir qadriyatning amalga oshishi bilan cheklanmaydi. Ijod yangi, avval ma'lum bo'lmagan qadriyatlarni kashf etish yoki ishlab chiqish ekanligiga ko'ra, u hatto «bir qadriyatli» predmetni shakllantirib, shu bilan birga insonni boyitadi, unda yangi qobiliyatlarni ochadi, uni qadriyatlar olamiga jalb etadi va bu dunyoning murakkab ierarxiyasiga kiritadi [40].

U yoki bu obyektning qadri, ehtiyojlarini qondirish uchun predmetning ahamiyatini anglash vositasi bo'lib xizmat qiladigan, uni shaxs baholashi jarayonida belgilanadi. Qadriyat va qadriyat obyektiv ekanligidan iborat bo'lgan, baho tushunchalari o'rtasidagi farqni tushunish muhim. Qadriyat ijtimoiy-tarixiy amaliyot jarayonida yuzaga keladi. Baho esa qadriyatga subyektiv munosabatni ifodalaydi va shuning uchun chin (agar u qadriyatga mos bo'lsa) va xato (agar u qadriyatga mos bo'lmasa) bo'lishi mumkin. Qadriyatdan farqli ravishda baho nafaqat ijobiy, balki salbiy ham bo'lishi mumkin. Aynan baho tufayli inson va jamiyatga kerakli va foydali predmetlar tanlovi sodir bo'ladi.

Pedagogik faoliyatning aksiologik tavsiflari uning insonparvarlik mazmunini ifodalaydi. Ixtiyoriy ma'naviy qadriyatlar kabi pedagogik qadriyatlar hayotda o'z-o'zidan joy oladi. Ular pedagogika va ta'lim amaliyotining rivojlanishiga ko'p jihatdan ta'sir etuvchi, jamiyatdagi ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy munosabatlarga bog'liq. Bunda mazkur bog'liqlik mexanik emas, chunki jamiyat darajasidagi istalgan va zaruriy ko'pincha ziddiyatga kirishadi, uni esa ma'lum bir inson, pedagog o'z dunyoqarashi, ideallari asosida, madaniyatni ifodalash va rivojlantirish usullarini tanlab, hal etadi.

A. A. Bodalevning nuqtai nazariga ko'ra, *Pedagogik qadriyatlar* pedagogik faoliyatni tartibga soluvchi va ta'lim sohasidagi mavjud ijtimoiy dunyoqarash va

pedagog faoliyati o'rtasidagi bog'lovchi bo'g'in sifatida xizmat qiluvchi bilish-amaliy tizim sifatida xizmat qiluvchi me'yorlarni ifodalaydi [97]. Ular boshqa qadriyatlar kabi tarixiy shakllanadi va pedagogika fanida ijtimoiy ong shakli sifatida maxsus namunalar va tasavvurlar ko'rinishida qayd etiladi. Pedagogik qadriyatlarni egallash pedagogik faoliyat jarayonida amalga oshiriladi va uning davomida ularning subyektivlashishi sodir bo'ladi. Pedagogik qadriyatlarning aynan subyektivlashishi darajasi pedagogning kasbiy-axloqiy o'zini-o'zi rivojlantirishi omili bo'lib xizmat qiladi.

Hayotning ijtimoiy sharoitlari o'zgarishi, jamiyat va shaxs ehtiyojlarining rivojlanishi bilan pedagogik qadriyatlar ham o'zgaradi. Masalan, pedagogika tarixida o'qitishning sxolastik nazariyalarining tushuntirish-ko'rgazmali va keyinchalik muammoli-rivojlantiruvchi nazariyalarga almashishi bilan bog'liq o'zgarishlar kuzatiladi. Demokratik tendentsiyalarning kuchayishi o'qitishning noan'anaviy shakllari va metodlarining rivojlanishiga olib kelgan.

L. I. Bojovichning ta'kidlashicha, pedagogik qadriyatlarni subyektiv idrok etish va egallash esa o'qituvchi shaxsining boyligi, uning kasbiy faoliyatga yo'nalganligi bilan belgilanadi. Pedagogik qadriyatlar o'zining mavjudligi darajasi bo'yicha farqlanadi va bu ularning tasniflanishining asosi bo'lishi mumkin. Bu asosdan foydalanib, mutaxassislar shaxsiy, guruhli va ijtimoiy pedagogik qadriyatlarni ajratadilar [98].

Shaxsiy-pedagogik qadriyatlar o'qituvchi qadriyatli yo'nalganligi tizimini tashkil etuvchi, uning shaxsi maqsadlari, motivlari, ideallari, ustanovkalari va boshqa dunyoqarashga oid tavsiflarini ifodalovchi, ijtimoiy-psixologik hosilalar sifatida xizmat qiladi.

Ijtimoiy-pedagogik qadriyatlar ijtimoiy ongda ifodalanib, turli ijtimoiy tizimlarda amal qiluvchi qadriyatlarning xususiyati va mazmunini ifodalaydi. Bu ta'lim sohasida jamiyat faoliyatini tartibga soluvchi g'oyalar, tasavvurlar, me'yorlar, qoidalar, ana'analar majmuidir.

Guruhli pedagogik qadriyatlarni pedagogik faoliyatni ma'lum ta'lim institutlari doirasida tartibga soluvchi va yo'naltiruvchi g'oyalar, kontseptsiyalar,

me'yorlar ko'rinishida ifodalash mumkin. Bunday qadriyatlar majmui yaxlit xususiyatga ega, nisbatan barqarorlik va takroriylikka egadir.

L. V. Vedernikovaning fikricha, o'zini-o'zi ta'minlovchi qadriyatlar – bu pedagogik mehnatning ijodiy xarakteri, jamiyatdagi obro'-e'tibori, ijtimoiy ahamiyati, davlat oldidagi mas'uliyati, o'zini namoyon qilish imkoniyati, bolalarga nisbatan mehr-muhabbat va ularga bog'liqlikni o'zida mujassam etgan qadriyatlar–maqsadlardir. Ushbu qadriyatlar o'qituvchi va o'quvchining shaxsiy rivojlanishida asosiy insoniy tayanch vazifasini bajaradi. [37].

Qadriyatlar–maqsadlar boshqa pedagogik qadriyatlar tizimida ustun o'ringa ega bo'lib, ularning asosida insonning kasbiy–axloqiy yo'nalishi yotadi. Shunday qilib, ular o'qituvchi faoliyatining mazmunini belgilovchi aksiologik mezon sifatida namoyon bo'ladi. Bu yondashuvda hal qiluvchi omil sifatida texnologik yoki sun'iy algoritmlar emas, balki insonning ongli tanlovi, shaxsiy mas'uliyati va ijtimoiy qadriyatlarga sodiqligi e'tirof etiladi.

Pedagogik faoliyat maqsadlari unda amalga oshadigan ehtiyojlarga mos aniq motivlar bilan belgilanadi. Bu bilan ularning ehtiyojlar shajarasidagi yetakchi holati tushuntiriladi, ularga quyidagilar kiradi: o'zini-o'zini rivojlantirish, o'zini-o'zi amalga oshirish, o'zini-o'zi takomillashtirish va boshqalarni rivojlantirish ehtiyoji. Pedagog ongida “bola shaxsi” va “Men - professional” tushunchalari o'zaro bog'liq bo'ladi.

A.T.Gulboyevning ta'kidlashicha, shaxsiy-pedagogik qadriyatlar, ijtimoiy-psixologik ta'lim sifatida yuzaga chiqib, ularda o'qituvchi shaxsining maqsadlari, motivlari, ideallari va boshqa dunyoqarashga oid xususiyatlari aks etadi. Bu xususiyatlar majmui uning qadriyatlar yo'nalishi tizimini tashkil etadi [127].

Gulboyevning fikri pedagogik qadriyatlarning faqat tashqi tizimlar (standartlar yoki davlat siyosati) emas, balki o'qituvchining shaxsiy yo'nalishi va hayotiy pozitsiyasi orqali shakllanishini ta'kidlaydi. Bu nuqtai nazar boshqa mualliflarning aksiologik yondashuvlari bilan uyg'unlashadi.

V. B. Gargayning nuqtai nazari e'tiborga molikdir. Unga ko'ra, pedagog o'zining pedagogik faoliyati maqsadlarini amalga oshirish yo'llarini izlab topadi va

shu asosda kasbiy strategiyasini tanlaydi. Bu strategiyaning mazmuni pedagogning o'zini va boshqalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'ladi. Shunga muvofiq, qadriyatlar–maqsadlar davlat ta'lim siyosati hamda pedagogika fanining rivojlanish darajasini ifodalaydi. Ular subyektivlashib, pedagogik faoliyatning muhim omillariga aylanadi va qadriyatlar–vositalar deb ataluvchi instrumental qadriyatlarga ta'sir ko'rsatadi. [39].

Gargay tomonidan ilgari surilgan yondashuv kasbiy strategiya va qadriyatlar–vositalar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ochib beradi. Ushbu tadqiqotda mazkur yondashuv o'qituvchining kasbiy-axloqiy kompetentligini shakllantirish jarayonida pedagogik faoliyatning aksiologik asoslarini anglashda muhim konseptual asos sifatida qaraladi.

Qadriyatlar–munosabatlar pedagogga o'quv jarayoni hamda uning ishtirokchilari bilan maqsadga muvofiq va adekvat tarzda o'zaro munosabat o'rnatish imkonini beradi. Bu munosabatlar dinamik tusga ega bo'lib, pedagogning xatti-harakatlari natijasida kasbiy va shaxsiy ehtiyojlarning qanday darajada qondirilishiga qarab shakllanadi. Pedagogik faoliyatga nisbatan qadriyatli munosabat o'qituvchi–o'quvchi o'zaro munosabatining insonparvarlik ruhida qurilishiga zamin yaratadi. Bunda pedagog o'z shaxsiga ham professional, ham inson sifatida barobar e'tibor bilan yondashadi. Ushbu jarayonda "Men – haqiqiy", "Men – retrospektiv", "Men – ideal", "Men – reflektiv", "Men – professional" kabi ichki obrazlarning mavjudligi va ular o'rtasidagi dialektik aloqalar pedagog shaxsining kasbiy rivojlanish darajasini belgilaydi.

Qadriyatlar–sifatlar pedagogik qadriyatlar ierarxiyasida alohida o'rin tutadi. Chunki aynan ularda o'qituvchining shaxsiy va kasbiy tavsiflari mujassam bo'ladi. Ular tarkibida individga xos, shaxsiy, roliy–mavqeli hamda faoliyatga oid sifatlar mavjud bo'lib, ushbu sifatlar qator qobiliyatlarning – prognostik, kommunikativ, kreativ, empatik, intellektual, reflektiv va interaktiv – rivojlanish darajasini ifodalaydi.

Qadriyatlar–munosabatlar va qadriyatlar–sifatlar tizimi to'laqonli faoliyat samaradorligini ta'minlashi uchun yana bir muhim komponent – qadriyatlar–

bilimlar mavjud bo'lishi lozim. Bunga nafaqat psixologik-pedagogik va sohaga oid bilimlar, balki ularni chuqur anglash, tanlash, tahlil qilish hamda pedagogik faoliyatning konseptual shaxsiy modeli asosida baholash malakalari kiradi.

Qadriyatlar–bilimlar – bu pedagogik nazariya va amaliyotda ifodalangan, tartiblangan bilim va ko'nikmalar tizimidir. U shaxsiy rivojlanish, ijtimoiylashuv, ta'lim jarayonining qurilishi va amal qilishi qonuniyatlarini o'z ichiga oladi. Pedagogda mazkur bilimlarning mavjudligi ijodiy fikrlash, kasbiy axborotni anglash, zamonaviy texnologiyalar asosida muammolarni hal qilish uchun asos yaratadi.

Pedagogik qadriyatlar tizimi o'zaro bog'langan va sinkretik xususiyatga ega bo'lib, ular qadriyatlar–maqsadlar va qadriyatlar–vositalar orqali belgilanadi, qadriyatlar–munosabatlar esa bu tizimdagi aloqalarni mustahkamlaydi. Ushbu aksiologik model pedagogik qadriyatlarning mazmunini tushunish va ularni amalda qo'llashda konseptual mezon vazifasini bajaradi.

Model, shu bilan birga, o'qituvchining qadriyatlarni tanlash va ularni o'zlashtirish (interiorizatsiya) jarayonidagi shaxsiy pozitsiyasini aniqlaydi. U xalq madaniyatining tarixiy tajribasiga va zamonaviy insonparvarlik qadriyatlariga sodiq holda, o'qituvchi tomonidan yangi qadriyatlarni tanlash, ularga amal qilish va kasbiy faoliyatda tatbiq etishga xizmat qiladi.

Mazkur jarayonni zanjirli tizim sifatida quyidagi ketma-ketlikda ifodalash mumkin: avvalo, qadriyatli obyektlar ta'lim jarayoniga integratsiyalashadi; so'ngra shaxs ushbu qadriyatlarni ifoda etadi; subyekt va obyekt o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik ta'minlanadi; bu esa hissiy jihatdan ijobiy reaksiya paydo bo'lishiga olib keladi. Ushbu reaksiya pedagogik tahlil orqali qayd etiladi, natijada qadriyatlar anglanadi va ular haqidagi ideal tasavvurlar asosida qadriyatli munosabatlar moslashtiriladi.

Pedagogik faoliyatda insonparvarlik tamoyillari doimiy yo'naltiruvchi sifatida namoyon bo'ladi. U mavjud holat bilan zarurat, real voqelik bilan ideal holat o'rtasidagi tafovutni aniqlashga xizmat qiladi. Bu farqlar pedagogni ijodiy yechimlar izlashga, o'zini-o'zi rivojlantirishga intilishga undaydi va natijada uning

dunyoqarashiga oid o'zini aniqlashiga zamin yaratadi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, o'qituvchining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish jarayoni — bu, bir tomondan, uning kasbiy va shaxsiy o'sishini ta'minlovchi, boshqa tomondan esa, o'zini doimiy takomillashtirishga undovchi aksiologik modelga tayanadi. Natijaviy jihatdan, pedagogika fanida integratsion aloqalarning o'ziga xos xususiyatlari aniqlanib, aynan shu asosda boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy-axloqiy kompetentligini malaka oshirish tizimi doirasida rivojlantirish zarurati yuzaga keladi. Integrativ yondashuv asosida bu jarayonga ikki asosiy nazariy yondashuv — kompetentlik yondashuvi va aksiologik yondashuvni kiritish lozimligi aniqlanadi. Shu tarzda, tadqiqotimizning nazariy-mazmuniy pozitsiyasi aniqlanadi: boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish jarayoni qadriyatlar bilan bog'liq pedagogik faoliyatni o'zida mujassam etgan kasbiy-pedagogik kompetentlikning tarkibiy va mazmuniy jihatlarini yagona integratsion tizimga birlashtirgan holda izohlanadi. Bu esa ushbu jarayonni nafaqat kasbiy, balki qadriyatli jihatdan ham boyitilgan va samarali tashkil etilgan sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Integratsiyaning metodologik ahamiyati shundan iboratki, u ushbu tadqiqotda integrativ yondashuvni qo'llash imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Bu yondashuv boshlang'ich sinf o'qituvchilarining malakasini oshirish jarayonining turli jihatlarini yagona tizimda ko'rib chiqish imkonini beradi. Natijada, yangicha sifatga ega, tizimli va yaxlit shakllangan ta'limiy model yuzaga keladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishda integrativ yondashuv quyidagi didaktik vazifalarni hal etish orqali amalga oshiriladi:

1. Malaka oshirish kurslari mazmuni doirasida predmetga oid bilimlarni tizimli umumlashtirish.
2. Ta'lim jarayonida barcha fanlarga xos umumiy bilish metodlari, shuningdek metodologik va psixologik-pedagogik yondashuvlardan foydalanish.
3. O'qitish metodlari, vositalari va uslublarini kasbiy-axloqiy kompetentligini shakllantirishga yo'naltirilgan holda uyg'unlashtirish.

4. O'qituvchining kompetentligiga asoslangan yagona kasbiy-axloqiy konsepsiyani ishlab chiqish.

Tadqiqotimizda kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish uchun malaka oshirish kurslarining mazmuni va tuzilmasi integrativ yondashuv asosida qayta ko'rib chiqilishi zarur. Bu yondashuv fundamental fanlar mazmunini etik, axloqiy va qadriyatga asoslangan aloqalar bilan boyitishni nazarda tutadi.

Mazkur integratsion yondashuv quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

- O'quv fanlari va etika o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni yoritish;
- O'qituvchining axloqiy imijini shakllantirishda pedagogik muloqot va nutq madaniyatini hisobga olish;
- Kasbiy-axloqiy madaniyat va muloqot masalalari o'rtasidagi uzviy aloqalarni ko'rsatish;
- Hayotiy va pedagogik vaziyatlar orqali axloqiy kolliziyalarni o'rganish;
- Ta'limda qadriyatli yondashuvni qo'llash;
- Madaniyatshunoslik, fuqarolik va estetik kompetentsiyalarni rivojlantirish;
- Motivatsion-qadriyatli, kognitiv va faoliyatga oid komponentlarni shakllantirish;
- Axloqiy tushunchalar va ularni shakllantirishga xizmat qiluvchi ko'nikmalarni rivojlantirish;
- Subyekt-subyektli muloqot muhitini yaratish orqali ijodiy va hamkorlikka asoslangan o'quv jarayonini yo'lga qo'yish kabilar asosida, integrativ yondashuv malaka oshirish tizimining barcha komponentlarini yagona, yaxlit tizim sifatida birlashtiradi. Bu jarayon malaka oshirishni samarali loyihalash, mavjud resurslarni maqbul taqsimlash va didaktik jihatdan asoslash imkonini beradi.

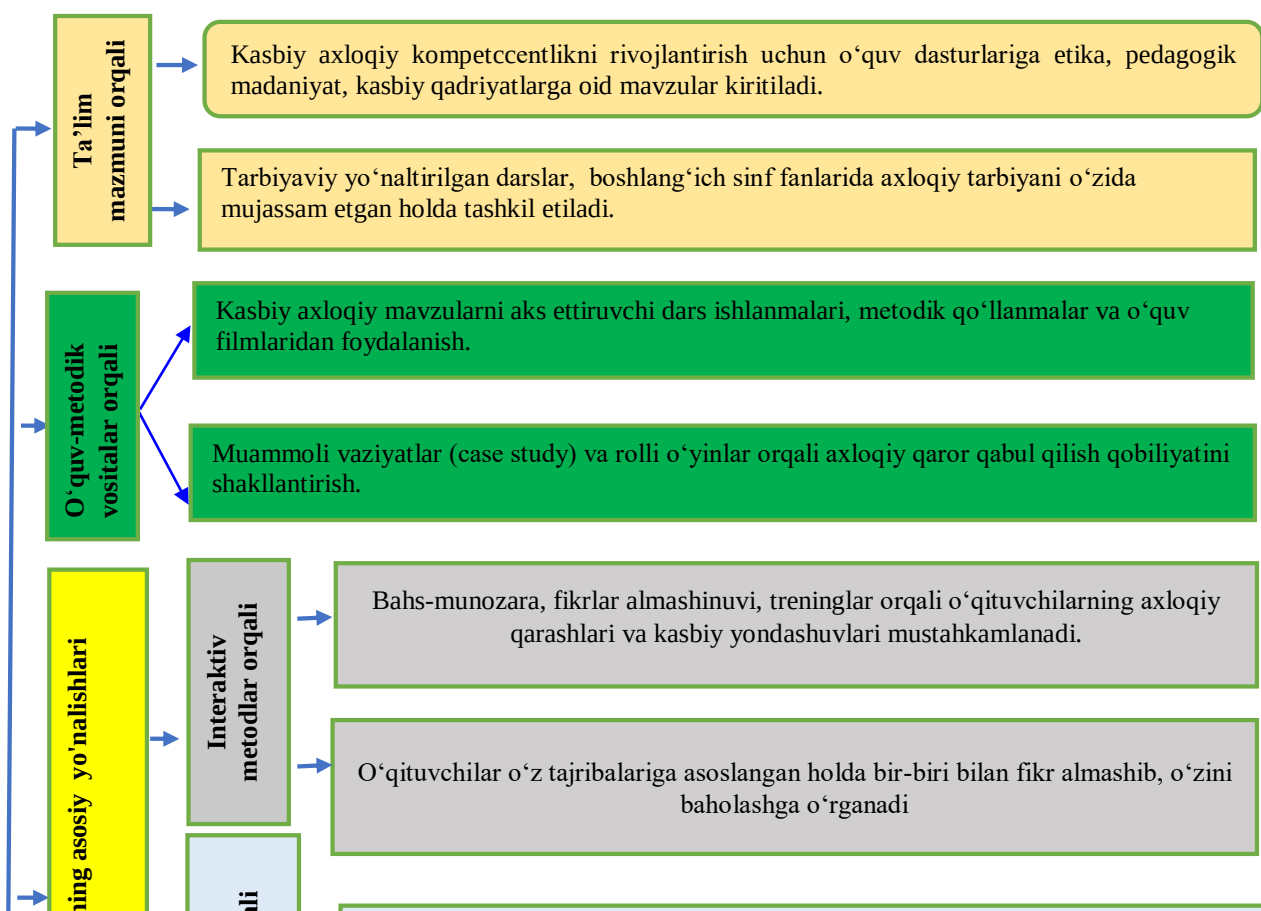
Yuqoridagi olimlar fikrlari asosida quyidagicha xulosa qilish mumkin: Kasbiy-axloqiy kompetentlik — bu shaxsiy fazilatlar, axloqiy qadriyatlar, kasbiy bilim va amaliy tajribaning integratsiyasiga asoslangan murakkab pedagogik holat bo'lib, uni rivojlantirish uchun aksiologik, integrativ va refleksiv yondashuvlarning uyg'unligi zarur. Ayniqsa, malaka oshirish tizimi bu yondashuvlarni hayotga tatbiq etuvchi asosiy maydon bo'lib xizmat qilishi lozim.

1.3-§ Malaka oshirish jarayonida boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishning integrativ yondashuv asosida didaktik imkoniyatlari

Tadqiqotimiz muammosi uchun belgilangan vazifalarni keng yoritish maqsadida malaka oshirish jarayonida boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishning integrativ yondashuv asosida didaktik imkoniyatlarini ta'limning konseptual asosi sifatida tadqiq qildik. Shunga muvofiq, integrativ yondashuv asosida didaktik imkoniyatlarini mazmun-mohiyatini aniqlashtirdik (1.3-rasmga qarang).

N.A. Muslimov – didaktik imkoniyatlarni o'qituvchining shaxsiy va kasbiy sifatlarini shakllantiruvchi pedagogik vositalar tizimi sifatida tushuntiradi [76].

Bu yondashuvga ko'ra, ta'lim jarayonida qo'llaniladigan har bir metod, shakl, vosita va texnologiya oddiy bilim uzatish vositasidan ko'ra ko'proq — o'qituvchining axloqiy pozitsiyasi, shaxsiy qadriyatlari va kasbiy madaniyatini shakllantiruvchi ta'sirchan omil sifatida baholanishi lozim.

1.3-rasm. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishning integrativ yondashuv asosida didaktik imkoniyatlari

O'quv jarayonining tashkiliy shakllari orqali imkoniyatlar; -malaka oshirish kurslari va seminar-treninglarda kasbiy axloqiy muammolarni muhokama qilish, tahlil qilish jarayonlari asosida amalga oshiriladi.

Ta'lim mazmuni orqali imkoniyatlar; -kasbiy axloqiy kompetentlikni rivojlantirish uchun o'quv dasturlariga etika, pedagogik madaniyat, kasbiy qadriyatlarga oid mavzularning kiritilishi, hamda tarbiyaviy yo'naltirilgan darslar, ayniqsa boshlang'ich sinf fanlarida (ona tili, atrof-muhit, musiqa, texnologiya) axloqiy tarbiyani o'zida mujassam etgan holda tashkil etiladi.

O'quv-metodik vositalar orqali imkoniyatlar; -kasbiy axloqiy mavzularni aks ettiruvchi dars ishlanmalari, metodik qo'llanmalar va o'quv filmlaridan

foydalanish, muammoli vaziyatlar (case study) va rolli o'yinlar orqali axloqiy qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantirish.

Interaktiv metodlar orqali imkoniyatlar; -bahs-munozara, fikrlar almashinuvi, treninglar orqali o'qituvchilarning axloqiy qarashlari va kasbiy yondashuvlari mustahkamlanadi, o'qituvchilar o'z tajribalariga asoslangan holda bir-biri bilan fikr almashib, o'zini baholashga o'rganadi.

Axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT) orqali imkoniyatlar; -onlayn kurslar va vebinarlar yordamida kasbiy axloqiy bilimlar berish, virtual muloqotlar va masofaviy forumlarda real muammolar bo'yicha fikr almashish orqali axloqiy qaror qabul qilish tajribasini oshirish.

O'quv jarayonining tashkiliy shakllari orqali imkoniyatlar; -malaka oshirish kurslari va seminar-treninglarda kasbiy axloqiy muammolarni muhokama qilish, mentorlik tizimi orqali tajribali o'qituvchilarning axloqiy madaniyatini yosh pedagoglarga o'rgatish.

Refleksiya va o'z-o'zini baholash orqali imkoniyatlar; -o'qituvchining o'z kasbiy faoliyatini muntazam tahlil qilishi, o'z axloqiy pozitsiyasini aniqlashi, shaxsiy reja tuzishi orqali rivojlanish, refleksiv kundalik yuritish orqali doimiy o'zgarish va o'sish kuzatiladi.

Malaka oshirish tizimida boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish jarayoni tashkiliy va psixologik-pedagogik nuqtai nazardan o'ziga xos xususiyatlariga egaligini inobatga olish lozim.

B. M. Bim-Badning nuqtai nazari e'tiborli bo'lib, ular, psixologik-pedagogik xususiyatlar – o'qituvchi malaka oshirish kurslari tinglovchisi sifatida bir tomondan kasbiy-axloqiy rivojlanishning u yoki bu darajasida tajribaga, boshqa tomondan – hatto o'zi to'liq va chuqur anglamasa ham, uning kelgusi rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi, qiyinchiliklar va muammolarga ega bo'ladi. Shu sababli, ta'lim jarayonini, u pedagogda nafaqat o'zining kasbiy-axloqiy tajribasini tizimli qayta anglashga ehtiyojni shakllantirishi, balki uni kelgusida rivojlantirishga ehtiyojni shakllantirish maqsadida tashkil etish lozim. Kurs tinglovchisi shu tariqa, o'quv faoliyatining shunchaki obykti emas, balki faol subyektiga aylanadi [33].

Ushbu yondashuv ayniqsa boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Zero, o'qituvchining kasbiy faoliyati faqat nazariy bilimlar majmuasi bilan emas, balki uning shaxsiy madaniyati, ijtimoiy mas'uliyati va axloqiy qadriyatlari bilan uyg'unlashgan holda amalga oshirilishi lozim. Shu bois, malaka oshirish jarayonida ishlab chiqilayotgan metodik yondashuvlar nafaqat bilim va ko'nikma berishga, balki o'qituvchining shaxsiy o'sishini, kasbiy refleksiyasini va axloqiy-ijtimoiy yuksalishini ta'minlaydigan shakl va metodlarga tayanishi dolzarb hisoblanadi.

Bundan tashqari, o'qituvchi jamoaviy ta'lim sharoitiga tushib, individual va jamoaviy refleksiya, avvalo tajriba va innovatsiyalar bilan almashish asosida tashkil etilgan o'zini va boshqalarni o'zgartirish jarayonida ishtirok etadi.

Natijada, malaka oshirish tizimi haqiqiy kasbiy o'zaro munosabat subyekt-subyektli munosabatlar va birgalikdagi ijod uchun imkoniyatlarni ta'minlaydi, shuningdek, kasbiy-axloqiy kompetentlikni rivojlantirishga qobiliyatlilik o'qituvchining qat'iylik bilan holati sifatida shakllantiriladi.

Bu sharoitlarda axborot pedagogik ta'minot qator muhim o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi.

Birinchidan, malaka oshirish tizimi tinglovchisi ta'lim olish orqali pedagogik faoliyatda o'zining aniq qiyinchiliklarini hal etishga yo'nalgan bo'lib, unga yetkaziladigan ma'lumotga yetarlicha tanlab qabul qiladi va o'zi uchun dolzarb hamda shaxsiy ahamiyatli hisoblanganlarinigina egallaydi. Bu ta'lim mazmunining asoslangan tabaqalashtirilishini va kasbiy-axloqiy kompetentlikning pedagogda eng ko'p qiyinchiliklar tug'diradigan va "muammoli maydonni" shakllantiradigan jihatlarini rivojlantirishda o'qituvchi motivatsiyasini faollashtirishni talab etadi.

Ikkinchidan, o'z pedagogik amaliyotida bilimlar va axloqiy xususiyatdagi tasavvur hamda ularni amalga oshirish ko'nikmalari tanqisligini his qilib, u ularni o'zlashtirishga ehtiyoj sezadi. Shu bilan malaka oshirish jarayoni mazmunini alohida tashkil etish muammosi yuzaga kelib, unda kasbiy (pedagogik), psixologik-pedagogik, etik, shaxsiy xususiyatdagi ma'lumotlar yagona mantiqiy izchillikda birlashtiriladi.

Uchinchidan, yetkaziladigan bilimlar (ma'lumot), bir tomondan, asosan refleksiv, ya'ni bevosita kasbiy faoliyatda, uning o'zini-o'zi tahlil qilishi natijasi sifatida yuzaga keluvchi bo'lishi, boshqa tomondan – o'zining kelgusi faoliyati va rivojlanishini loyihalash uchun asosni shakllantirishi kerak. Shunga ko'ra, bilimlar maxsus bo'lishi kerak, ya'ni kasbiy-axloqiy kompetentlik rivojlanishining kriterial ta'minoti sifatida xizmat qilishi kerak.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan malaka oshirishning sanab o'tilgan psixologik-pedagogik xususiyatlari, o'qitishning tashkiliy shakllari va metodlari talablariga muvofiqlikka taalluqlidir. O'qitishning an'anaviy shakllaridan (ma'ruza, seminar, amaliy mashg'ulot, treninglar) farqli ravishda bilim, ko'nikmalar miqdorini oshirishga emas, balki avvalo o'qituvchining o'z kasbiy-axloqiy tajribasiga munosabati bo'yicha refleksiv yondashuvini shakllantirishga yo'naltirilgan, turli innovatsion, tashkiliy-faoliyatli va rolli o'yinlar yetakchi bo'lishi kerak. Aynan kasbiy-axloqiy o'zaro munosabatning turli ko'rinishlarini imitatsiyalovchi, bunday o'yinlarda ishtirok etish o'z tajribasini kriterial qayta tuzish, qadriyatli yo'nalganlik qobiliyatini shakllantirishni ta'minlaydi va mustaqil ta'lim hamda mustaqil rivojlanishga yo'l ochadi.

E. M. Nikitinning ta'kidlashicha, malaka oshirish jarayonida boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishni integrativ modellashtirish jarayonida bu xususiyatlarni inobatga olish zarurdir. Bugungi kunda pedagogikada modellashtirish metodi keng qo'llanilib, uning ostida haqiqiy mavjud pedagogik tizimni yoki endigina ishlab chiqilayotgan tizimni, bu tizimni tashkil etish va ishlashining tamoyillari ifodalanadigan maxsus modelarni tuzish orqali fikran imitatsiyalash tushuniladi [137].

Demak, bugungi pedagogikada modellashtirish metodi keng qo'llanilmoqda va u ostida real mavjud bo'lgan yoki ishlab chiqilayotgan pedagogik tizimni uning tuzilmasi, vazifasi, tamoyillari, dinamikasini fikran aks ettiruvchi sun'iy model shaklida ifodalash tushuniladi. Bunday yondashuv tajriba o'rniga ilmiy prognoz va nazariy asoslangan dizayn orqali metodik yechimlar ishlab chiqish imkonini beradi

A.N.Daxin modelni “jadvallar, fizik konstruksiyalar, belgili shakllar yoki formulalar sun’iy tuzilgan obyekt bo‘lib, u o‘rganilayotgan obyekt (yoki hodisa)ga o‘xshash bo‘lib, soddalashtirilgan shaklda bu obyektning elementlari o‘rtasidagi struktura, xususiyat, o‘zaro aloqalarni aks ettiradi va ifodalaydi”- deb, ta’riflaydi [109].

A.N. Daxin tomonidan ilgari surilgan model tushunchasi tadqiqot obyektining real namunasi sifatida emas, balki uni o‘rganishga xizmat qiluvchi soddalashtirilgan, belgilangan shakldagi sun’iy strukturadir. Bu model obyekt yoki hodisa tarkibidagi tuzilma va o‘zaro aloqalarni tushunish imkonini yaratadi hamda o‘quv jarayonida didaktik vosita sifatida xizmat qiladi.

E.M. Nikitinning ta’kidlashicha, pedagog kasbiy kompetentligining modeli – bu pedagog kadrlarning zamonaviy ta’lim sharoitida samarali faoliyat yuritishi uchun zarur bo‘lgan kasbiy va shaxsiy sifatlarni shakllantirishga yo‘naltirilgan konseptual konstruksiyadir. Ushbu model, avvalo, malaka oshirish tizimida pedagoglar uchun zarur sharoitlarni yaratishga xizmat qilishi bilan ajralib turadi. [71].Tadqiqotchining fikricha, pedagogik kompetentlik modeli quyidagi elementlarni o‘z ichiga olishi lozim: pedagogik faoliyatning asosiy vazifalarini belgilash, pedagog shaxsiga qo‘yiladigan zamonaviy talablarga javob berish, zarur nazariy bilimlar doirasini aks ettirish, kasbiy ko‘nikma va malakalar ro‘yxatini ifodalash, integratsiyalashgan kasbiy-shaxsiy sifatlarni majmuasini qamrab olish.

Bu yondashuvdan ko‘rinib turibdiki, pedagogik kompetentlik faqat bilimga asoslangan emas, balki shaxsiy fazilatlar, qadriyatlar va faoliyatdagi amaliy yondashuvlarni uyg‘unlashtirgan integrativ tizim sifatida qaraladi.

Shunday qilib, E.M. Nikitin tomonidan taklif etilgan pedagog kasbiy kompetentligining modeli pedagog shaxsining kasbiy rivojlanish yo‘nalishlarini aniqlash, uning o‘zini o‘zi rivojlantirish faoliyatini rejalashtirish hamda malaka oshirish kurslarining samaradorligini ta’minlashga xizmat qiluvchi ilmiy-pedagogik asos sifatida ahamiyatlidir. Ushbu yondashuv mazkur tadqiqotda ilgari surilayotgan boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini integrativ

yondashuv asosida shakllantirish g'oyasini asoslashda nazariy-metodologik tayanch sifatida qaraladi.

L.I. Novikovaning ta'kidlashicha, har qanday alohida olingan model o'rganilayotgan obyekt yoki hodisa haqida to'liq va mukammal tasavvur berishga qodir emas. Buning sababi shundaki, modelni deduktiv yo'l bilan to'liq asoslangan holda qurish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar to'plami doimo chegaralangan bo'lib, obyektning barcha elementlari va ularning o'zaro ta'sirini har tomonlama tavsiflashga imkon bermaydi. Ushbu holat esa modellashtirishning mukammalligi haqidagi tasavvurlarni materiya va ongning cheksizligiga doir umumilmiy metodologik tamoyillar bilan ziddiyatga olib keladi [138].

Shu nuqtai nazardan, bizning tadqiqotimizda ishlab chiqilayotgan boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan model ham ideal mukammallik emas, balki real pedagogik amaliyotga yaqinlashgan soddalashtirilgan konseptual tizim sifatida tushuniladi. U o'qituvchi faoliyatining asosiy yo'nalishlari va kompetentlik tarkibiy qismlarini tizimli yoritish orqali malaka oshirish jarayonini optimallashtirishga xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishning integrativ modeli malaka oshirish tizimining maqsadli vazifasi va uning xususiyatlariga tayanib, avvalo malaka oshirish jarayonining maxsus tarzda yo'naltirilgan asosiy xususiyatlari va o'zaro aloqadorliklarining strukturaviy-funksional tavsifini ifodalaydi, deb hisoblaymiz.

O'tkazgan tahlilimiz va qo'yilgan vazifa malaka oshirish tizimida boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishning modelini ishlab chiqish bo'yicha boshlang'ich qoidalarni ifodalash imkonini berib, ularning mohiyati quyidagilarda ifodalanadi:

- tinglovchida kasbiy-axloqiy xususiyatdagi bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ixtiyoriy pedagogik ta'sir ularni faqatgina uning kasbiy-axloqiy individual mavqeini dolzarblashtirish orqali shakllantirishni nazarda tutadi;

- o'quv faoliyati mazmuni tinglovchi uchun subyektiv ahamiyatli bo'lishi va

kasbiy-axloqiy kompetentlik rivojlanishi usullari va xususiyatlarini inobatga olib qurilishi kerak;

- tinglovchining bunday rivojlanishning zaruratida o'zini-o'zi aniqlashi va bu jarayonni anglashi o'qituvchi va metodist (pedagog-andragog) uchun boshqarish (rahbarlik) obyektiga aylanishi kerak;

- o'quv jarayoni umumiy holda tinglovchi tomonidan uning kasbiy-qadriyatli tajribasini o'z-o'zi o'zgartirishi sifatida subyektiv baholanishi, ya'ni amaliy yo'naltirilgan ahamiyatga ega bo'lishi kerak;

- tinglovchi uchun emotsional ta'sirga ega hodisaga aylanishi, chunki ishtirokchilarning his-tuyg'ulari uyg'otilishi kerak;

- tinglovchida sodir bo'layotganni oldindan anglash ehtiyojini uyg'otishi kerak;

- tinglovchilarni zarur axloqiy bilimlarni mustaqil o'zlashtirishga, shaxsiy-ahamiyatli qadriyatli yo'nalganlikni rivojlantirishga undashi kerak.

Integrativ model malaka oshirish jarayonini o'qituvchi kasbiy-axloqiy kompetentligining asosiy belgilarini rivojlantirishga, uning tuzilishi va mazmunini aks ettirishga yo'naltirishi kerakligi ayondir.

Bu mazmunda boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishning integrativ modeli kurs va kurslararo shaxsiy rivojlantiruvchi, qadriyatli-yo'naltirilgan malaka oshirishning amaliy tashkiliy-pedagogik algoritmi sifatida xizmat qiladi. Bunda model quyidagilarni ta'minlaydi:

- ta'lim mazmunini, malaka oshirish metodlari va shakllarini kasbiy-axloqiy kompetentlikni rivojlantirishga yo'naltiradi;

- malaka oshirish mazmunini kasbiy-axloqiy kompetentlik komponentlari mazmuni bilan bog'laydi;

- o'quv-pedagogik ta'sirni ta'limiy faoliyatning turli jihatlarida axloq me'yorlarini qo'llashga va o'qituvchini o'zini-o'zi amalga oshirishga yo'naltiradi;

- o'qituvchining o'zining kasbiy-axloqiy tajribasini yangi qadriyatli yo'nalganlik va yangi pedagogik g'oyalarni nazariy anglash (o'zini-o'zi tahlil qilish, refleksiya), egallash asosida takomillashtirishga yo'naltiradi.

Bularni inobatga olib, o'qituvchi kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish modeli quyidagi *funksiyalarni* amalga oshiradi:

- tashkiliy (malaka oshirish kurslarida va kurslararo davrda o'qituvchi kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish uchun sharoitlarni loyihalashga yo'nalganlikda ifodalanadi);
- refleksiv (o'qituvchiga, avvalo o'z avvalgi kasbiy-axloqiy tajribasini, o'z imkoniyatlari va rivojlanish istiqbolini anglashiga imkon beradi);
- rivojlantiruvchi (o'qituvchining izchil darajali kasbiy-axloqiy o'sishi yo'nalishini belgilaydi).

Sanab o'tilgan funksiyalarni amalga oshirish quyidagilarni nazarda tutadi: tinglovchilarning o'z bilim, ko'nikma, kasbiy qiyinchiliklari va kasbiy-axloqiy rivojlanish hamda o'zini-o'zi rivojlantirish, muammolari, ularning sabablari refleksiyasini amalga oshirishlari; ta'lim jarayonida ularni yechish usullarini ishlab chiqish; kursdan keyingi davrda o'z rivojlanishi va o'zini-o'zi rivojlantirishda o'zini-o'zi aniqlash. Malaka oshirish kurslari uchun ishlab chiqilgan o'quv dasturining modul va bloklari boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini shakllantirishda nafaqat nazariy, balki didaktik jihatdan ham boy imkoniyatlarni taqdim etadi. Har bir modulning mazmuni o'qituvchining kasbiy-etika doirasidagi refleksiyasi, qadriyatga asoslangan qaror qabul qilishi, shaxsiy pozitsiyasini aniqlay olishi hamda muloqot va hamkorlikda etika mezonlariga asoslangan yondashuvlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan.

Didaktik jihatdan qaralganda, ushbu modullar o'qituvchilarning mustaqil fikrlashini rag'batlantiruvchi topshiriqlar, etik dilemmalar, real kasbiy vaziyatlar asosida interaktiv mashg'ulotlar, reflektiv baholash vositalari, guruh tahlil, rolli o'yinlar kabi faol metodlarni qo'llash imkonini beradi. Ayniqsa, 4K (tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikativlik, hamkorlik) kompetensiyalari asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar orqali kasbiy-axloqiy qarorlar, pozitsiyalar va qadriyatlar o'rtasida tafovutni anglash va uni tahlil qilish ko'nikmalari shakllantiriladi.

Modullar mazmunida nazariy bilimlar va amaliy vazifalar uyg'unlashgan bo'lib, bu o'qituvchining faqat axloqiy tushunchalarni o'zlashtirishi emas, balki

ularni o'z faoliyatida tatbiq etish, axloqiy yetakchilikni namoyon etish va tarbiyaviy jarayonlarda modellash imkonini beradi.

Shuningdek, ushbu kurslar diagnostik kuzatuv, refleksiya, monitoring va formatif baholash orqali kasbiy-axloqiy o'sish dinamikasini aniqlash, shaxsiy ehtiyojlarga asoslangan o'quv yo'nalishlarini belgilash va ularni didaktik jihatdan moslashtirish imkonini ham beradi. Bu holat malaka oshirish jarayonini shaxsga yo'naltirilgan va ehtiyojga asoslangan faol o'quv muhitiga aylantiradi.

Yuqorida ifodalanganlardan kelib chiqib, bizningcha, malaka oshirish tizimi sharoitida boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish modeli mazmunli jihatdan moslashuvchan bo'lishi va o'qituvchi ta'limiy so'roviga hamda uning kasbiy-axloqiy kompetentligi rivojlanishi darajasiga mos bir necha izchil o'zaro bog'liq o'quv modullaridan tashkil topishi kerak (1.3-jadval qarang).

Amaldagi malaka oshirish kurslari o'quv dasturidagi har bir modul – bu o'zida maqsad, mazmun, faoliyat va baholash mezonlarini mujassamlashtirgan didaktik birlik bo'lib, uni boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirish muhim nazariy-amaliy imkoniyatlarni ochib beradi. Shu maqsadda, mavjud blok va modullarga kasbiy etika, axloqiy pozitsiya, refleksiya va kommunikativ kompetensiyalarni singdirish orqali o'qituvchining shaxsiy va kasbiy rivojlanishida sezilarli ijobiy o'zgarishlarga erishish mumkin. Mazkur integratsiyalashuv o'qituvchining kasbiy faoliyatiga mazmunan chuqur axloqiy asos yaratadi. (1.3-jadvalga qarang).

1.3-jadval.

Kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishga integratsiyalashgan blok-modullar jadvali

I.Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish bloki	
Modul nomi	Kasbiy-axloqiy kompetentlik bilan bog'liqlik
1.1. Ta'limdagi islohotlar va me'yoriy-huquqiy hujjatlar	O'qituvchining kasbiy javobgarligi va qonuniy-etika mezonlari bo'yicha xabardorligini oshiradi
1.2. O'quvchilarning ijtimoiy-hissiy rivojlanishi	Empatiya, bag'rikenglik, axloqiy yetakchilik kabi fazilatlarni rivojlantiradi

1.3. Ta'lim nazariyalari va ularning amaliyoti	Axloqiy qaror qabul qilish asoslari, axloqiy pozitsiyani aniqlash va himoya qilish metodlari
1.4. Inklyuziv va differensial yondashuv	Hurmat, tenglik, individual ehtiyojlarga nisbatan axloqiy yondashuv
II. Umumkasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish bloki	
2.1. Kasbiy rivojlanish va o'zaro hamkorlik	Hamkorlik, fikrlar xilma-xilligiga hurmat bilan yondashish
2.2. Zamonaviy ta'lim paradigmalari	Innovatsion yondashuvlarda kasbiy etika va axloqiy mas'uliyat
2.3. O'quv jarayonini samarali tashkil etish	Adolatli, halol va mas'uliyatli dars jarayonini tashkil etish
2.4. Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt	Raqamli etikadan xabardorlik, mas'uliyatli foydalanish
2.5. Formativ va summativ baholash tamoyillari	Ob'ektiv va adolatli baholash madaniyatini shakllantirish
III. Boshlang'ich ta'limni o'qitishda zamonaviy yondashuvlar bloki	
3.1. DTS va yangi darsliklar tahlili	Darsliklar orqali axloqiy qadriyatlarni yetkazish
3.2. Xalqaro baholash dasturlari	Global etik qadriyatlar bilan ishlash madaniyatini anglash
3.3. O'qish savodxonligi va XXI asr kompetensiyalari	Tanqidiy fikrlash, kreativlik va axloqiy mulohazani uyg'unlashtirish
3.4. Matematika va mantiqiy fikrlash	Halollik, asosli qarorlar orqali axloqiy tafakkurni rivojlantirish
3.5. Science fanlari	Fan etikasini anglash, ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirish
3.6. Amaliy ishlarni tashkillashtirish	Axloqiy me'yorlarga asoslangan loyiha yuritish
3.7. Dars va sinfdan tashqari ishlar metodikasi	Axloqiy muhitni shakllantirish, yetakchilik
3.8. Tanlov moduli	Individual axloqiy yondashuv asosida yo'nalish tanlash imkoniyati
Yakuniy kompetensiyalarni baholash	Kasbiy-axloqiy kompetentlikni refleksiya va diagnostika qilish

Modullar o'qituvchilarni kasbiy-axloqiy kompetentligi rivojlanishi darajasiga ko'ra tabaqalashtirishni ko'zda tutsada, bu omil hal qiluvchi yoki aniqrog'i majburiy hisoblanmasligini ta'kidlash lozim. Ko'p jihatdan mazkur o'quv modullari rolini bajaradigan, o'qituvchining o'z kompetentligini rivojlantirish ehtiyoji va istagi hamda uni malaka oshirish vositalari bilan qondirish imkoniyati muhim. Har bir modulining mazmuni va yo'nalganligi o'qituvchini muammoni dolzarblashtirishga yo'naltiradi va malaka oshirish kurslari doirasida taklif etilgan material hajmi va muammoni ochish bo'yicha, uni amalga oshirishning turli sharoitlarini taklif etadi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish masalalarini malaka oshirish kurslari dasturida belgilangan blok va modullarning mazmuni bilan uzviy bog'lash zarur. Jumladan:

I. Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish modulidagi quyidagi mavzularida— “Ta’limdagi islohotlar va me’yoriy-huquqiy hujjatlar”, “O’quvchilarning ijtimoiy-hissiy rivojlanishi” hamda “Ta’lim nazariyalari va ularning amaliyotdagi tatbiqi” kabi mavzular asosida, kasbiy-axloqiy kompetentlikning shakllanishiga e’tibor zarur. Zero, ta’limdagi har qanday islohotni amalga oshirish o’qituvchidan yuksak axloqiy mas’uliyatni, mehnatsevarlikni, yangilikka ochiqlikni talab qiladi. Shu bilan birga, o’quvchilarning ijtimoiy-hissiy rivojlanishiga samarali ta’sir ko’rsatish uchun o’qituvchi o’zining axloqiy pozitsiyasi, halolligi, muomala madaniyati va empatiyasi bilan namuna bo’lishi lozim.

II. Umumkasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish modulida berilgan “Pedagogning kasbiy rivojlanishi” va “O’quv jarayonini samarali tashkil etish” mavzulari o’qituvchining kasbiy-axloqiy kompetentligini takomillashtirishga yo’naltirilishi muhim. Chunki pedagogning kasbiy taraqqiyoti faqat metodik bilimlarni egallash bilangina emas, balki doimiy axloqiy refleksiya, o’z-o’zini baholash va ichki intizom orqali amalga oshadi. Shuningdek, sinfni boshqarishda adolat, bag’rikenglik, halollik kabi axloqiy mezonlarga asoslangan yondashuv o’quvchilarda ishonch va ijobiy motivatsiyani shakllantiradi.

III. Boshlang'ich ta'limda zamonaviy yondashuvlar blokidagi “XXI asr ko'nikmalari va kompetensiyalarni rivojlantirish” hamda “Sinf dan tashqari ishlarni tashkil qilish metodikasi” kabi modullar doirasida o’qituvchining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishning amaliy jihatlarini chuqurroq ishlab chiqish zarur. Chunki mazkur modullar zamonaviy pedagog shaxsining ijtimoiy mas’uliyatini, kasbiy etikasini, o’quvchilar bilan insonparvarlik tamoyillariga asoslangan muloqot madaniyatini shakllantirishga xizmat qilishi lozim. Ayniqsa, sinfdan tashqari ishlarda o’qituvchining axloqiy namuna bo’lishi, bolalarga ijtimoiy faol va ma’naviy yetuk shaxs sifatida ta’sir ko’rsata olishi kasbiy-axloqiy kompetentlikning muhim mezonini hisoblanadi.

O'quv modulini malaka oshirish tizimidagi tarkibiy birlik sifatida belgilashda uning quyidagi belgilari asosiy omil bo'lib xizmat qiladi: aniq kompetensiyaviy maqsadga yo'naltirilganligi, mustaqil mavzu va faoliyat turi sifatida mantiqiy yakunlanganligi, o'quvchining (tinglovchining) rivojlanish natijasini aniqlashga qaratilganligi, shuningdek uni baholash vositalarining mavjudligidir.

Malaka oshirish jarayonida boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishda integrativ yondashuv muhim ilmiy-nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib, u o'qituvchi shaxsini kasbiy va axloqiy jihatdan har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv asosida shakllantirilgan didaktik imkoniyatlar — ta'lim mazmuni, metodlar, shakllar, texnologiyalar va o'quv modullarining uyg'unlashgan tizimi orqali o'qituvchining shaxsiy o'sishini, refleksiyasini va ijtimoiy mas'uliyatini oshirishga qaratiladi.

Tahlil natijalariga ko'ra, boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishda quyidagi asosiy jihatlar ajratib ko'rsatildi:

- malaka oshirish jarayonida subyekt-subyektli o'zaro ta'sir muhitini yaratish;
- ta'lim mazmunining shaxsiy ahamiyatli, refleksiv va motivatsion xususiyatini e'tiborga olish;
- innovatsion metodlar va interaktiv vositalar orqali kasbiy-axloqiy pozitsiyani chuqurlashtirish;
- kurslararo ta'lim orqali o'qituvchining mustaqil kasbiy-axloqiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash.

E.M. Nikitin, A.N. Daxin, B.M. Bim-Bad kabi mutaxassislarning konseptual yondashuvlariga tayanilgan holda ishlab chiqilgan integrativ model o'qituvchining nafaqat bilim va ko'nikmalarini, balki uning shaxsiy qadriyat yo'nalganligi, axloqiy sezgirliги va kasbiy mas'uliyatini rivojlantirishni nazarda tutadi.

Shu asosda, malaka oshirish tizimi o'qituvchi kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi mazmunli, refleksiv va faoliyatga yo'naltirilgan o'quv muhitini tashkil etishga yo'naltirilishi zarur. Bu esa, zamonaviy ta'lim tizimining talablari va o'qituvchining individual ehtiyojlari o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Birinchi bob bo'yicha xulosalar

Yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar va boshlang'ich ta'limning yangi avlod Davlat ta'lim standartlariga o'tishi natijasida boshlang'ich sinf o'qituvchisiga nisbatan yangi ijtimoiy-pedagogik talablar shakllandi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining malakasini oshirish bo'yicha ko'p yillik tajribamiz mazkur muammoni chuqur tahlil qilish va uni hal etish bo'yicha o'z qarashimizni ilgari surish imkonini berdi. Bu esa malaka oshirish tizimida boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishga integrativ yondashuvni dolzarb va zarur yo'nalish sifatida asoslashga olib keldi. Uni nazariy-metodologik asosda amalga oshirish jarayonida quyidagi ilmiy natijalarga erishildi:

1. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligining mohiyati, tuzilishi va mazmuni, pedagogik toifa sifatida kasbiy-pedagogik kompetentligining nazariy tahlili asosida aniqlashtirildi.

2. Integrativ yondashuvning mohiyati ochib berilib, uning o'rganilayotgan muammoni hal etishdagi ilmiy-nazariy imkoniyatlari tahlil qilindi.

3. Amaliy yo'naltirilgan malaka oshirish jarayonida integrativ yondashuvning metodologik (didaktik va metodik) imkoniyatlariga tayanilgan holda boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik model ishlab chiqildi va asoslandi.

O'tkazilgan tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

a) Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligi – bu kasbiy-pedagogik kompetentlikning zamonaviy ijtimoiy-pedagogik kontekstdagi ko'rinishidir. Bu kompetentlik o'qituvchining professional faoliyatida zarur bo'lgan axloqiy sifatlar va qadriyat yo'nalishlariga tayyorligini anglatadi. Garchi bu kompetentlik ko'p hollarda tabiiy tarzda shakllansa-da, uni malaka oshirish tizimi orqali tashkil etilgan holda maqsadli rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

b) Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligining aniqlangan mazmuni asosida malaka oshirish jarayonlarini yangi metodologik va metodik yondashuvlar asosida qayta ko'rib chiqish lozim. Bu orqali kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan samarali ta'lim jarayonini modellashtirish mumkin.

d) Yuqorida bayon etilgan tamoyillar asosida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan integrativ model ishlab chiqish imkoniyati yaratildi.

e) Integrativ yondashuv o'qituvchining bilimi, amaliy ko'nikmalari va shaxsiy fazilatlari o'rtasida muvozanatli rivojlanishni ta'minlaydi. U boshqa yondashuvlardan farqli o'laroq, faqat bilimga yoki faqat faoliyatga qaratilgan emas, balki ular o'rtasidagi o'zaro integratsiyani inobatga olgan holda yaxlit kompetentlikni shakllantirishni ta'minlaydi.

Shunday qilib, o'tkazilgan nazariy tahlillar asosida boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish hozirgi ta'lim jarayonining dolzarb va murakkab yo'nalishlaridan biri ekani aniqlandi. Mazkur kompetentlikning mazmuni, tarkibi va rivojlanish omillari tizimli tahlil qilindi, integrativ yondashuv asosida uni shakllantirish zarurati ilmiy asoslab berildi. Integrativ yondashuvning pedagogik imkoniyatlari uni malaka oshirish tizimiga samarali tatbiq etish uchun metodik zamin yaratadi.

II BOB. MALAKA OSHIRISH JARAYONIDA BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QITUVCHISINING KASBIY-AXLOQIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH TIZIMI

2.1-§ Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishning integrativ yondashuvga asoslangan modeli

Yangilangan o'quv reja va o'quv dasturlari mazmunan pedagoglarning kasbiy faoliyatidagi qiyinchiliklar, kompetentlik darajasidagi bo'shliqlar, shaxsiy va kasbiy o'zini-o'zi rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojlari asosida takomillashtirib borildi. So'ngi o'n yil mobaynida malaka oshirish davriyligi bilan kechgan islohotlardan to'plangan amaliy tajribalarga tayangan holda "davriylikka asoslangan malaka oshirishning" "hayot davomida o'qish" tamoyiliga asoslangan uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimiga integratsiya qilinishi malaka oshirish jarayonlarini sifat va samaradorlik jihatidan yangi samarali natijalarga yo'l ochib berishi mumkin.

Pedagog xodimlarning malaka oshirishga bo'lgan ehtiyojlar dinamikasi tizimda yangi islohotlarni amalga oshirish uchun sabab bo'ldi.

Integrativ yondashuv hozirgi davrda ta'lim sohasida samarali metodlardan biri sifatida qaralmoqda. Ushbu yondashuv orqali boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishda nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalar, balki axloqiy qadriyatlar, shaxsiy mas'uliyat va refleksiya kabi jihatlar ham uyg'un holda shakllantiriladi.

Malaka oshirish tizimida integrativ modelni joriy etish jarayonida o'qituvchining shaxsiy va kasbiy rivoji bosqichma-bosqich ko'zda tutiladi. Jumladan, motivatsion-qadriyatli bosqichda o'qituvchining kasbga bo'lgan munosabati va ichki e'tiqodi mustahkamlanadi. Faoliyatli-kognitiv bosqichda esa o'z ustida ishlash, axloqiy muammolarni hal etish, refleksiya qilish kabi ko'nikmalar shakllantiriladi.

Ushbu model asosida taklif etilgan mashg'ulot modullari, jumladan "Kasbiy-axloqiy kompetentlik asoslari", "Pedagogik qadriyatlar amaliyoti" va "Axloqiy muammolar tahlili" o'qituvchining kasbiy va axloqiy rivojlanishini chuqurlashtirishga qaratilgan.

Model mazmuni O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim tizimidagi farmon va qarorlarda belgilangan ustuvor yo'nalishlarga mos ravishda ishlab chiqilgan bo'lib, bunda pedagog kadrlarni malaka oshirishda sifat va samaradorlikka erishish asosiy maqsad sifatida belgilangan.

O'zgarishlar konteksti. O'zg'arishlar konteksti ta'lim jarayonida yuz beradigan ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va texnologik o'zgarishlarni o'z ichiga oladi. Bu o'zgarishlar ta'lim tizimiga ta'sir etadi, yangi metodologiyalar va yondashuvlarni kiritishga olib keladi.

Empirik shart-sharoitlar. Empirik shart-sharoitlar amaliyotga asoslangan, o'qituvchilar va tinglovchilar o'rtasidagi interaktiv jarayonlarga va ta'lim jarayonidagi real vaziyatlarga taalluqlidir. Bu shart-sharoitlar, boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishda qo'llaniladigan metodlar va vositalar bilan bog'liq.

Nazariy shart-sharoitlar. Nazariy shart-sharoitlar o'qitish jarayonini nazariy jihatdan asoslash va tushuntirishga qaratilgan. Bu ta'limning yangi paradigmalari, pedagogik nazariyalar va ilmiy tadqiqotlar asosida shakllanadi.

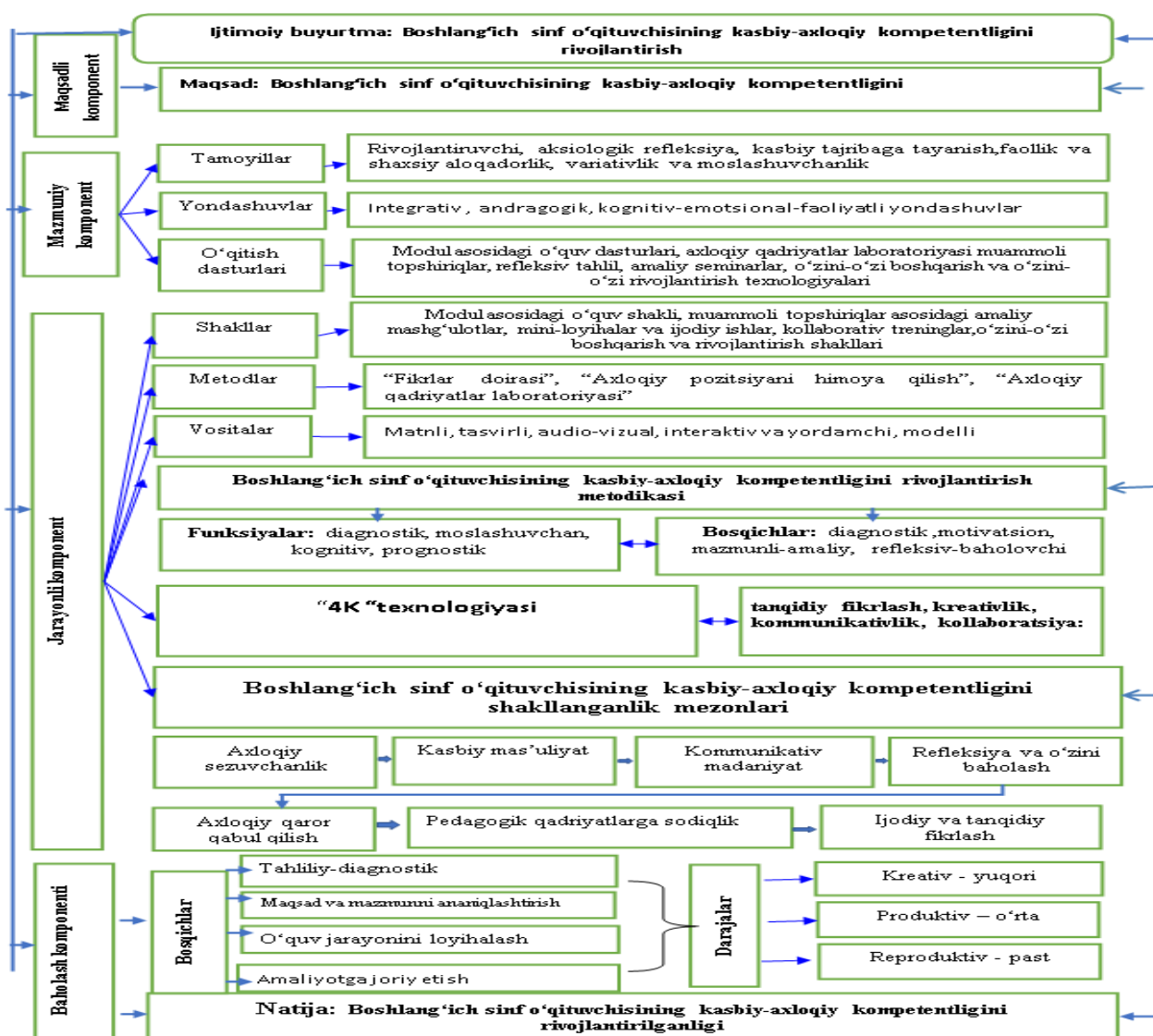
Iyerarxik daraja. Iyerarxik daraja, empirik va nazariy shart-sharoitlar o'rtasidagi o'zaro bog'lanishni va ularning ta'lim jarayonida qanday rol o'ynashini ko'rsatadi. Har bir daraja o'zining maqsadi, vazifasi va roliga ega bo'lib boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Tarmoqli ta'lim. Tarmoqli ta'lim boshlang'ich sinf o'qituvchilarini bir nechta fanlar yoki yo'nalishlar bo'yicha integratsiyalangan ta'lim muhitida o'qitishga qaratilgan. Bu usul, tinglovchilarni muammolarni kompleks yondashuv bilan hal qilishga, mustaqil fikrlashga va ko'p yo'nalishli bilimlarga ega bo'lishga undaydi.

Aniqlashtirish. O'zgarishlar kontekstida paydo bo'lgan empirika va nazariy shart-sharoitlarning iyerarxik darajalarini aniqlash, dissertatsiyamizda taklif etilgan modelning asosini tashkil etadi. Bu jarayon, pedagogik yondashuvlarni yanada mukammal qilish va boshlang'ich sinf o'qituvchilarning kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishda yangi imkoniyatlarni ochadi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan malaka oshirish jarayonini tashkil etish integrativ model asosida amalga oshiriladi. Bu malaka oshirish jarayonini tashkil etishda, avvalo quyidagilar inobatga olinishini anglatadi:

Ushbu model zamonaviy ta'limdagi o'zgarishlar kontekstida shakllanib, boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lib, integrativ yondashuvga asoslanadi. Model nazariy (pedagogik paradigma, kompetensiyaviy yondashuv), empirik (amaliy faoliyatdagi ehtiyojlar, o'qituvchilarning kasbiy tajribasi) hamda o'zaro iyerarxik bog'liq bosqichlar asosida ishlab chiqilgan.(2.1-rasmga qarang)

2.1-rasm. Malaka oshirish tizimida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi modeli

Model quyidagi to'rt asosiy komponentdan iborat: maqsadli komponent; mazmunli komponent; jarayonli komponenti; baholash komponenti (2.1-jadvalga qarang).

2.1-jadval

Integrativ model komponentlarining tavsifi

T/r	Komponentlar nomi	Tavsifi	Modeldagi vazifasi
1.	Maqsadli komponent	Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan strategik maqsadlar, vazifalar va kutilayotgan natijalar.	Modelning umumiy yo'nalishini belgilaydi, rivojlantiriladigan kompetensiyalarni aniq ko'rsatadi.
2.	Mazmunli komponent	Kasbiy-axloqiy kompetentligining tarkibiy qismlari (bilim, qadriyat,	O'quv mazmunini belgilaydi, tinglovchining nazariy

		shaxsiy sifatlar)ga asoslangan, integratsiyalashgan modul va mavzular majmui.	tayyorgarligini shakllantiradi.
3.	Jarayonli komponent	Interaktiv metodlar, muammoli vaziyatlar, refleksiya, tarmoqli ta'lim asosida tashkil etilgan amaliy mashg'ulotlar va pedagogik faoliyat shakllari.	Kasbiy-axloqiy kompetentlikni amalda shakllantirishga xizmat qiluvchi o'quv jarayonini ta'minlaydi.
4.	Baholash komponenti	O'qituvchining kasbiy-axloqiy kompetentligini aniqlash, monitoring qilish, baholash va refleksiya asosida natijalarni tahlil etish usullari (testlar, portfolio, o'zini baholash, ekspert xulosalari).	Model samaradorligini aniqlaydi, rivojlanish dinamikasini kuzatadi va keyingi bosqichlarga turtki beradi.

Maqsadli komponent — o'qituvchilarning kasbiy-axloqiy rivojlanishiga oid ijtimoiy buyurtmalar asosida strategik maqsad va vazifalarni belgilaydi. U, eng avvalo, o'qituvchining o'z kasbiy rolini anglash, axloqiy qadriyatlarni e'tirof etish va kasbiy faoliyatga mas'uliyat bilan yondashish qobiliyatini shakllantirishni nazarda tutadi. Boshlang'ich ta'lim sohasida axloqiy jihatdan yetuk pedagoglarga bo'lgan ehtiyojni aniqlash hamda unga mos kompetensiyalar tizimini ishlab chiqishda qator muhim omillar inobatga olindi. Xususan: -kasbiy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga yo'naltirish: o'qituvchining halollik, adolat, mas'uliyat, insonparvarlik, hamkorlik va bag'rikenglik kabi asosiy axloqiy fazilatlarini rivojlantirish orqali uning shaxsiy-professional salohiyatini oshirish; kasbiy pozitsiyani mustahkamlash: o'qituvchining kasbiy etikani chuqur anglash va unga asoslangan holda ongli ravishda faoliyat yuritish qobiliyatini kamchiliklarini aniqlab borish va doimiy ravishda o'zini takomillashtirishga intilishiga yo'naltirilgan reflektiv salohiyatini kuchaytirish; refleksiya va o'zini baholash ko'nikmalarini rivojlantirish: pedagogning o'z faoliyatini tahlil qilish, mustaqil xulosa chiqarish, shaxsiy va kasbiy identifikatsiyani kuchaytirish: o'qituvchining o'z kasbiy roli va axloqiy burchini ongli ravishda anglashiga xizmat qiladigan ma'naviy-psixologik sharoitlarni yaratishdan iborat. Shu asosda, maqsadli komponent o'qituvchini nafaqat kasbiy jihatdan, balki axloqiy va ijtimoiy mas'uliyatga sodiq, o'z faoliyatida qadriyatlarga tayanuvchi shaxs sifatida shakllantirishni ta'minlaydi.

Mazmuniy komponent — boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qiluvchi nazariy va amaliy bilimlar, axloqiy qadriyatlar, pedagogik tamoyillar hamda kommunikativ ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Ushbu komponent asosida kasbiy va axloqiy kompetensiyalar uyg'unligiga asoslangan o'quv jarayonining mazmuni shakllantiriladi. Modelning ushbu qismida ta'lim jarayonining asosiy yo'nalishlari sifatida quyidagilar belgilandi: axloqiy qadriyatlarga yo'naltirilgan bilim mazmuni – o'qituvchilarni pedagogik faoliyatda zarur bo'lgan halollik, adolat, mas'uliyat, empatiya, bag'rikenglik va insonparvarlik kabi axloqiy qadriyatlar bilan tanishtirish va ularni amaliyotda tatbiq etish malakasini shakllantirish; pedagogik etika va kasbiy madaniyat asoslari – o'qituvchining kasbiy burchi, pedagogik etika me'yorlari, axloqiy-huquqiy normalar va professional muloqot madaniyatini chuqur egallashiga yo'naltirilgan mazmunni ishlab chiqish; fanlararo integratsiyani ta'minlovchi yo'nalishlar – ta'lim mazmunida fanlararo bog'liqlikni yo'lga qo'yish orqali o'quvchi shaxsida axloqiy qarorlar qabul qilish, ijtimoiy vazifalarni anglash va jamoaviy qadriyatlarni shakllantirish imkonini beruvchi yondashuvlarni tatbiq etish; haxsga yo'naltirilgan mazmun tanlovi – har bir o'qituvchining ehtiyoji va rivojlanish darajasiga mos ravishda kasbiy-axloqiy kompetentlikni mustahkamlovchi nazariy va amaliy materiallarni tanlash va moslashtirish; kompetensiyaviy yondashuv asosidagi modul va bloklar – o'quv dasturlarini modul va mavzular kesimida tashkil etish orqali o'qituvchining bilim, ko'nikma va qadriyatlarni uyg'un qo'llay olish salohiyatini oshirish.

Mazmuniy komponentda kasbiy-axloqiy kompetentlikka doir bilimlar tizimli, fanlararo integratsiyalashgan va amaliyotga yo'naltirilgan tarzda berilishi bilan ajralib turadi. Bu esa o'qituvchining ta'lim jarayonidagi shaxsiy namunasi, muloqot madaniyati va etika me'yorlariga asoslangan faoliyat yuritishini ta'minlaydi.

Jarayonli komponent — boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatning mazmuni, shakli, metodi va texnologiyalarini amaliy jihatdan tashkil etishni ta'minlaydi. Ushbu komponent — maqsad va mazmunga mos metodik

yondashuvlar orqali o'qituvchi shaxsini faol, ongli, axloqiy jihatdan mas'uliyatli tarzda shakllantirishga xizmat qiladi. Faoliyatga yo'naltirilgan metodik yondashuvlar asosida kasbiy-axloqiy kompetentlikni rivojlantirish, o'qituvchining faolligini oshirishga yo'naltirilgan metodlar orqali amalga oshiriladi. Muammoli ta'lim, rolli o'yinlar, guruhii ishlanmalar, keys-stadilar, refleksiv tahlil kabi metodlar faol qo'llaniladi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan interaktiv mashg'ulotlar, 4K (kreativlik, kommunikativlik, hamkorlik, tanqidiy fikrlash) texnologiyasi, AKT vositalari, loyiha asosida ta'lim berish metodlari orqali o'qituvchining mustaqil fikrlashi va kasbiy axloqiy mas'uliyatini rivojlantirishga erishiladi. Bosqichma-bosqich o'quv jarayonida malaka oshirish yoki kompetentlikni rivojlantirish jarayoni quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. Diagnostik bosqich – o'qituvchining dastlabki tayyorgarlik darajasi va ehtiyojlari aniqlanadi.

2. Motivatsion bosqich – o'qituvchida axloqiy qadriyatlarga nisbatan ijobiy munosabat va o'rganishga bo'lgan ichki ehtiyoj shakllantiriladi.

3. Mazmunli-amaliy bosqich – faoliyatga yo'naltirilgan mashg'ulotlar orqali nazariy bilimlar amaliyot bilan integratsiyalashadi.

4. Refleksiv-baholovchi bosqich – o'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi, baholaydi, kelgusidagi rivojlanish yo'nalishlarini belgilaydi.

Shaxsiy rivojlanishga xizmat qiluvchi muhit yaratilishi natijasida o'qituvchining kasbiy o'sishi uchun shaxsga yo'naltirilgan, ijtimoiy-psixologik qulay, axloqiy mezonlarga asoslangan ta'lim muhiti tashkil etiladi. Ushbu komponentda o'qituvchi passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylanadi. U kasbiy-axloqiy muammolarni aniqlash, tahlil qilish va hal qilish orqali o'zining refleksiv, mustaqil va mas'uliyatli pedagogik faoliyatini shakllantirib boradi.

Baholash komponenti – boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish jarayonining samaradorligini aniqlash, monitoring qilish va natijalarni tahlil etishga yo'naltirilgan. Ushbu komponent malaka oshirish yoki o'quv-didaktik faoliyat natijalarini aniqlashda refleksiv, formatif va summativ yondashuvlarni uyg'unlashtirishga asoslanadi.

Baholash komponentining mazmuni boshlang'ich diagnostika va monitoring yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. O'qituvchining dastlabki tayyorgarlik darajasini aniqlash maqsadida testlar, suhbatlar, kuzatuv kartalari orqali diagnostika amalga oshiriladi. Shundan so'ng kasbiy-axloqiy rivojlanish monitoringi bosqichma-bosqich yuritiladi. Refleksiv baholash – o'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi, kasbiy qarorlarining axloqiy asoslarini baholaydi, o'zini anglaydi va rivojlanish yo'nalishlarini mustaqil belgilaydi. Refleksiya kundaliklari, esse, portfolio va o'z-o'zini baholash varaqalari bu bosqichda qo'llaniladi. Formativ baholash – o'quv jarayonining davomida o'qituvchining kasbiy-axloqiy fazilatlarining qanday shakllanayotganini aniqlashga qaratilgan baholash shaklidir. Treninglar, guruhviy ishlanmalar va muammoli vaziyatlar asosidagi topshiriqlar tahlili orqali baholash amalga oshiriladi. Summativ baholash – o'quv yoki malaka oshirish dasturi yakunida kasbiy-axloqiy kompetentlik darajasini umumiy tahlil qilishga xizmat qiladi. Bu bosqichda test natijalari, baholash mezonlariga asoslangan rubrikalar, kuzatuv va ekspert xulosalari inobatga olinadi. Baholash jarayonida quyidagi asosiy mezonlar qo'llaniladi:– axloqiy sezuvchanlik (etik normalarni anglash va hurmat qilish darajasi); kasbiy mas'uliyat (vazifaga ongli yondashuv, tashabbuskorlik); kommunikativ madaniyat (muloqotda etikaga rioya qilish, bag'rikenglik);refleksiya va o'z-o'zini baholash salohiyati. Baholash komponenti o'qituvchining nafaqat bilimini, balki qadriyatlarini, shaxsiy nuqtai nazari, etik qaror qabul qilish layoqati va kasbiy intilishlarini ham aniqlashga xizmat qiladi. U modelning barcha bosqichlarini o'zaro bog'lab turuvchi nazorat, tahlil va rivojlantirish vositasidir.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish modeli asosida bir necha muhim pedagogik tamoyillar yotadi. Ushbu tamoyillar zamonaviy ta'lim mazmunini insonparvar, axloqiy va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar bilan uyg'unlashtiradi. Ular quyidagilardan iborat:

1. Rivojlantiruvchi ta'lim tamoyili; ushbu tamoyil asosida o'qituvchi shaxsini faqat bilimlar bilan qurollantirish emas, balki uning kasbiy va axloqiy salohiyatini izchil rivojlantirish ko'zda tutiladi. Rivojlantiruvchi ta'lim, ayniqsa, kasbiy-axloqiy qarorlar qabul qilish, o'zini baholash, o'zini anglash va o'z ustida ishlashga

yoʻnaltirilgan refleksiv salohiyatni kuchaytiradi. Malaka oshirishda bu tamoyil oʻqituvchilarning kasbiy tajribalarini tahlil qilish, aks ettiruvchi muloqot va muammoli vaziyatlarda ijodiy fikr yuritish orqali amalga oshiriladi.

2. Aksiologik refleksiya tamoyili; pedagogik faoliyatda aks ettirish faqat bilimlar darajasida emas, balki shaxsiy qadriyatlar darajasida ham sodir boʻlishi zarur. Aksiologik refleksiya tamoyili oʻqituvchining ichki axloqiy pozitsiyasini anglashiga, axloqiy-normativ orientatsiyalarni tahlil qilishiga asoslanadi. Bu tamoyil orqali kasbiy faoliyatda vijdon, masʼuliyat, adolat, hurmat kabi qadriyatlar ustuvorlashtiriladi.

3. Kasbiy tajribaga tayanish tamoyili; mazkur tamoyil oʻqituvchining mavjud amaliy tajribasini tahlil qilish, umumlashtirish va innovatsion asosda rivojlantirishga asoslanadi. Oʻrgatuvchi emas, oʻrganuvchi pozitsiyasidan yondashgan holda oʻqituvchi oʻz tajribasini tanqidiy baholab, uni kasbiy-axloqiy oʻsish uchun resurs sifatida koʻra oladi. Malaka oshirishda bu tamoyil tajriba almashinuvi, key-stadiylar, refleksiv portfoliolar orqali amalga oshiriladi.

4. Faollik va shaxsiy aloqadorlik tamoyili; bu tamoyil oʻqituvchining taʼlim jarayonidagi faol ishtiroki va oʻzining kasbiy-axloqiy oʻsishiga nisbatan shaxsiy javobgarligini ifodalaydi. Oʻqituvchi faqat tayyor bilim egasi emas, balki oʻz ustida ishlovchi, faol pozitsiyadagi shaxs sifatida shakllanadi. Ushbu tamoyil asosida malaka oshirish mashgʻulotlarida individual loyiha ishlari, ixtiyoriy baholash, mustaqil tahlil ishlari tashkil etiladi.

5. Variativlik va moslashuvchanlik tamoyili; zamonaviy taʼlim sharoitida barcha oʻqituvchilar uchun bir xil yondashuvdan foydalanish samarasizdir. Shu bois bu tamoyil oʻqituvchining kasbiy darajasi, ehtiyojlari va shaxsiy fazilatlaridan kelib chiqib, moslashtirilgan oʻquv mazmuni va usullarini qoʻllashni taqozo etadi. Malaka oshirish dasturlari modul asosida tuziladi, bunda oʻqituvchi oʻzining ehtiyojiga mos bloklarni tanlay oladi.

Ushbu tamoyillar malaka oshirish tizimida oʻqituvchining kasbiy-axloqiy kompetentligini kompleks va uzluksiz rivojlantirish uchun zarur boʻlgan asosiy pedagogik mezonlardir.

Tadqiqot ishimizning modelini tuzishda quyidagi yondashuvlarga asoslandik;

1. Integrativ yondashuv.

Integrativ yondashuv - bir nechta muhim yoʻnalishlarning bir butun tarzda uygʻunlashtirilgan holda qoʻllanilishi tushuniladi. Bu modelda quyidagi uch yoʻnalish birlashtiriladi; - aksiologik yondashuv – oʻqituvchining axloqiy qadriyatlarini shakllantirish, yaʼni halollik, vijdon, hurmat kabi fazilatlarni rivojlantirish;

- kompetentli yondashuv – oʻqituvchining kasbiy bilim va koʻnikmalarini amaliy faoliyatda qoʻllay olish qobiliyatini shakllantirish;

- shaxsga yoʻnaltirilgan yondashuv – har bir oʻqituvchining ehtiyojini, imkoniyatini, tajribasini hisobga olgan holda yondashish.

Bu yondashuv malaka oshirish kurslarini rejalashtirishda oʻqituvchilarning axloqiy va kasbiy jihatdan oʻzini anglashiga, oʻz ustida ishlashga yoʻnaltirilgan muhit yaratishga yordam beradi.

2. Andragogik yondashuv.

Andragogika – bu kattalar taʼlimiga oid yondashuv. Malaka oshirishda ishtirok etayotgan oʻqituvchilar allaqachon maʼlum tajribaga ega boʻlgan kattalar hisoblanadi. Shuning uchun ularning oʻqish jarayoni quyidagicha tashkil etiladi:

- Oʻqituvchining ilgari toʻplagan tajribasi inobatga olinadi;
- U oʻzi mustaqil oʻrganishga va qaror qabul qilishga undaladi;
- Kurslar faqat tayyor bilim berish emas, balki fikr almashish, oʻz ustida ishlash imkonini yaratishga yoʻnaltiriladi.

Bu yondashuv orqali oʻqituvchi kursda faol ishtirok etadi, oʻz tajribasini boshqalar bilan baham koʻradi va oʻrganishga ongli yondashadi.

3. Kognitiv-emotsional-faoliyatli yondashuv.

Ushbu yondashuv orqali oʻqituvchining axloqiy kompetentligini uch yoʻnalishda rivojlantirish koʻzda tutiladi:

- Kognitiv (bilish) – axloqiy bilimlarni oʻrganish, meʼyorlarni tushunish;
- Emotsional (sezish) – oʻz va boshqalarning his-tuygʻularini anglash,

empatiya qilish;

- Faoliyatli (harakat qilish) – o‘z bilim va his-tuyg‘ulariga asoslangan holda axloqiy qaror qabul qilish va shunga muvofiq harakat qilish.

Bu yondashuv o‘qituvchining nafaqat bilimi, balki ichki holati va xulq-atvori ham birgalikda shakllanishini ta’minlaydi.

Yuqoridagi yondashuvlar boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini har tomonlama rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, ular o‘qituvchining bilim, axloq, hissiyot va amaliyotini uyg‘unlashtirish orqali ta’lim jarayonini samarali tashkil qilish imkonini beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishda foydalaniladigan *metod va shakllar* tanlovi uning kasbiy ehtiyojlari, axloqiy qadriyatlarga nisbatan munosabati hamda mustaqil o‘rish imkoniyatlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Quyidagi metod va shakllar o‘qituvchi faoliyatini samarali tashkil qilishga xizmat qiladi:

1. Modul asosidagi o‘quv dasturlari

Modul asosidagi o‘quv dasturlarida o‘qituvchilarning malaka oshirish jarayoni bosqichma-bosqich, mustaqil o‘zlashtirishga imkon beradigan tarzda tuziladi. Har bir modul muayyan maqsad va natijaga yo‘naltirilgan bo‘lib, axloqiy kompetensiyalarni bosqichma-bosqich shakllantirishga yordam beradi.

Bu shakl quyidagi afzalliklarga ega: o‘qituvchining o‘z ehtiyojiga mos modulni tanlash, mustaqil ishlashga va o‘zini baholashga imkoniyat hamda refleksiv o‘rganish uchun sharoit yaratadi.

2. Axloqiy qadriyatlar laboratoriyasi

Axloqiy qadriyatlar laboratoriyasi — bu o‘qituvchilarning axloqiy qarashlarini chuqurlashtirish, bahsli holatlarni tahlil qilish va o‘z pozitsiyasini asoslash uchun tashkil etiladigan maxsus treninglar majmuasidir.

Bu shaklda:

- Axloqiy dilemmalar tahlil qilinadi;
- Vijdon, mas’uliyat, halollik kabi qadriyatlarga nisbatan shaxsiy yondashuv aniqlanadi;

- Amaliy holatlarni tahlil qilish orqali qaror qabul qilish ko‘nikmalari shakllanadi.

3. Muammoli topshiriqlar, refleksiv tahlil, amaliy seminarlar

Ushbu metodlar orqali o‘qituvchilar real hayotda duch keladigan kasbiy-axloqiy muammolarni yechishga o‘rganadilar. Bu mashg‘ulotlar axloqiy fikrlashni chuqurlashtiradi va ijodiy yondashishga undaydi. Muammoli topshiriqlar — axloqiy tanlovni talab qiladigan holatlarni tahlil qilishni refleksiv tahlil — o‘z fikrini tahlil qilish, o‘zgarishga tayyorlikni oshirishni, amaliy seminarlar — tajriba almashish, jamoada fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlarini yaratadi..

4. O‘zini-o‘zi boshqarish va o‘zini-o‘zi rivojlantirish texnologiyalari

Bu texnologiyalar o‘qituvchining o‘z kasbiy o‘sishiga mas’uliyat bilan yondashishini ta’minlaydi. O‘qituvchi o‘zining axloqiy fazilatlarini mustaqil baholaydi, maqsadlar qo‘yadi va o‘z rivojlanish yo‘lini rejalashtiradi.

Bular orqali:- o‘qituvchi o‘zining kuchli va zaif tomonlarini anglaydi;

- Kasbiy-axloqiy o‘sish strategiyasini ishlab chiqadi;

- O‘zini kuzatish va baholash orqali motivatsiyasini oshiradi.

Ushbu metod va shakllar boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini mustahkamlashga qaratilgan bo‘lib, o‘z-o‘zini rivojlantirish, refleksiya qilish va mustaqil o‘rganishga asoslangan yondashuvlarni keng qo‘llash imkonini beradi. Har bir shakl amaliyotga yo‘naltirilganligi bilan ahamiyatlidir.

Modelning muhim tarkibiy qismidan biri – bu ta’lim vositalaridir. Ta’lim vositalari nafaqat bilim manbai, balki axloqiy qarorlar qabul qilish, kasbiy refleksiya yuritish, shaxsiy pozitsiyani shakllantirish vositasi sifatida talqin etiladi. Integrativ modelda quyidagi ta’lim vositalaridan foydalaniladi:

1. Matnli vositalar – bu darsliklar, metodik qo‘llanmalar, maqolalar, kasbiy etika kodekslari bo‘lib, ularning yordamida o‘qituvchi kasbiy-axloqiy mezonlarni tushunadi, sharhlaydi va o‘z faoliyatida qo‘llashga harakat qiladi.

2. Tasvirli vositalar – vizual modellar, grafik xaritalar, kasbiy-axloqiy qadriyatlar daraxti, axloqiy pozitsiyalar matritsasi – ular orqali o‘qituvchi axloqiy muammolarni ko‘ra oladi, ularni konseptual tushunadi va baholaydi.

3. Audiovizual vositalar – video lavhalar, animatsion sahnalar, audio hikoyalar – real kasbiy vaziyatlarga nisbatan empatiya uyg‘otadi, axloqiy sezgirlikni rivojlantiradi.

4. Interaktiv va yordamchi vositalar – refleksiya kundaliklari, etik keys kartochkalari, anketalar, testlar – ular o‘qituvchini o‘z ustida ishlash, o‘zini baholash va kasbiy o‘zgarishga tayyorlashga xizmat qiladi.

5. Modelli vositalar – o‘quv jarayonida maxsus axloqiy vaziyatlarni modellashtirish orqali kasbiy axloqiy kompetensiyalar amaliy jihatdan shakllantiriladi.

Mazkur tushunchalar tadqiqotimizda integrativ yondashuvga asoslangan modelida kasbiy-axloqiy kompetentligining samaradorligini oshirish uchun zaruriy konseptual natijalarga erishishga yordam beradi.

Integrativ yondashuv asosida ishlab chiqilgan modelda boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishga xalqaro tajribalarga asoslangan 4K texnologiyasi samarali qo‘llaniladi. Bu yondashuv ta’limning global yo‘nalishlariga mos tarzda o‘qituvchining tanqidiy fikrlashi, ijodiy yondashuvi, samarali muloqoti va hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

1 Kritik (tanqidiy) fikrlash bir qator xorijiy davlatlar, jumladan, AQSh, Kanada va Yevropa mamlakatlari tajribasida o‘qituvchilarni kasbiy-axloqiy faoliyatga tayyorlashda markaziy kompetensiyalardan biri sifatida qaraladi. Bu mamlakatlarda tanqidiy fikrlash faqatgina mantiqiy xulosa chiqarish bilan cheklanmay, balki axloqiy pozitsiyani asoslash, ijtimoiy va kasbiy masalalarga ongli yondashish, axloqiy qarorlar qabul qilishda turli nuqtai nazarlarni solishtirish ko‘nikmasini rivojlantirish bilan uyg‘unlashadi. Xususan, kasbiy tayyorgarlikda real hayotiy vaziyatlar, etik muammolar va dilemmalar asosida tashkil etilgan amaliy mashg‘ulotlar orqali o‘qituvchilarning refleksiv tahlil yuritish, mustaqil xulosa chiqarish va kasbiy mas’uliyatni anglash qobiliyati kuchaytiriladi.

Model doirasida esa tanqidiy fikrlashni shakllantirish kasbiy-axloqiy dilemmalarni tahlil qilish, mavjud axloqiy me’yorlarga asoslangan holda muqobil qarorlarni baholash, har bir qarorning ijtimoiy va axloqiy oqibatlarini tushunish

asosida tashkil etiladi. O'qituvchilar bunday mashg'ulotlar jarayonida nafaqat o'zining axloqiy pozitsiyasini shakllantiradi, balki uni asoslab berishga, boshqalarning fikrini tahlil qilishga, bahs-munozaralarda ishtirok etib, fikrini himoya qilishga o'rganadi. Bu esa ularning kasbiy faoliyatida mustaqil va asosli qaror qabul qilish, murakkab vaziyatlarda mas'uliyatli pozitsiyani egallash kabi muhim axloqiy kompetensiyalarini rivojlantiradi.

2.Kreativlik (ijodiy yondashuv) bugungi kunda o'qituvchining zamonaviy kasbiy kompetensiyalaridan biri sifatida global ta'lim tizimlarida alohida e'tiborga ega bo'lmoqda. Finlyandiya, Janubiy Koreya, Yaponiya kabi yetakchi ta'lim tizimlarida kreativlik – o'qituvchining yangicha pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish, nostandart vaziyatlarda samarali yechim topish, o'z kasbiy faoliyatiga innovatsion g'oyalarni integratsiya qilish salohiyati sifatida qaraladi. Ayniqsa, axloqiy tarbiya va kasbiy axloqiy ongni shakllantirishda ijodiy yondashuv o'qituvchining o'z pozitsiyasini mustaqil shakllantirishi, individual qiyofasini yaratishi, axloqiy qadriyatlarni pedagogik faoliyatga uyg'unlashtira olishi bilan namoyon bo'ladi. Integrativ yondashuvga asoslangan modelda kreativlikni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Bu jarayonda o'qituvchilarni faqat tayyor bilim bilan ta'minlash emas, balki ularni kasbiy-axloqiy vaziyatlarga o'ziga xos yondashuvlar ishlab chiqishga undash ko'zda tutilgan. Masalan, "Axloqiy qadriyatlar laboratoriyasi" mashg'ulotlari jarayonida ishtirokchilar real hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish bilan birga, ularni hal qilish bo'yicha yangicha va ijodiy yo'llarni taklif etadilar, o'z fikrlarini asoslab, muqobil yondashuvlar bilan solishtiradilar. Bundan tashqari, mini-loyihalar, ijodiy vazifalar, rolli o'yinlar orqali o'qituvchilar o'z kasbiy axloqiy nuqtai nazarini namoyon qiladi, jamoaviy tarzda muhokama qiladi va uni yangilab boradi. Kreativlikka asoslangan bunday yondashuvlar kasbiy-axloqiy kompetensiyani faqat nazariy jihatdan emas, balki amaliy faoliyatda shakllantirish imkonini beradi. Shuningdek, xalqaro amaliyotda keng qo'llanilayotgan dizayn-o'ylash, "Open-ended task" (ochiq natijali topshiriqlar), "Reflektiv blog yuritish" kabi metodlar ham o'qituvchining ijodiy salohiyatini ochib berishga xizmat qiladi. Modelda bu uslublar mahalliy sharoitga

moslashtirilgan holda integratsiya qilindi. Model doirasida kreativlik kompetensiyasi o'qituvchining kasbiy-axloqiy yondashuviga yangicha qarash, mavjud axloqiy muammolarga nostandart va ijobiy yechim topish, kasbiy faoliyatni shaxsiy qadriyatlar asosida tashkil etish salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa o'z navbatida, malaka oshirish jarayonida o'qituvchilarning o'z ustida ishlash motivatsiyasini oshiradi va ularni zamonaviy axloqiy-pedagogik talablar darajasiga olib chiqadi.

3. Kommunikativlik zamonaviy pedagogikada asosiy funksional kompetensiyalardan biri hisoblanib, o'qituvchining muloqot madaniyati, etika asosida fikr almashish, o'z nuqtai nazarini ifoda qilish va boshqalarning fikriga hurmat bilan yondasha olish qobiliyatini aks ettiradi. Xalqaro tajribada, xususan Singapur, Kanada, Avstraliya va Yevropa Ittifoqi davlatlarida kommunikativlik nafaqat til kompetensiyasi sifatida, balki o'qituvchining kasbiy-axloqiy o'zaro munosabatlar madaniyati sifatida ham qoraladi. Ushbu davlatlar tajribasida bahs-munozaralar, rolly o'yinlar, etik debatlar va guruhviy treninglar orqali o'qituvchilar o'z axloqiy fikrlarini ochiq, asosli va mulohazali tarzda ifodalashga o'rgatiladi. Bunda kommunikatsiya jarayoni faqat axborot uzatish emas, balki fikr almashish, qarama-qarshi nuqtai nazarlarni tushunish, axloqiy muvozanatni saqlagan holda kelishuvga erishish vositasi sifatida talqin etiladi.

Integrativ yondashuv asosida ishlab chiqilgan modelda kommunikativlik boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Modelda o'qituvchilar guruhviy va juftlik shaklidagi etik vaziyatlarni tahlil qilish, axloqiy masalalarni muhokama qilish, fikrini asoslab berish va boshqa nuqtai nazarlarni eshitish orqali o'z muloqot madaniyatini takomillashtiradi. Mashg'ulotlar jarayonida etik forumlar, "Fikrlar doirasi", "Axloqiy pozitsiyani himoya qilish" kabi interaktiv metodlar orqali o'qituvchilarning kommunikativ kompetensiyasi rivojlantiriladi. Ayniqsa, axloqiy dilemmalarga doir guruhviy muhokamalar orqali pedagoglar o'zaro hurmat, sabr-toqat va axloqiy mezonlar asosida fikr bildirish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Kommunikativlik kompetensiyasi nafaqat axborot almashinuvi, balki o'z axloqiy qarashlarini asoslash, fikrlar xilma-xilligini qabul qilish, hamkorlikda qaror qabul qilish va kasbiy-etika madaniyatini rivojlantirish vositasi sifatida modelda muhim ahamiyat kasb etadi.

4. Kollaboratsiya (hamkorlik), ya'ni hamkorlikda ishlash ko'nikmasi, zamonaviy ta'limda o'qituvchining shaxslararo va kasbiy aloqalarni etik va professional asosda qurish malakasini ifodalaydi. Bu kompetensiya XXI asr ta'limining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilib, OECD, UNESCO va boshqa nufuzli xalqaro tashkilotlar tomonidan pedagoglar uchun zaruriy mezon sifatida belgilanmoqda. Yaponiya, Finlyandiya, Kanada va Niderlandiya kabi davlatlar ta'lim tizimida o'qituvchilar o'rtasidagi kasbiy hamkorlik, metodik tajriba almashish, jamoaviy muammolarni hal qilish madaniyatini shakllantirishga katta e'tibor qaratiladi. Jumladan, etik jamoaviy qarorlar, darslarni birgalikda tahlil qilish va kasbiy murabbiylik tajribalari orqali o'qituvchilar bir-biridan o'rganadi, o'zaro axloqiy baholashni amalga oshiradi.

Integrativ yondashuv asosida ishlab chiqilgan modelda kollaboratsiya komponenti boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini jamoaviy fikrlash va axloqiy mas'uliyatga asoslangan hamkorlik faoliyati orqali rivojlantirishga qaratilgan. Bu jarayonda o'qituvchilar kichik guruhlarda ishlaydi, axloqiy vaziyatlarni birgalikda tahlil qiladi, muqobil yechimlarni ishlab chiqadi hamda etik pozitsiyalarini jamoada muvofiqlashtiradi. Modelda "Axloqiy jamoa qarori", "Kollaborativ refleksiya", "Axloqiy maslahat kengashi" kabi trening shakllari orqali pedagoglarning bir-birini eshitishi, fikrlar xilma-xilligini qabul qilishi, hamkorlikda mas'uliyatli qaror chiqarishi rag'batlantiriladi.

Kollaboratsiya kompetensiyasi kasbiy-axloqiy kompetentlikning amaliy ko'rinishi sifatida modelda o'qituvchilarning o'zaro hamkorlikdagi etika madaniyatini shakllantiradi, bu esa ularning real pedagogik faoliyatida samarali muloqot, empatiya va jamoaviy javobgarlikni chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Xalqaro tajribalarga asoslangan 4K texnologiyasining modelga integratsiyasi boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishga

zamonaviy, universal va amaliy yo‘nalish beradi. Bu esa ularni XXI asr pedagogi sifatida yetuk, mas’uliyatli va kasbiy-axloqiy jihatdan bardavom mutaxassis bo‘lib shakllanishiga xizmat qiladi.

Modelning *natijaviy bloki* boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish jarayonining samaradorligini aniqlashga xizmat qiluvchi majmuaviy mezonlar va ularning ko‘rsatkichlarini o‘z ichiga oladi. Tadqiqot doirasida ushbu kompetentligini baholashda kreativ, produktiv va reproduktiv mezonlar asos qilib olindi. Bu mezonlar o‘zaro ta’sir subyektlarining haqiqiy va potensial, real va noreal omillari o‘rtasidagi dinamik munosabatlarni ifodalovchi konseptual asoslarga tayangan holda takomillashtirildi.

Mazkur blok orqali o‘qituvchining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi bilim, ko‘nikma, munosabat, refleksiv salohiyat va qadriyatlar tizimining shakllanishi, ularning o‘zaro uyg‘unlashuvi va amaliyotga tatbiq darajasi aniqlanadi. Natijaviy blokda shakllantirilgan baholash yondashuvi o‘qituvchilarning kasbiy faoliyatdagi axloqiy qaror qabul qilish malakasi, kommunikativ madaniyati, shaxsiy mas’uliyati va ijtimoiy axloqiy pozitsiyasining chuqurlashuvini aniqlash imkonini beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini shakllanganlik *mezonlari* sifatida quyidagilar tanlab olindi: (2.2-jadvalga qarang).

2.2-jadval

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini shakllanganlik mezonlari

T/r	Mezonlar	Yuqori daraja	O‘rta daraja	Past daraja
1.	Axloqiy sezuvchanlik	Axloqiy me’yor va qadriyatlarni yaxshi biladi va doimiy ravishda amaliy faoliyatda qo‘llaydi.	Axloqiy tushunchalarni biladi, lekin amaliy faoliyatda har doim ham qo‘llay olmaydi.	Axloqiy qadriyatlar va normalar haqida yetarli bilimga ega emas, amaliy faoliyatda sezilmaydi.
2.	Kasbiy mas’uliyat	Kasbiy vazifalarni o‘z vaqtida, sifatli va tashabbuskorlik bilan bajaradi; o‘z faoliyati uchun mas’uliyat sezadi.	Kasbiy vazifalarni bajaradi, lekin tashabbus past; mas’uliyat doim sezilmaydi.	Kasbiy vazifalarni kechikish bilan bajaradi, javobgarlik va tashabbus yo‘q.

3.	Kommuni-kativ madaniyat	Muloqotda doim etikaga amal qiladi, muammoli vaziyatlarda murosaga intiladi, hurmat bilan fikr almashadi.	Ko‘pincha muloqotda etik normalarga amal qiladi, lekin ziddiyatli holatlarda noaniq harakat qiladi.	Muloqotda etik me‘yorlarga amal qilmaydi, ziddiyatli holatlarni boshqara olmaydi.
4.	Refleksiya va o‘zini baholash	O‘z faoliyatini chuqur tahlil qiladi, rivojlanish rejasini tuzadi, tajribasini baham ko‘radi.	O‘z faoliyatini tahlil qilishga harakat qiladi, lekin chuqur tahlil va rejalashtirishda qiynaladi.	Refleksiya olib bormaydi, o‘z ustida ishlashga ehtiyoj sezmaydi.
5.	Axloqiy qaror qabul qilish	Muammoli vaziyatlarda qadriyatlarga asoslangan holda mustaqil, ijobiy qaror qabul qiladi, oqibatlarini oldindan baholaydi.	Qaror qabul qilishda qadriyatlarga tayanadi, lekin mustaqillik va aniqlik yetarli emas.	Axloqiy qaror qabul qilishda qiynalashadi, boshqalarga bog‘liq harakat qiladi.
6.	Pedagogik qadriyatlarga sodiqlik	Pedagogik qadriyatlarni ongli qabul qilgan, o‘z faoliyatida namuna bo‘ladi.	Pedagogik qadriyatlarni qisman qo‘llaydi, lekin ularni doimiy faoliyatga singdira olmaydi.	Pedagogik qadriyatlarni tushunmaydi yoki rad etadi, amaliy faoliyatda aks ettirmaydi.
7.	Ijodiy va tanqidiy fikrlash	Axloqiy muammolarni tahlil qiladi, yangi yondashuvlar taklif qiladi, fikrini asosli himoya qila oladi.	Fikrini bildiradi, lekin tahliliy yondashuv va ijodiylikda kamchiliklar bor.	Fikr bildirishda qiynaladi, mavjud yondashuvlarni ko‘r-ko‘rona takrorlaydi.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan integrativ model quyidagi bosqichma-bosqich, tizimli va uyg‘unlashgan mexanizm asosida amalga oshiriladi. Mazkur mexanizm nazariy va amaliy komponentlarning, shuningdek, metodik yondashuvlar, o‘quv shakllari va ta’lim vositalarining uzviy integratsiyasini ta’minlaydi.

1. Tahliliy-dagnostik bosqich.

Bu bosqichda o‘qituvchining kasbiy-axloqiy holatini, ehtiyojlari va mavjud salohiyatini aniqlash, diagnostik testlar, suhbatlar, o‘z-o‘zini baholash vositalari orqali dastlabki darajani belgilash, olingan ma’lumotlar asosida individual o‘quv yo‘nalishini shakllantirish hamda ularning bilimlari, ko‘nikmalari va shaxsiy xislatlari baholanadi.

2. Maqsad va mazmunni aniqlashtirish bosqichi.

Ijtimoiy buyurtma, ta'lim siyosati hujjatlari va ilg'or tajribalarga asoslangan holda modelning maqsad va vazifalarini aniqlashtirish, maqsadli komponent asosida strategik yo'nalishlarni belgilash, kasbiy-axloqiy qadriyatlarni integratsiyalashgan holda o'quv mazmunini loyihalash jarayonlarini amalga oshirish o'rgatiladi.

3. O'quv jarayonini loyihalash bosqichi.

Modul asosida tashkil etilgan dasturlar, axloqiy laboratoriyalar, muammoli topshiriqlar, keys-stadiy mashg'ulotlari; fanlararo integratsiyaga asoslangan, shaxsga yo'naltirilgan o'quv bloklarini ishlab chiqish; feflektiv va faoliyatga yo'naltirilgan metodik yondashuvlarni joriy etish, hamda qo'llay olishga o'rgatish ko'zda tutiladi.

4. Amaliyotga joriy etish bosqichi.

Ushbu bosqichda treninglar, etik seminarlar, rolli o'yinlar orqali kasbiy-axloqiy ko'nikmalarni shakllantirish; 4K (tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikativlik, kollaboratsiya) kompetensiyalarini mashg'ulotlarda faol qo'llash; o'qituvchilarning o'zaro tajriba almashuvi, jamoaviy axloqiy tahlillar tashkil etiladi.

5. Refleksiya va baholash bosqichi.

Bu bosqichning vazifasi formativ, summativ va refleksiv baholash usullari orqali o'qituvchi faoliyatining natijalarini tahlil qilish; portfolio, esse, kundaliklar va ekspert xulosalari asosida baholash, o'sish dinamikasini aniqlash va keyingi yo'nalishlarni belgilash, refleksiya orqali o'zlarini baholaydilar.

Xulosa shuki, boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishda integrativ yondashuvga asoslangan model ta'lim tizimidagi zamonaviy islohotlar va xalqaro tajribalar bilan uyg'unlashgan holda ishlab chiqilgan bo'lib, u o'qituvchining kasbiy salohiyatini nafaqat bilim va ko'nikmalar, balki axloqiy qadriyatlar, shaxsiy mas'uliyat va refleksiv tafakkur asosida shakllantirishga yo'naltirilgan. Model nazariy, empirik va iyerarxik asoslarga tayangan holda tuzilgan bo'lib, unda maqsadli, mazmuniy, jarayonli va baholash komponentlari o'zaro uzviy bog'liq tizim sifatida ko'zda tutilgan.

Modelga asoslangan malaka oshirish jarayoni diagnostik, motivatsion, amaliy va refleksiv-baholovchi bosqichlarni qamrab olib, o'qituvchining o'zini anglash, axloqiy muammolarni tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Mazkur modelda rivojlantiruvchi ta'lim, aksiologik refleksiya, kasbiy tajribaga tayanish, faollik va moslashuvchanlik tamoyillari asosiy yo'nalish sifatida qaraladi.

Shuningdek, model tarkibiga integratsiyalashgan 4K texnologiyasi (kritik fikrlash, kreativlik, kommunikativlik, kollaboratsiya) orqali boshlang'ich sinf o'qituvchisining XXI asr kompetensiyalarini shakllantirish imkoniyati yaratiladi. Ushbu model o'qituvchilarning kasbiy-axloqiy o'sishiga xizmat qiluvchi metodlar, treninglar va ta'lim vositalari majmui orqali ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Natijada, taklif etilayotgan integrativ model o'qituvchini axloqiy yetuk, mas'uliyatli, refleksiv va ijodiy fikrlovchi mutaxassis sifatida shakllantirish uchun mustahkam ilmiy-amaliy asos yaratadi.

2.2-§ Malaka oshirish jarayonida boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi

Zamonaviy ta'lim sharoitida boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi — bu o'qituvchining axloqiy qadriyatlari, shaxsiy mas'uliyati, kasbiy pozitsiyasi va reflektiv salohiyatini uyg'un holda shakllantirishga qaratilgan maqsadli, mazmunli va texnologik yondashuvlar majmuidir. Ushbu metodika integrativ yondashuv asosida shakllantirilgan bo'lib, kompetensiyaviy, aksiologik, shaxsga yo'naltirilgan va amaliy faoliyat yondashuvlarning uyg'unlashuviga asoslanadi.

J.A.Beane kurikulum integratsiyasini faqat fanlararo bilimlarni birlashtirish vositasi sifatida emas, balki o'quvchilarda axloqiy-demokratik qadriyatlarni — murakkab savollarni qo'yish, xilma-xillikni qadrlash, shaxsiy manfaatlar bilan

umumiy manfaatlar o'rtasida muvozanat topishni – shakllantirish vositasi sifatida ham ko'radi. [34].

Hozirgi zamonda ta'lim jarayoni raqobat, texnologiya va tezkorlikka yo'naltirilmoqda. Ammo bu jarayonda axloqiy tarbiya, fuqarolik mas'uliyati, empatiya kabi qadriyatlar orqada qolmasligi lozim. Beane yondashuvi bizga o'quv dasturlarini faqat bilim emas, balki shaxsni shakllantirish vositasi sifatida ko'rishni ham nazarda tutish zarur.

Tadqiqotimiz vazifalaridan kelib chiqib, boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish metodikasini – mazkur kompetentlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi maqsad, mazmun, shakl, metod va vositalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir tizimi sifatida tavsiflashga harakat qilindi. Metodikaning asosiy tarkibiy jihatlari sifatida rivojlantiruvchi yondashuv, aksiologik refleksiya, kasbiy tajribaga tayanish, faollik va shaxsiy aloqadorlik, variativlik va moslashuvchanlikning o'zaro integratsiyasi asosida tizimlashtirish amalga oshirildi.

Tadqiqotimizda amalga oshirilgan takomillashtirish ishlari shuni ko'rsatadiki, kasbiy-axloqiy kompetentlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan metodika malaka oshirish o'quv dasturining maqsad va vazifalariga to'laqonli mos keladi. Zero, axloqiy pozitsiyasi barqaror, reflektiv tafakkurga ega bo'lgan o'qituvchi kasbiy faoliyatini vijdonan bajaradi, muloqot madaniyatiga rioya qiladi, o'quvchilarning ijtimoiy-hissiy rivojlanishida yetakchi rol o'ynaydi. Bu esa ta'lim sifatini oshirish va etik qadriyatlarni mustahkamlashning zaruriy shartidir.

Shu nuqtai nazardan, ishlab chiqilgan metodika zamonaviy pedagogik yondashuvlar –Dyui tajriba asosidagi ta'lim konsepsiyasi [42], Carrning axloqiy tarbiya modeli [60], Sergiyenkoning kompetentlikka asoslangan yondashuvi [78], va Drake integratsiyalashgan kurikulum tamoyillariga [110], tayangan holda tuzilgan. Bu yondashuvlar o'qituvchining shaxsiy, ijtimoiy va axloqiy kompetensiyalarini integratsiyalash, refleksiya asosida mustahkamlash, real hayotiy kontekstda faoliyatni tashkil etish imkonini beradi. Xususan, axloqiy dilemmalar asosida tashkil etiladigan muhokama-treninglar bu metodikaning markaziy innovatsion komponenti hisoblanadi. Bu treninglar o'qituvchilarning axloqiy

tafakkurini faollashtiradi, kasbiy pozitsiyalarini shakllantiradi, shaxsiy qadriyatlari bilan kasbiy e'tiqodlari o'rtasida uyg'unlik hosil qilishga xizmat qiladi. Ular an'anaviy ma'ruzaviy usullardan farqli o'laroq: interaktiv muloqot va empatiyani kuchaytiradi, ko'p qarashlilikni rag'batlantiradi, madaniy muloqot va jamoaviy fikrlashni rivojlantiradi, nazariya va amaliyot o'rtasida refleksiv bog'liqlikni ta'minlaydi, o'qituvchini murakkab axloqiy tanlovlarni mustaqil hal etishga tayyorlaydi.

Muhokama-treninglarda taqdim etiladigan axloqiy dilemmalar – bu real hayotdan olingan, yagona to'g'ri javobi bo'lmagan murakkab vaziyatlarda jumladan; baholashda adolat va rag'bat o'rtasida tanlov qilish, ota-onaning bosimi va o'quvchining haqiqiy ehtiyojlari o'rtasida muvozanat topish, sinfda tenglikni saqlash va ehtiyojmand o'quvchilarga alohida yondashuvni qo'llash, xato qilgan o'quvchini ochiq tanqid qilishning tarbiyaviy va noetik oqibatlarini tahlil qilishdir.

Bu metodika o'qituvchini faqat bilim egasi emas, balki kasbiy-etika mezonlariga sodiq, refleksiv shaxs sifatida shakllantirishni maqsad qiladi. Bu jihat, ayniqsa, D. Carr tomonidan ilgari surilgan axloqiy pedagogikaning shaxsiy pozitsiyaga urg'u beruvchi yondashuviga mos keladi [60]. Shu bilan birga, Dj.Dyuining murakkab vaziyatlarda qaror qabul qilish orqali o'rganish g'oyasi bilan ham to'la uyg'unlashadi [42].

Metodika asosida ishlab chiqilgan muhokama-treninglar: o'qituvchilarni real kasbiy axloqiy tanlovlarga tayyorlaydi, refleksiv kompetensiyasini kuchaytiradi, -shaxsiy qadriyatlarini anglashga va ularni kasbiy pozitsiyaga aylantirishga yordam beradi.

Shu bilan birga, axloqiy dilemmalar metodikasi – zamonaviy malaka oshirish tizimining ehtiyojga yo'naltirilgan, amaliy va differensial usuli sifatida o'zini oqlamoqda. Bu metod o'qituvchining shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiluvchi kuchli vositadir. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar va amaliy trening elementlari asosida ishlab chiqilgan mazkur metodika malaka oshirish tizimining maqsadi, mazmuni va

shakllari bilan uzviy uyg'unlashgan bo'lib, boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini kompleks rivojlantirish imkonini yaratadi.

Muhokama-treninglar: axloqiy tafakkurni faollashtiradi, shaxsiy qadriyatlar va kasbiy e'tiqodlar ustida mulohaza yuritishga undaydi; ko'p qarashlilikni rag'batlantiradi, ya'ni ishtirokchilarning bir xil muammoga turli etik pozitsiyalardan yondashuvini imkon qiladi; jamoaviy fikrlash va madaniy muloqotni shakllantiradi, bu esa o'qituvchilar orasida hamkorlik ruhini mustahkamlaydi; didaktik va reflektiv metodlarni uyg'unlashtiradi, ya'ni nazariy bilim bilan birgalikda shaxsiy tajriba va mulohazalar asosida o'rganishni ta'minlaydi; qiyin savollar orqali ongini silkitadi, shuningdek, o'qituvchining axloqiy barqarorligini va kasbiy prinsiplariga sadoqatini mustahkamlaydi.

Ushbu metodikaning mohiyati shundan iboratki, bunda o'qituvchilarga real hayotdan olingan yoki simulyatsiya qilingan axloqiy vaziyatlar taqdim etiladi. Ular bu holatda qanday yo'l tutishlari haqida guruhda fikr almashadilar.

Kasbiy-axloqiy kompetentlikning eng muhim shakllanishi – o'qituvchining real vaziyatda axloqiy tanlov qilish malakasidir. Shu bois, muhokama-treninglar asosida axloqiy dilemmalar bilan ishlash metodikasi taklif qilinmoqda.

Dilemma — bu ikki (yoki undan ortiq) qarama-qarshi, murakkab tanlovdan birini qilishga majbur bo'ladigan holatdir. Har bir variantda afzallik ham, salbiy oqibat ham bo'lishi mumkin, shuning uchun to'g'ri qaror tanlash oson bo'lmaydi.

“Dilemma” so'zi - yunon tilidagi “di” (ikki) , “lemma” (fikr, tanlov) so'zlaridan hosil bo'lgan, tanlov qilish majburiyati bilan bog'liq murakkab vaziyatni anglatadi.

Dilemma so'zining qisqa ta'rifi: dilemma — inson bir vaqtning o'zida ikkita to'g'ri yoki ikkita noto'g'ri yo'l o'rtasida tanlov qilishga majbur bo'ladigan axloqiy yoki hayotiy muammo.

Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari kasbiy faoliyat davomida turli xil murakkab, ko'p qirrali axloqiy va kasbiy vaziyatlarga — ya'ni dilemmalarga tez-tez duch keladilar. Bu holatlar o'z mohiyatiga ko'ra, aniq va yagona yechimga ega bo'lmagan, o'qituvchidan chuqur tafakkur, qadriyatlar asosida tanlov qilish,

professional javobgarlikni anglash va o'z pozitsiyasini asoslashni talab etadi. Masalan, quyidagi real vaziyatlarda dilemmalar yuzaga keladi; baholashda adolat, o'quvchining harakatini rag'batlantirish uchun bahosini oshirish yoki aniq mezonga ko'ra qat'iy baholash, o'quvchi xatosini oshkor qilish: sinf oldida xatoni tanqid qilish – tarbiyaviymi yoki noetikmi?, ota-ona bosimi va o'quvchining holati o'rtasida muvozanatni saqlash, ota-onaning talabini bajarish, lekin bu o'quvchining manfaatiga zid bo'lishi mumkinligi; dars mobaynida ijtimoiy tenglik: barcha o'quvchilarga teng imkoniyat yaratish, lekin ehtiyojmand yoki orqada qolayotgan bolaga ko'proq e'tibor qaratish kabi muammoli vaziyatlardan chiqishni o'rganadilar.

“Axloqiy dilemmalar”metodi-axloqiy tafakkurni shakllantirish va kasbiy-axloqiy pozitsiyani aniqlash vositasi hisoblanadi.

Tadqiqot ishimizda axloqiy dilemmalar metod asosida tashkil etiladigan muhokama-treninglar boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun mo'ljallangan bo'lib, ular hayotga yaqin, qiziqarli va fikr-mulohaza uyg'otuvchi holatlarni o'z ichiga oladi. Bunday treninglar o'qituvchilarning axloqiy qaror qabul qilish, etik tafakkur yuritish, kasbiy refleksiya qilish va o'zining professional pozitsiyasini asoslab bera olish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

“Axloqiy dilemmalar” metodining maqsadi: boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy faoliyatida uchraydigan axloqiy dilemma vaziyatlarini tanib olish, ularni tahlil qilish, jamoaviy muhokama orqali har xil nuqtayi nazarlarni eshitish va yakunda etik tamoyillar asosida ongli, mas'uliyatli qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish va mustahkamlashdan iborat.

“Axloqiy dilemmalar” metodini malaka oshirish modullariga integratsiyalash – bu boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy-axloqiy kompetentligini chuqurlashtirishda nazariy va amaliy jihatdan asosli va zamonaviy yondashuv hisoblanadi. (2.3-jadvalga qarang).

2.3-jadval

“Axloqiy dilemmalar” metodini malaka oshirish modullariga integratsiyalash

Modul nomi va raqami	Metoddan foydalanish mazmuni	Mashg'ulot shakli	Kutilayotgan natijalar
----------------------	------------------------------	-------------------	------------------------

Modul 1.3 Ta'lim nazariyalari va ularning amaliyotdagi tatbiqi	Shaxsiy axloqiy pozitsiyani dalil bilan asoslashga o'rgatish	Nazariy tahlil, axloqiy pozitsiyani aniqlash mashqlari.	Axloqiy refleksiya va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalari shakllanadi.
Modul 2.1 Pedagogning kasbiy rivojlanishi va o'zaro hamkorlik	Axloqiy muloqot va hamkorlik madaniyatini rivojlantirish, turli fikrlarni tinglash, baholash.	Rolli o'yinlar, guruh tahlil, etika treninglari	Tolerantlik, empatiya, refleksiya va kasbiy-axloqiy muloqot ko'nikmalari mustahkamlanadi.
Modul 3.7 Boshlang'ich ta'limda dars va sinfdan tashqari ishlarni tashkil qilish metodikasi	Axloqiy dilemmalar asosida ochiq darslar, tarbiya soatlari, ota-onalar bilan muloqotdagi muammolar tahlili	Muhokama o'yinlari, simulatsion treninglar, tarbiyaviy loyihalar	Axloqiy yetakchilik, sinfda ijobiy axloqiy muhitni shakllantirish, murakkab vaziyatlarda qaror qabul qilish ko'nikmalari o'stiriladi.

Dilemma vaziyatlarini hal qilishda quyidagi asosiy yondashuv qoidalariga amal qilish zarur:

1. Etik tamoyillarga suyanish: har qanday qaror asosiy axloqiy prinsiplar-adolat, halollik, hurmat, ishonch va betaraflik asosida qabul qilinadi, “Nima to‘g‘ri?”- degan savolga axloqiy nuqtayi nazardan javob topishga intilinadi.

2. Konflikt tomonlarini eshitish va tushunish: vaziyatga aloqador barcha tomonlarning — o‘quvchi, ota-ona, hamkasb yoki rahbariyatning nuqtayi nazari ob‘ektiv va empatik yondashuv orqali tinglanadi, har bir tomonning ehtiyoji va hissiy holati e‘tiborga olinadi.

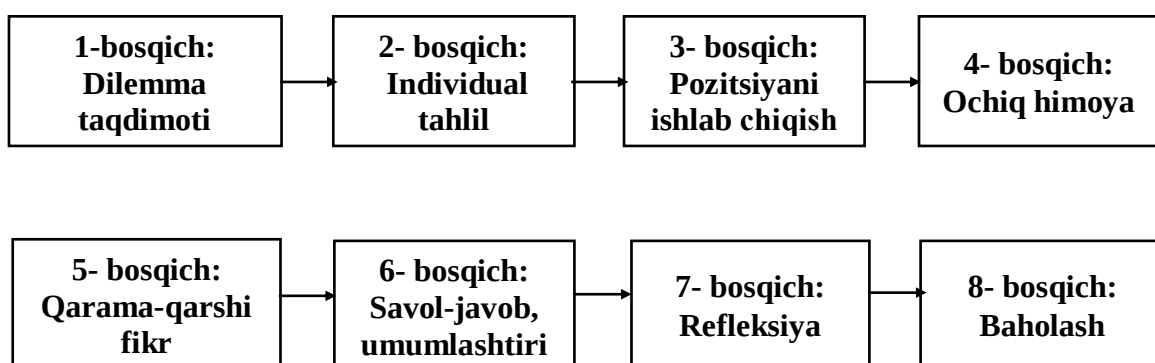
3. Hissiyotlarga emas, mantiqqa asoslangan qaror qabul qilish: dilemmaga hissiy reaksiya berish o‘rniga, sabab-oqibat zanjiri, real faktlar va natijalar tahlili asosida qaror qabul qilish, “Men buni nega qilaman?” degan savol orqali kasbiy mas’uliyat asosida harakat qilinadi.

4. Uzoq muddatli oqibatlarni tahlil qilish: qaror natijasida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ijtimoiy, psixologik, tarbiyaviy va kasbiy oqibatlar oldindan tahlil qilinadi, ayniqsa, o‘quvchi uchun uzoq muddatli ijobiy yoki salbiy ta’sirlar hisobga olinadi. Bu qoidalar dilemmalarni shoshilinch emas, balki ongli va qadriyatlarga asoslangan holda hal qilishga yordam beradi. Trening jarayonida o‘qituvchilarga ushbu tamoyillarni real holatlar misolida qo‘llab, refleksiya va bahs asosida qaror chiqarish taklif etiladi.

“Fikrlar doirasi” (Circle of viewpoints) metodi.

Tavsif: “Fikrlar doirasi” metodi guruhda axloqiy muammolarni yoki bahsli pedagogik vaziyatlarni ko‘p qirrali tahlil qilishga asoslanadi. Har bir ishtirokchi muayyan rol yoki nuqtai nazarni tanlab, o‘sha pozitsiyadan chiqib fikr bildiradi. Ushbu metod empatiya, tolerantlik va ko‘p qarashlilikni shakllantiradi.

Bu metod Jon Dyuning tajriba asosidagi ta’lim nazariyasiga [42]. va D.L. Venshtaynning axloqiy pozitsiyalar spektrini ochib beruvchi ishlanmalariga tayanadi. Fikrlar doirasi orqali ishtirokchilar boshqa nuqtai nazarlarni angelaydi, bu esa empatiya, tolerantlik va axloqiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. Axloqiy pozitsiyani himoya qilish metodining bosqichlari: (2.2-rasmga qarang)

2.2-rasm. “Fikrlar doirasi” metodining bosqichli tuzilmasi.

1-bosqich: Dilemma taqdimoti

Mazmuni: Bu bosqichda tinglovchilarga axloqiy muammo yoki dilemmali vaziyat taqdim etiladi. Bu dilemma real hayotga yaqin, noaniq va qarama-qarshi nuqtai nazarlarni keltirib chiqaradigan shaklda bo‘lishi kerak. Dilemma o‘zida axloqiy qaror qabul qilish zaruratini aks ettiradi: kimnidir himoya qilishmi yoki prinsipga amal qilishmi? Haqiqatni aytishmi yoki kimnidir ranjitmaslikmi? Adolatmi yoki rahm-shafqatmi? – kabi muammolar asos bo‘ladi.

Maqsadi: Ishtirokchilarda vaziyatni etik jihatdan anglash, emotsional javob qaytarish va axloqiy sezuvchanlikni faollashtirishdir. Bu bosqichda hali hech qanday to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri javob talab etilmaydi.

Asosiy faoliyatlar: Trener yoki moderator qisqacha axloqiy vaziyatni bayon qiladi (yoki yozma tarzda tarqatadi), ishtirokchilar vaziyatni tinglaydi yoki o‘qiydi;

Dilemmadagi asosiy muammolar, ziddiyatlar ustida dastlabki mulohazalar yuritiladi.

Ta'limiy ahamiyati: Axloqiy dilemmalar ishtirokchilarning diqqatini markazlashtiradi va mavzuga ichki qiziqishni kuchaytiradi. Empatiya, sezgi va ongli tahlilni uyg'otadi – bu esa keyingi bosqichlarda samarali ishtirokni ta'minlaydi. O'qituvchilar o'z real tajribasiga yaqin vaziyatlar asosida refleksiya jarayonini boshlash imkoniga ega bo'ladilar.

2-bosqich: Individual tahlil

Mazmuni: Bu bosqichda tinglovchilar dilemmali vaziyat yuzasidan shaxsiy fikr yuritadilar, unga axloqiy nuqtai nazardan baho beradilar va o'z pozitsiyalarini belgilaydilar. Ya'ni, ular ushbu vaziyatda nimani to'g'ri deb hisoblashlarini o'ylab ko'radilar hamda qaror qabul qilish mezonlarini o'zida aniqlashga harakat qiladilar.

Maqsadi: Ishtirokchini axloqiy refleksiyaga undash, vaziyatga ichki pozitsiyadan turib yondashishni rag'batlantirish, har kimning o'z axloqiy mezonlarini aniqlashiga imkon yaratish.

Asosiy faoliyatlar: 1. Ishtirokchi taqdim etilgan dilemmali vaziyatga o'zicha yondashadi: “Agar shu holat menga duch kelsa, qanday qaror qilardim? Nima sababdan?”

2. Quyidagi savollar asosida yozma yoki og'zaki axloqiy fikr yuritish topshirig'i beriladi:

- a) Siz bu vaziyatda nimani eng muhim deb hisoblaysiz?
- b) Qaysi qadriyatlar siz uchun ustun bo'ldi? Nega?
- s) Siz qanday qarorga kelasiz va nega aynan shu qaror?

O'qituvchilar o'z qarorlarini dalil bilan asoslashga harakat qiladilar.

Ta'limiy ahamiyati: - O'qituvchilarda mustaqil fikrlash, axloqiy mulohaza yuritish va qaror qabul qilish ko'nikmalari shakllanadi;

- Har bir ishtirokchi o'z shaxsiy pozitsiyasini anglaydi, u bilan o'zini identifikatsiya qiladi;
- Bu bosqich kelgusidagi bahs-munozaralarda ichki tayanch sifatida xizmat qiladi.

3-bosqich: Pozitsiyani ishlab chiqish

Mazmuni: ushbu bosqichda tinglovchilar dilemmaga nisbatan o'zlarining shaxsiy qarashlari asosida aniq va asosli axloqiy pozitsiyani ishlab chiqadilar. Bu pozitsiya bevosita ularning kasbiy axloqiy qadriyatlariga, tajribalariga, bilimlariga va o'z ichki prinsiplariga tayanadi.

Maqsadi: O'qituvchini o'z axloqiy pozitsiyasini aniq shakllantirishga va uni dalillar bilan asoslashga undash, axloqiy fikrlashdan axloqiy pozitsiyaga o'tishni ta'minlash, tanqidiy va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmasini chuqurlashtirish.

Asosiy faoliyatlar: -Ishtirokchi avvalgi bosqichdagi individual tahlil natijasi asosida "Men bu vaziyatda shunday yo'l tutardim, chunki..." shaklida aniq axloqiy pozitsiyani ifodalaydi;

- O'z qarorida qaysi qadriyatlar, me'yorlar yoki nazariy prinsiplar asos bo'lganini ko'rsatadi (masalan, adolat, empatiya, axloqiy prinsiplar);

- Mashg'ulotda "Pozitsiya varaqasi" (yozma blanket) to'ldiriladi: u yerda ishtirokchi qarorini, asoslarini va kutayotgan natijani bayon qiladi;

Zarurat bo'lsa, o'z pozitsiyasini quyidagi asoslar bo'yicha aniqlashtiradi:

- mezonlar (mas'uliyat, halollik, adolat...)

- dilemmadagi shaxslar holatini hisobga olish;

- o'z kasbiy burchi va pedagogik rollarini inobatga olish.

Ta'limiy ahamiyati qiyidagilardan iborat: O'qituvchining axloqiy identiteti (o'zini kim deb bilishi) mustahkamlanadi, kasbiy faoliyatdagi murakkab vaziyatlarda aniq, ongli, asosli pozitsiyani egallashga o'rgatiladi har qanday dilemmali vaziyatda etik muvozanatni saqlagan holda yo'l tutish ko'nikmasi shakllanadi.

4-bosqich: Ochiq himoya

Mazmuni: Bu bosqichda ishtirokchilar avval ishlab chiqqan axloqiy pozitsiyasini ochiq tarzda bayon qilishadi, asoslaydi, va bahs-munozarada himoya qiladi. Bu – metoddagi eng faol bosqich bo'lib, unda har bir ishtirokchi o'z fikrini omma oldida ifodalaydi, boshqalarning fikrlariga javob beradi va dalillar bilan o'z pozitsiyasini himoya qiladi.

Maqsadi: O‘qituvchini dalillashgan, asosli va etika mezonlariga asoslangan fikr bildirishga undash, boshqalar fikriga hurmat bilan yondashish, kommunikativ madaniyatni rivojlantirish, o‘z pozitsiyasini kasbiy va axloqiy jihatdan mustahkamlashga erishish.

Asosiy faoliyatlar:

1. Har bir ishtirokchi o‘z axloqiy pozitsiyasini guruhga og‘zaki bayon qiladi.
2. O‘z qarorini asoslaydi, foydalanilgan qadriyatlar va prinsiplarni izohlaydi.
3. Boshqa ishtirokchilar esa savollar beradi, e‘tiroz bildiradi yoki qo‘llab-quvvatlaydi.
4. Mashg‘ulot "etik debat", "pozitsiyalar dueli", "Fikrlar doirasi" kabi interaktiv formatda tashkil qilinadi.

Ta’limiy ahamiyati: O‘qituvchining kasbiy axloqiy qarorlarni asoslab berish, muloqotda etikani saqlash, fikrlar xilma-xilligiga ochiq bo‘lish ko‘nikmalari rivojlanadi, ishtirokchilar sabr-toqat, hurmat, tanqidni qabul qilish, dalillashgan fikr bildirish kabi kompetensiyalarni amaliyotda qo‘llaydi, o‘qituvchi o‘z axloqiy liderlik rolini mustahkamlab boradi.

5-bosqich: Qarama-qarshi fikr.

Mazmuni: Bu bosqichda ishtirokchilar boshqalarning pozitsiyasiga qarama-qarshi fikr bildiradilar, bahsli nuqtalarni ko‘rsatadilar va muqobil yondashuvlarni taklif qiladilar. Bu jarayonda ular fikrlar xilma-xilligi, axloqiy qarorlarning ko‘p jihatlilik va etika mezonlarining nisbiyligi haqida amalda tushunchaga ega bo‘ladilar.

Maqsadi: O‘qituvchilarning tanqidiy tahlil qilish, boshqalarning pozitsiyasiga hurmat bilan, lekin mustaqil yondashish qobiliyatini shakllantirish;

- Axloqiy qarorlar turli asoslar bilan qabul qilinishi mumkinligini ko‘rsatish.
- O‘z pozitsiyasini chuqurlashtirish yoki qayta ko‘rib chiqishga turtki berish.

Asosiy faoliyatlar: -Guruhdagi ishtirokchilar boshqa ishtirokchining fikriga qarshi dalil keltiradilar (madaniyatli tarzda).

- "Qarama-qarshi guruh" usuli qo‘llaniladi – ikki guruh o‘z pozitsiyasini himoya qiladi va raqib guruh fikrini tanqidiy savollar orqali tahlil qiladi.

Har bir ishtirokchi: “Agar sizning pozitsiyangizga qarshi fikr bildiradigan bo‘lsam, shuni aytardim...” kabi mulohaza yuritadi. O‘qituvchi munozarani yo‘naltiradi, etika me‘yorlariga rioya qilinishini kuzatadi.

Ta’limiy ahamiyati:

Ishtirokchilar boshqalarning axloqiy qarashlarini tahlil qilish, e’tiroz bildirish, bahs madaniyatini rivojlantiradilar, “Haqiqat birdaniga emas, bahsda aniqlanadi” degan yondashuv shakllanadi o‘z pozitsiyasini takomillashtirish, muqobil fikrlarni qabul qilishga ochiqlik rivojlanadi.

6-bosqich: Savol-javob va umumlashtirish

Mazmuni: Bu bosqichda mashg‘ulot davomida bildirilgan pozitsiyalar, fikrlar, e’tirozlar ustida fikr almashiladi, savollar orqali aniqlik kiritiladi, va yakuniy xulosalar chiqariladi. Unda ishtirokchilar o‘z o‘rganilganlarini umumlashtiradilar, shaxsiy pozitsiyalarini qayta ko‘rib chiqish imkoniga ega bo‘ladilar.

Maqsadi:

- Ishtirokchilarda axloqiy tafakkur natijalarini tartibga solish.
- Refleksiya (fikr yuritish va xulosa chiqarish) orqali bilimlarni mustahkamlash.
- Axloqiy pozitsiyalarning xilma-xilligi va nisbiyligini tan olishga o‘rgatish.
- Ishtirokchilar o‘z pozitsiyasiga tanqidiy nazar bilan qarash, uni kuchaytirish yoki qayta ko‘rib chiqishga undash.

Faoliyat shakllari: 1). Guruh a’zolari bir-birlariga savollar beradi; “Nega siz bu fikrni tanladingiz?”, “Sizningcha, bu pozitsiyaning kuchli yoki zaif tomoni nimada?”

2). O‘qituvchi umumlashtiruvchi savollar beradi; “Bugungi munozarada siz nimalarni angladingiz?”, “Pozitsiyangizda o‘zgarish bo‘ldimi?”

3). Guruhda umumiy xulosa chiqadi.

7. Refleksiya bosqichi.

Refleksiya bu — o‘qituvchining o‘z fikrlari, his-tuyg‘ulari va qarorlarini chuqur anglash, ularni tahlil qilish va kelgusida qanday harakat qilish kerakligini belgilash jarayonidir. Bu bosqichda ishtirokchilar axloqiy dilemmaga nisbatan o‘z

nuqtai nazari qanday shakllangani, qanday savollar tug‘ilgani va nimani o‘rgangani haqida fikr yuritadilar.

Maqsadi: O‘z fikri va axloqiy pozitsiyasini ongli ravishda tahlil qila olish, boshqalarning fikrini eshitgandan so‘ng o‘z qaroriga tanqidiy nazar bilan qarash, o‘zgarishlar, o‘rganilgan saboqlar va kelgusidagi kasbiy yondashuvlarni aniqlashtirish, kasbiy-axloqiy o‘shishning shaxsiy strategiyasini ishlab chiqishdan iborat.

Refleksiya shakllari:

- 1).Yozma refleksiya (esse, "Men bugun shuni angladim..." shaklidagi gaplar).
- 2)."3 savol" usuli:
 - 1.Bugun mendagi eng kuchli taassurot nima bo‘ldi?
 - 2.Nima meni o‘ylantirib qo‘ydi?
 - 3.Kelgusida qanday o‘zgarish kiritaman?
- 3).Refleksiya kundaligi yuritish (har darsda qisqa mulohaza).
- 4).Yozuvsiz refleksiya – emoji, rasm, metafora, diagramma orqali holatni ifodalash;
- 5)."Reflektiv doira" – har bir ishtirokchi o‘rgangan yangi tushunchani aytadi va shu tarzda barcha guruh ishtirokchilarining fikri, eshitiladi.

Refleksiya uchun savollar namunasi:

- Bugungi mashg‘ulotda sizni eng ko‘p ta’sirlantirgan jihat nima bo‘ldi?
- Dilemma yuzasidan fikringiz o‘zgardimi? Nima sababdan?
- Kelgusida shunga o‘xshash vaziyatda qanday yo‘l tutasiz?
- O‘zingizni axloqiy pozitsiyada mustahkam his qildingizmi?

Refleksiyaning ahamiyati: shaxsiy o‘shishni anglashga xizmat qiladi, axloqiy yetuklik va kasbiy mas’uliyatni chuqurlashtiradi, o‘qituvchining o‘z ustida ishlash ehtiyojini uyg‘otadi, har bir ishtirokchiga “men o‘rganayotganim, muhim va shaxsiy” degan tuyg‘uni beradi.

8. Baholash bosqichi. Mazmuni:

Baholash — ishtirokchilarning axloqiy tafakkur darajasi, pozitsiya bildirishi, asoslash qobiliyati, bahs-munozaralardagi ishtiroki va reflektiv fikrlash salohiyatini

aniqlashga qaratilgan jarayondir. Bu bosqichda o'qituvchilarning faolligi, mustaqilligi, etik qaror qabul qilish layoqati turli vositalar orqali baholanadi.

Maqsadi: O'qituvchining axloqiy kompetentligini shakllanish darajasini aniqlash, "Axloqiy pozitsiyani himoya qilish" metodidagi ko'nikma va fazilatlarni baholash, ishtirokchilarni o'z ustida ishlashga undash, ularni konstruktiv fikrlashga yo'naltirish. Har bir ishtirokchining quyidagi mezonlar bo'yicha bahosi aniqlanadi (2.4-jadvalga qarang).

2.4-jadval

"Fikrlar doirasi" (Circle of viewpoints) metodining baholash mezonlari

T/R	Baholash mezoni	Ball (maks. 5)	Izoh	Izohlar uchun joy (yoki imzo)
1.	Axloqiy vaziyatni to'g'ri tushunib tahlil qilishi	5	Vaziyatdagi muammo va ahamiyatni aniqlash	
2.	Shaxsiy pozitsiyani asoslash chuqurligi	5	Qadriyatlar, axloqiy me'yorlarga tayanishi	
3.	Ochiq himoya va dalillar asosida fikr bildirish	5	Nutqiy aniq, mantiqiy izchil ifoda	
4.	Muqobil fikrlarni tinglash va tanqidiy yondashuv	5	Qarama-qarshi pozitsiyalarga hurmat bilan	
5.	Refleksiya sifati va yakuniy mulohazasi	5	O'zgarish, anglash, shaxsiy baholash borligi	
6.	Jami:			

Umumiy ball: ____ / 25 ball

Metodikaning pedagogik samarasi quyidagilardan iborat; fikrni asoslab ifodalashga o'rganadilar, axloqiy qarorlarning oqibatini har tomonlama tahlil qilishga tayyorlanadilar, jamoada hurmatli muloqot madaniyatini shakllantirish usullarini o'zlashtiradilar.

"Axloqiy pozitsiyani himoya qilish" (Defending ethical stance) metodi.

Tavsif: Bu metodda ishtirokchilar berilgan axloqiy vaziyatga nisbatan o'z qarorini ishlab chiqadilar va uni dalillar, qadriyatlar, normativ asoslar orqali ochiq himoya qiladilar. Bu metod tanqidiy fikrlash, etik tahlil va nutqiy himoya ko'nikmasini rivojlantiradi. Bu metodda ishtirokchilar axloqiy dilemmaga doir shaxsiy qarorlarini ishlab chiqadilar va bu qarorni qadriyatlar, axloqiy normalar va

kasbiy me'yorlar asosida asoslaydilar. Qaror ochiq tarzda himoya qilinadi, boshqa ishtirokchilar savollar berishadi yoki muqobil fikr bildirishadi.

Metod Laurens Kohlberg tomonidan ishlab chiqilgan axloqiy rivojlanish bosqichlari nazariyasiga asoslanadi. Uning fikricha, axloqiy qarorlar dilemmali muhitda shakllanadi [121]. Shuningdek, bu yondashuv Tomas Lickonaning axloqiy o'rganish orqali shaxs tarbiyasi haqidagi qarashlari bilan bog'liq. Unga ko'ra, shaxsiy pozitsiyani dalil va qadriyatlar bilan asoslash – axloqiy yetuklikning ko'rsatkichi hisoblanadi [66].

Ushbu metod Laurens Kohlberg tomonidan ishlab chiqilgan axloqiy rivojlanish nazariyasiga tayanadi. Kohlbergning fikricha, insonning axloqiy tafakkuri murakkab va bahsli vaziyatlarda qaror qabul qilish orqali rivojlanadi. Dilemmali sharoitda o'z pozitsiyasini asoslab himoya qilish – shaxsning axloqiy rivojlanish darajasini namoyon etadi [121].

Shuningdek, metod Tomas Lickona tomonidan ilgari surilgan axloqiy tarbiya konsepsiyasi bilan ham bog'liq. Lickonaga ko'ra, shaxsiy axloqiy pozitsiyani asoslash – bu shunchaki fikr bildirish emas, balki axloqiy yetuklik, refleksiya, qadriyatlar tizimini anglash va etik prinsiplar asosida ongli qaror qabul qilish jarayonidir [66].

Aynan shuning uchun ham bu metod axloqiy tafakkur va kasbiy-axloqiy kompetentlikni shakllantirishda samarali vosita sifatida e'tirof etiladi

Metodning didaktik va amaliy ahamiyati, o'qituvchilarning kasbiy-axloqiy kompetentligini shakllantirishda bir qancha muhim jihatlari bilan ajralib turadi:

1. Refleksiv tafakkurni rivojlantiradi; o'qituvchilar axloqiy vaziyatlarga shaxsiy nuqtai nazardan yondashib, o'z qarorlarini tahlil qilishga, asoslashga va qayta ko'rib chiqishga o'rganadilar.

2. Empatiya va tolerantlikni oshiradi; qarama - qarshi fikrlarni eshitish, ularni tushunishga harakat qilish, boshqalarning qadriyatlariga hurmat bilan yondashish orqali o'qituvchilar empatik fikrlashni o'zlashtiradilar. Bu esa, ularning jamoadagi o'zaro munosabatlarda, o'quvchi va ota-onalar bilan muloqotda ijobiy psixologik muhit yaratishlariga xizmat qiladi.

3.Axloqiy muloqotni rivojlantiradi; ishtirokchilarni ochiq muloqot, muhokama va bahs yuritishga undaydi. Bu jarayon axloqiy nutq madaniyatini, asosli fikr bildirish, tanqidni qabul qilish va mulohazali bahs yuritish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

4.Qaror qabul qilish malakasini mustahkamlaydi:o'qituvchilar real hayotga yaqin bo'lgan axloqiy holatlarda to'g'ri yo'l tutishni o'rganadilar. Bu esa kasbiy faoliyatda tezkor va mas'uliyatli qarorlar qabul qilishga tayyorlaydi.

5.Etik pozitsiyani shakllantiradi: axloqiy me'yorlar, kasbiy kodekslar va insoniy qadriyatlar asosida qarorlar chiqarish orqali o'qituvchilar o'zining kasbiy axloqiy pozitsiyasini chuqur anglaydi va unga sodiq qolishga intiladi.

6.Ko'p qarashlilikni rag'batlantiradi: tinglovchilar bir muammo yuzasidan turlicha pozitsiyalarni ko'rib chiqadilar. Bu ko'p yoqlamalilikni tushunishga, yangicha fikrlarni qabul qilishga va o'z nuqtai nazarini qayta ko'rib chiqishga undaydi.

7.Shaxsiy va kasbiy o'sishga turtki bo'ladi: o'qituvchilar o'zini baholash, shaxsiy qadriyatlarini anglash va kasbiy barqarorlikni mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu ularning kasbiy identifikatsiyasi va o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Metodning maqsadi: O'qituvchining axloqiy pozitsiyasini anglash va asoslay olish qobiliyatini rivojlantiradi. Qiyin axloqiy vaziyatlarda ongli, vijdonli va mas'uliyatli qaror qabul qilishni o'rgatadi.Bahs-munozarada ishtirok etish va fikrni dalil bilan himoya qilish,to'g'ri va adolatli qaror qabul qilishga o'rgatish.

Ushbu metodni amalga oshirish bosqichlari yuqorida ko'rsatilgan metod bosqichlari kabi amalga oshiriladi.

AXLOQIY DILEMMALARGA MISOLLAR.

“Ikki baho – biri haqiqat, biri yolg'on”

Vaziyat: O'quvchi imtihonda berilgan topshiriqni yetarlicha bajara olmadi va “3” baho oldi. Ammo bu o'quvchi har doim intiluvchan, berilgan vazifalarni bajarishga harakat qiladi va onasi o'g'lini “4” baho olgan deb o'ylamoqda. Bola “3” bahoni uyga ko'rsatishdan qo'rqmoqda va sizdan “iltimos, hech bo'lmasa 4 qo'ying”

deydi. **Dilemma:** Siz unga haqqoniy “3” baho qo‘yasizmi yoki rag‘bat uchun “4” baho bilan tasalli berasizmi?

Muhokama savollari:

- 1)Adolat va mehr o‘rtasida qanday muvozanat bo‘lishi kerak?
- 2)Bu vaziyatda etik tamoyillar qanday ishlaydi?

“Farzandingiz sizni xijolatga qo‘ydi”

Vaziyat: Ota-ona majlisida bir bola o‘zining sinfdagi darsga befarqligi va sust xulqi bilan e’tibor markazida bo‘ldi. Ota-ona yig‘ilishida ota-onasi u bilan faxrlanib o‘tiradi, siz esa haqiqatni aytmoqchimisiz?

Dilemma: Siz haqiqatni aytasizmi, bu orqali bolaning imidjiga putur yetkazasizmi, yoki ota-onani ishontirish uchun vaziyatni yumshatib aytasizmi?

Muhokama savollari:

- 1)O‘qituvchi rostgo‘y bo‘lishi shartmi?
- 2)Ota-onaning ishonchini yo‘qotmaslik uchun qanday yo‘l tutish kerak?

“Yaxshi bola, lekin do‘sti aybdor”

Vaziyat:Sinfigizda siz juda hurmat qiladigan o‘quvchi,sinfda sodir bo‘lgan bir noto‘g‘ri ishda ishtirok etmagan, lekin do‘stini himoya qilish uchun ,u “men qildim”-deb,yolg‘on gapirmoqda. Siz yolg‘on gaprilayotganini bilasiz.

Dilemma: Siz unga nisbatan chora ko‘rasizmi yoki do‘stlik ruhida qilgan harakatini tushunishga harakat qilasizmi?

Muhokama savollari:

- 1).O‘qituvchi har doim prinsiplarda qat’iy bo‘lishi kerakmi?
- 2).Yolg‘on ayblovni ochiqlash shartmi?

“Qoidami yoki mehr?”

Vaziyat: Maktab nizomiga ko‘ra, sinfga kechikkan o‘quvchi darsga kiritilmasligi kerak. Sinfigizdagi bir o‘quvchi har kuni 10 daqiqa kechikadi, sababi, u har kuni singlisini bog‘chaga olib borishi kerak. O‘quvchi juda yaxshi, darsda faol.

Dilemma: Siz uni qoidaga ko‘ra jazolaysizmi yoki vaziyatga ko‘z yumib, har safar darsga kiritasizmi?

Muhokama savollari:

- 1).Qoidalar har doim qat'iy bo'lishi kerakmi?
- 2).Insoniy yondashuv va adolat qanday muvozanatda turadi?

“Boshqalarga o‘rnakmi yoki ehtiyotkorlikmi?”

Vaziyat: Sinfingizdagi bir o‘quvchi birinchi marta ajoyib insho yozdi. Ammo siz bilasizki, bu inshoni opasi yozib bergan. Unga yuqori baho qo‘yish yoki yolg‘on inshoni tan olish kerak bo‘ladi. Ammo o‘quvchiga past baho qo‘yilsa, u ruhan eziladi.

Dilemma: Siz bu holatda o‘quvchini rag‘batlantirasizmi yoki rostini aytasizmi?

Muhokama savollari:

- 1).O‘quvchining ruhiyatiga zarar bermay, qanday to‘g‘ri yo‘l tanlanadi?
- 2).Etik yondashuvda “ehtiyotkorlik bilan to‘g‘rilik” muhimmi?

Bu dilemma asosida **“Axloqiy tafakkur uchun test-vazifa”** topshiriqlariga javob bering .

Axloqiy tafakkur uchun test-vazifa.

Topshiriq nomi: “Boshqalarga o‘rnakmi yoki ehtiyotkorlikmi?”

Siz 4-sinfda dars berasiz. Bir o‘quvchi Oygul, ilgari yozma ishlarda unchalik muvaffaqiyatli bo‘lmagan. Ammo bu gal u “Oilam mening baxtim” mavzusida juda chiroyli, mazmunli va grammatik jihatdan mukammal insho topshirdi. Siz o‘qigach, sezib qoldingizki, bu matn mutlaqo boshqa uslubda yozilgan, bu Oygul yozgan uslubga o‘xshamaydi. So‘rab-surishtirib bilasizki, uni opasi yozib bergan.

Siz baho qo‘yishingiz kerak. Oygul bu insho uchun o‘z hayotidagi ilk “5” ni olishga umid qilmoqda. Lekin siz haqiqatni bilasiz. Unga “3” baho qo‘ysangiz, u ko‘z yosh bilan ketishi aniq.

Savollar (javoblar ochiq shaklda yoki muhokama uchun):

Qanday qaror qabul qilgan bo‘lardingiz?

Varianti tanlang yoki o‘zingiz yozing:

- a) “5” qo‘yaman – harakat uchun rag‘bat, ruhiyat muhim
- b) “3” qo‘yaman – bu uning ishi emas, rostgo‘ylik birinchi o‘rinda

- c) Oraliq variant: bahoni shaxsan qo'ymayman, avval suhbatlashaman
d) Boshqa yondashuv: _____

Tanlagan qaroringizni etika tamoyillari asosida asoslab bering:

Javob: _____

Bu holatda siz qanday muammoni sezdingiz? (axloqiy ziddiyat, psixologik omillar, oilaviy ta'sir)

Javob: _____

Bunday vaziyatlarning oldini olish uchun o'quvchilar bilan qanday ishlar olib borish kerak, deb o'ylaysiz?

Javob: _____

Shu kabi holatlarda o'qituvchi uchun eng xavfli ikki xato nima bo'lishi mumkin?

Javob: _____

Refleksiya uchun yakuniy savol:

Siz uchun bu holatda halollik muhimroqmi yoki mehr-shafqat? Nima sababdan?

Javob: _____

“Yaxshi bola – sust bilim”

Vaziyat: Bir o'quvchingiz tarbiyali, madaniyatli, intiluvchan, ammo bilim darajasi past. Yana bir o'quvchi esa o'ta faol, bilimli, biroq muomala madaniyati past. Ikki o'quvchining bir xil baholanishi ota-onalarda norozilik uyg'otmoqda.

Dilemma: Baholashda faqat bilimni inobatga olasizmi yoki xulq va intiluvchanlikni ham qo'shasizmi?

Muhokama savollari:

1). Adolatli baholashda qaysi omillar ustun bo'lishi kerak?

2). O'qituvchi ob'ektivlik va sub'ektivlik o'rtasida qanday muvozanat saqlashi lozim?

“Uydagi vaziyat – sinfdagi xulq”

Vaziyat: O'quvchi darslarda xushmuomala emas, tez jahli chiqadi. So'ngra aniqlanadiki, uyida oilaviy muammolar bor: otasi ishsiz, onasi kasal.

Dilemma: Darsdagi intizomni saqlash uchun chora ko'rasizmi yoki o'quvchining oilaviy muammolarini inobatga olib yumshoqlik qilasizmi?

Muhokama savollari:

- 1).Intizom va empatiya o'rtasida qanday chiziq bor?
- 2).Har bir bola uchun bir xil yondashuv adolatlimi?

“Yolg'on guvohlik iltimosi”

Vaziyat: O'quvchi sinfdoshlari bilan tortishib qoladi. Vaziyatda kim aybdor ekani aniq. Biroq o'quvchi sizdan boshqa o'quvchi foydasiga yolg'on guvohlik berishingizni so'raydi.

Dilemma: Siz vaziyatda aybdor bo'lgan o'quvchini himoya qilasizmi yoki haqiqatni aytasiz?

Muhokama savollari:

- 1).O'quvchilar ishonchini saqlash va halollik o'rtasida qanday tanlov qilasiz?
- 2).O'qituvchi har doim haqiqat tarafidami?

“Tenglik yoki ehtiyoj?”

Vaziyat: Maktab ekskursiyasi rejalashtirilmoqda. Barcha o'quvchilar uchun to'lov kerak. Bir o'quvchining ota-onasi to'lovni bajara olmaydi. O'qituvchi hisobidan to'lovni qoplasa, boshqa ota-onalar norozilik bildiradi.

Dilemma: Bir o'quvchiga yordam berib tenglikni buzib qo'yasizmi yoki barcha bilan teng muomala qilib, yordam bermaysizmi?

Muhokama savollari:

- 1). Adolat har doim tenglik degani emasmi?
- 2). O'qituvchining shaxsiy hissasi kasbiy betaraflikka zid emasmi?

“Sinf sardori tanlovi”

Vaziyat: Sinf sardori saylovida eng faol, bilimli o'quvchi yutadi, lekin sinfdoshlar ko'pchiligi uni yoqtirmaydi. Ko'pchilik esa boshqa, kamroq faol lekin mashhur o'quvchini xohlaydi.

Dilemma: Faollik va yetakchilikni tanlaysizmi yoki ko'pchilik xohishiga ko'nasizmi?

Muhokama savollari:

- 1).Yetakchilik qobiliyati va ommaboplik o'rtasida qanday farq bor?
- 2).O'qituvchi demokratiya va sifatli qaror o'rtasida qanday yondashuv olishi lozim?

Treningni o'tkazish usullari quyidagicha amalga oshiriladi.

Guruh tinglovchilarini guruhlarga bo'lib (3–5 kishi) olinadi. Har bir guruhga yuqorida ko'rsatilganidek 1ta dilemma holati beriladi. Vaqt belgilanadi, (5 daqiqa) ichida guruhlar muammoni tahlil qiladilar, o'z qarorlarini asoslab beradilar. Har bir guruh javobni drammatizatsiya (rol o'yini) yoki prezentatsiya shaklida taqdim etadi. Yakunda trener etik tamoyillar asosida vaziyatni tahlil qiladi.

Trener sifatida etik tamoyillar asosida vaziyatni tahlil qilish.

Bu vaziyatga trener sifatida pedagogik etika tamoyillari asosida tahlil qilish zarur. Bu yondashuv orqali o'qituvchilar muhokama-treninglarda vaziyatni chuqur anglab, professional yondashuvni shakllantirishlari mumkin.

Etik tahlil quyidagicha amalga oshiriladi.

“Boshqalarga o'rnakmi yoki ehtiyotkorlikmi?”

Vaziyat: Sinfdagi doimo sust qatnashadigan o'quvchi ilk bor juda yaxshi insho yozdi. Ammo siz aniq bilasizki, uni opasi yozib bergan. Endi sizda ikkita variant mavjud: Birinchi variantda, agar siz yuqori baho qo'ysangiz, siz bilgan holda yolg'onni tan olasiz, bu boshqa o'quvchilarga ham noto'g'ri signal bo'ladi. Ikkinchi variantda, haqiqiy, past baho qo'ysangiz, bola ruhan eziladi, intilishi so'nishi mumkin.

Etik dilemma mohiyati:

Bu vaziyatda ikki axloqiy tamoyil to'qnash kelmoqda:

Tamoyil	Tavsifi
Adolat	Har bir ish haqiqat asosida baholanishi kerak
Mehr-shafqat (empatiya)	Bola ruhiy holatini inobatga olish, uni ruhan sindirmaslik kerak

Baholash: Yolg'on ishga mukofot berish - halollikka putur yetkazadi.

Bu boshqa o'quvchilarga ham “yolg'on orqali baho olish mumkin” degan noto'g'ri tushuncha beradi. O'quvchi shaxsiyatini himoya qilish: bola, ehtimol,

o'zicha ijobiy natija ko'rsatmoqchi bo'lgan. Agar uning ustidan darrov tanbeh berilsa yoki past baho qo'yilsa, u ruhiy zarba olishi, darsga bo'lgan qiziqishi so'nishi mumkin. Tavsiya etiladigan etik yechim (muvozanatli yondashuv). Trener sifatida o'qituvchiga shunday tavsiya beriladi: O'quvchini alohida chaqirib, samimiy hamda mehr bilan suhbat o'tkazish lozim. "Inshoing juda chiroyli, lekin bu sening yozuvingga o'xshamayapti. Rostini ayt, o'zing yozdingmi?" Agar o'quvchingiz o'zi yozmaganligini tan olsa, halolligini maqtang, lekin boshqalarning ishi uchun mukofot bera olmasligingizni tushuntiring.

Bahoni ikki yo'nalishda qo'yish taklifini berish mumkin. Ijodiy ishlanma sifatida e'tirof eting ("G'oya zo'r, lekin yozilish uslubi hali senga begona").

Bahoni past qo'ymang, balki individual baholash yo'li bilan rag'batlantiring, - "Keyingi safar o'zing yozib shunaqangi chiroyli ishlasang, bu baho mutlaqo o'zingniki bo'ladi!"

Motivatsiyaviy turtki sifatida foydalaning. O'quvchiga shunday deyish mumkin: "Agar sen harakat qilsang, opang yozgan inshodan ham zo'rini o'zing yarata olasan!", yoki: "Agar sen harakat qilsang, har qanday vazifani uddalay olasan!"

Trenerning yakuniy xulosasi; Etika - bu faqat qattiqlik emas, balki chuqur tushunish va to'g'ri yo'lga yo'naltirish san'atidir. Bunday vaziyatlarda o'qituvchi rostgo'y bo'lib qolishi kerak, lekin bu bola shaxsiyatini sindirish hisobiga emas, balki tarbiyaviy, ijobiy muloqot orqali amalga oshirilishi lozim.

Axloqiy dilemmaga asoslangan test-vazifa shaklida metodik material-uslub topshiriq trening, seminar yoki mustaqil etik tahlil uchun mo'ljallangan bo'lib, o'qituvchilarning axloqiy tafakkuri va kasbiy qadriyatlarga asoslangan qaror qabul qilish ko'nikmasini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Axloqiy tafakkur testini o'tkazishning maqsadi; boshlang'ich sinf o'qituvchilarining adolat, halollik va empatik yondashuv orasidagi muvozanatni tushunish, pedagogik etika asosida o'z pozitsiyasini asoslay olish ko'nikmasini shakllantirish (qarang, -ilovaga)

Tadqiqot va tahlil bosqichida guruhlar tanlangan mavzu bo'yicha quyidagi ishlarni amalga oshiradilar; nazariy ma'lumot to'plash (maqolalar, etik kodeks, psixologik yondashuvlar), o'z tajribalaridan misollar (muammo holatlar, axloqiy dilemmalar), statistik so'rovlar (maktabdagi o'quvchilar, ota-onalar yoki boshqa o'qituvchilar orasida), o'quvchilar uchun savolnomalar yoki mini-intervyular

Ijodiy ishlov berish (amaliy yechimlar ishlab chiqish) bosqichida har bir guruh o'z mavzusini quyidagilardan biri (yoki bir nechta) shaklida taqdim etadi: Video rolik (sahnalashtirilgan holat, animatsiya yoki mini-intervyular), axloqiy plakat yoki banner (grafik vizual shaklda), metodik qo'llanma yoki risola (boshlang'ich sinfga mo'ljallangan axloqiy tarbiya mashqlari), dars ishlanmasi yoki tarbiyaviy soat senariysi, "Jonli" seminar-trening yoki mahorat darsi. "Rolli o'yin" asosida mini-spektakl.

Prezentatsiya (taqdimot) bosqichida guruhlar o'z ishlanmalarini maxsus seminarida yoki konferensiyada taqdim etadi. Shu orqali: fikr almashiladi, o'zaro baho beriladi, qiziqarli yondashuvlar ommalashtiriladi. Refleksiya va baholash bosqichida o'qituvchilar quyidagi savollar asosida o'zini baholaydi;

Men tanlagan qadriyatni amaliyotga qanday tatbiq eta oldim?

Bu loyiha mening kasbiy-axloqiy qarashlarimga qanday ta'sir ko'rsatdi?

Maktab hayotida bunday loyihalarning davomiyligi qanday ta'sir beradi?

Loyihaning natijalari; O'qituvchilarda axloqiy tafakkur va refleksiya rivojlanadi, kasbiy etika tamoyillarini amalda qo'llash ko'nikmalari shakllanadi, maktab muhitida sog'lom axloqiy-psixologik muhit mustahkamlanadi, o'quvchilar bilan ishlashda mas'uliyat va sezgirlik ortadi.

"Axloqiy qadriyatlar laboratoriyasi" loyihasi- boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy-axloqiy kompetentligini chuqurlashtirish va mustahkamlashga qaratilgan ijodiy-metodik yondashuvdir (2.5-jadvalga qarang).

"Laboratoriya" – bu o'rganish, kuzatish, tajriba qilish va xulosa chiqarish uchun mo'ljallangan metodik muhit. Bu loyiha orqali o'qituvchilar *axloqiy* qadriyatlarni tanlab, ular ustida ijodiy, refleksiv, hamkorlikka asoslangan faoliyatlar orqali ishlaydilar.

“Axloqiy qadriyatlar laboratoriyasi” loyihasi

T/R	Loyiha nomi	Faoliyatlar mazmuni
1.	Loyihaning maqsadi	Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida axloqiy qadriyatlar -halollik, mas’uliyat, adolat, empatiya, o‘zaro hurmat va kasbiy etikaga sodiqlikni amaliy faoliyatda shakllantirish, rivojlantirish va mustahkamlash.
2.	Asosiy g‘oyasi	Bu loyiha “laboratoriya” konsepsiyasi asosida quriladi – ya’ni o‘qituvchilar biror axloqiy mavzuni tanlab, u ustida ijodiy, tadqiqotiy, va amaliy shakllarda ishlaydi. Jarayon davomida ular nazariyani amaliyotga tatbiq qiladi va o‘z ichki kasbiy-axloqiy refleksiylarini shakllantiradilar.
3.	Loyiha bosqichlari	1.Mavzu tanlash. 2 Tadqiqot va tahlil. 3. Ijodiy ishlov berish 4. Prezantatsiya. 5. Refleksiya va baholash
4.	Loyihaning natijalari	O‘qituvchilarda axloqiy tafakkur va refleksiya rivojlanadi, kasbiy etika tamoyillarini amalda qo‘llash ko‘nikmalari shakllanadi, maktab muhitida sog‘lom axloqiy-psixologik muhit mustahkamlanadi, o‘quvchilar bilan ishlashda mas’uliyat va sezgirlik ortadi.

Loyiha nomi: “Axloqiy qadriyatlar laboratoriyasi”

Loyihaning maqsadi: Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida axloqiy qadriyatlar xususan, halollik, mas’uliyat, adolat, empatiya, o‘zaro hurmat hamda kasbiy etikaga sodiqlikni amaliy pedagogik faoliyat jarayonida shakllantirish, rivojlantirish va mustahkamlashga erishish.

Asosiy g‘oyasi:bu loyiha “laboratoriya” konsepsiyasi asosida quriladi – ya’ni o‘qituvchilar biror axloqiy mavzuni tanlab, u ustida ijodiy, tadqiqotiy, va amaliy shakllarda ishlaydi. Jarayon davomida ular nazariyani amaliyotga tatbiq qiladi va o‘z ichki kasbiy-axloqiy refleksiylarini shakllantiradilar.

Loyiha bosqichlari: tayyorlov bosqichida trener--o‘qituvchi tomonidan loyiha kontsepsiyasi tushuntiriladi, loyiha ishtirokchilar 2–4 nafardan iborat kichik guruhlariga bo‘linadi.

Mavzu tanlash bosqichida (axloqiy qadriyatlar asosida);har bir guruh jadval asosida biror asosiy axloqiy qadriyatni tanlaydi (2.6-jadvalga qarang).

Axloqiy qadriyatlar

T/R	Axloqiy qadriyatlar nomi
1.	Halollik
2.	Adolat
3.	Mas’uliyat
4.	Empatiya (rahmdillik)
5.	O‘zaro hurmat
6.	Dastlabki yordam va birdamlik
7.	Pedagogik etika tamoyillari

Tadqiqot bosqichida, har bir guruh tanlangan qadriyat bo‘yicha nazariy manbalarni o‘rganadi, maktab amaliyotidan axloqiy dilemmalar, voqealar, holatlarni tahlil qiladi, tanlangan qadriyatning o‘z faoliyatidagi ahamiyatini va namoyon bo‘lish shakllarini yozma tahlil qiladi.

Amaliy loyiha ishlab chiqish bosqichida har bir guruh o‘z qadriyati asosida, axloqiy dilemma asosidagi muhokama-trening ssenariysini, mini-dars yoki tarbiyaviy tadbir namunasini, vaziyatli rol o‘yinlari, ko‘rgazmalar, plakatlar yoki videoroliklarni tayyorlaydilar.

“Axloqiy qadriyatlar laboratoriyasi” loyihasining samaradorligini aniqlash uchun quyidagi baholash mezonlari va usullari asosida yakuniy tahlil amalga oshiriladi (2.7-jadvalga qarang)

2.7-jadval

“Axloqiy qadriyatlar laboratoriyasi” loyihasini baholash mezoni

T/R	Mezon nomi	Tavsifi
1.	Dolzarblik	Tanlangan axloqiy muammo yoki holatning ijtimoiy va kasbiy jihatdan ahamiyati
2.	Ijodkorlik	Yechimda yangilik, mustaqil fikr, noodatiy yondashuv mavjudligi
3.	Axloqiy yondashuv	Qadriyatlarga asoslangan, etik me’yorlarga sodiq qaror ishlab chiqilishi
4.	Muloqot sifati	Guruhdagi ishtirok, fikrlarni asoslash, muloqotdagi madaniyat, hurmat
5.	Refleksiya	Ishtirokchining o‘z o‘rni, hissasi va qarorlarini baholash qobiliyati

Taqdimot va baholash bosqichida har bir guruh o'z loyihasini interaktiv taqdimot shaklida taqdim etadi. Trener-o'qituvchi tomonidan quyidagi baholash mezonlari asosida guruh ishlari baholanadi.

Baholash mezonlari: axloqiy qadriyatning tushunchaviy yoritilishi, amaliy tadbiq qilishning ijodiy va samarali yondashuvi, guruh ishtiroki, refleksiya, hamkorlik darajasi, o'qituvchining o'zini baholash varaqasi asosida amalga oshiriladi.

Baholash mezonlari (trenerlar uchun):

T/R	Ko'rsatkichlar	Ball (0–5)
1	Qaror asoslanganligi	
2	Etik tamoyillarni to'g'ri qo'llashi	
3	Dilemma mohiyatini tushunishi	
4	Reflektiv yondashuvi	
5	Real pedagogik fikrlashga yaqinligi	

Kutilayotgan natijalar: o'qituvchilarda axloqiy qadriyatlarga nisbatan shaxsiy mas'uliyat hissi ortadi, etik tafakkur, refleksiya va hissiy-intellektual kompetensiyalar rivojlanadi, o'qituvchilar real vaziyatda axloqiy qaror qabul qilishga tayyorlanadi, maktabda kasbiy-axloqiy muhit yaxshilanadi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishda axloqiy dilemmalar asosida muhokama-treninglar qo'llanilishi samaradorligini aniqlash maqsadida olib borilgan diagnostik tahlil natijalari ilmiy asosda quyidagi jihatlar orqali asoslandi (2.8-jadvalga qarang).

2.8-jadval

Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi

Tahlil yo'nalishi	Mazmuni	Kutilayotgan natijalar
Metodik asos	Shaxsga yo'naltirilgan, aksiologik, andragogik va faoliyatga asoslangan yondashuvlar uyg'unligi	O'qituvchining axloqiy qadriyatlarni anglash va amalda qo'llash salohiyati ortadi.

Metodik jarayon	Diagnostik, motivatsion, amaliy va reflektiv bosqichlardan iborat tizimli metodika	Kasbiy-axloqiy kompetentlik uzluksiz rivojlanadi.
Trening va mashg'ulotlar	“Fikrlar doirasi”, “Axloqiy pozitsiyani himoya qilish”, “Axloqiy qadriyatlar laboratoriyasi” kabi interaktiv shakllar	O‘qituvchining kasbiy-axloqiy tafakkuri va refleksiya madaniyati shakllanadi.
Diagnostika va baholash	Kirish, oraliq va yakuniy bosqichlarda refleksiya, suhbat, test, portfoliolar asosida baholash	Kasbiy-axloqiy kompetentlik darajasi aniqlanadi va rivojlanish monitoringi yuritiladi.
Umumiy pedagogik samara	Ijodkor, mas’uliyatli, etik pozitsiyaga ega bo‘lgan kasbiy shaxsni shakllantirish	Ta’lim sifati, tarbiyaviy ta’sir kuchi va jamiyat ehtiyojiga javob beruvchi pedagoglar yetishadi.

1. Diagnostik tahlilning mazmuni va metodikasi maqsadi: axloqiy dilemmalar asosida tashkil etilgan muhokama-treninglarning o‘qituvchilarning kasbiy-axloqiy kompetentligini ya’ni, axloqiy fikrlash, axloqiy qaror qabul qilish, ijtimoiy mas’uliyat hissini rivojlantirishdagi rolini aniqlashdan iborat.

2. So‘rovnoma (o‘qituvchilarning o‘z-o‘zini baholash usuli), kuzatuv va baholov me’yorlari, kirish testi va chiqish test usuli (trening oldi va keyingi farq), kvalitatif intervyular, fikr almashish kabi metodlardan to‘g‘ri va unumli foydalanish zarur.

Asosiy natijalar: a) Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kasbiy-axloqiy kompetentlik ko‘rsatkichlarining o‘sishi, treningdan so‘ng o‘qituvchilarda axloqiy refleksiya darajasi oshgan (ya’ni, axloqiy holatlarni tahlil qilish va xulosa chiqarish qobiliyati), empatiya va boshqalarning nuqtai nazarini tushunish ko‘nikmalari kuchaygan, mas’uliyatli qaror qabul qilish ko‘nikmalari rivojlandi.

b) O‘zini tutishdagi ijobiy o‘zgarishlar shundan iboratki, trening ishtirokchilarining konfliktli vaziyatlarda murosaga kelish ko‘rsatkichlari oshdi, o‘quvchilarga va ota-onalarga nisbatan ijobiy kommunikativ yondashuvlar paydo bo‘ldi. Bu esa kasbiy etika me’yorlariga mos xatti-harakat shakllanishini ko‘rsatdi;

-kognitiv-rivojlanish yondashuvi; treningda muhokama qilingan axloqiy dilemmalar, o‘qituvchilarning axloqiy fikrlash darajasini oshirdi.

-ijtimoiy-ta’limiy nazariya; trening davomida o‘zaro muloqot va rolli o‘yinlar orqali o‘rganish – o‘qituvchilarning ijtimoiy kompetentligini kuchaytirdi.

-kasbiy rivojlanish pedagogikasi ;malaka oshirish jarayonida shaxsiy refleksiya va bahsli holatlar orqali o'qituvchining axloqiy o'sishi ta'minlandi.

Xulosa qilib aytganda, malaka oshirish jarayonida boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan metodika uzviy, bosqichma-bosqich va integrativ yondashuvlarga tayangan holda ishlab chiqildi. Metodika tarkibida shaxsga yo'naltirilgan, aksiologik, faoliyatga asoslangan va andragogik tamoyillar uyg'unlashgan bo'lib, o'qituvchilarning axloqiy qaror qabul qilish salohiyati, kasbiy mas'uliyati va etik pozitsiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Metodik yondashuvda "Fikrlar doirasi", "Axloqiy pozitsiyani himoya qilish", "Axloqiy qadriyatlar laboratoriyasi" kabi interaktiv treninglar, reflektiv mashg'ulotlar va ijodiy topshiriqlar asosida o'qituvchilarning axloqiy tafakkurini chuqurlashtirish maqsad qilingan. Shu bilan birga, metodika diagnostika, monitoring va refleksiya bosqichlarini o'z ichiga olgan bo'lib, o'qituvchining kasbiy-axloqiy kompetentligini baholashda samarali mezon va ko'rsatkichlardan foydalanishga imkon yaratadi.

Ushbu metodikaning qo'llanilishi natijasida o'qituvchilarda axloqiy sezuvchanlik, kasbiy refleksiya, mustaqil qaror qabul qilish va ijtimoiy mas'uliyat kabi muhim sifatlar shakllanadi. Natijada, o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki axloqiy namuna bo'luvchi shaxs sifatida o'z kasbiy faoliyatini ongli va mas'uliyatli tarzda tashkil etadi.

2.3-§ Malaka oshirish jarayonida integrativ yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligi rivojlanishi diagnostik metodikasi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun kasbiy-axloqiy kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirishga yo'naltirilgan malaka oshirish dasturlarini samarali tashkil etish, ushbu jarayonni diagnostik yondashuv asosida bosqichma-bosqich rejalashtirishni talab etadi. Diagnostik komponent o'quv faoliyatining yo'nalishini aniqlash, o'qituvchilarning ehtiyojlariga mos yondashuvlarni ishlab chiqish va kurs

samaradorligini tahlil qilish imkonini beradi. Bu yondashuv quyidagi uch asosiy baholovchi bosqichni o'z ichiga oladi:

1. Kirish bosqichi (dastlabki diagnostika)

Ushbu bosqichda tinglovchilarning kasbiy-axloqiy kompetentlikka bo'lgan qiziqishlari, ularni rivojlantirishga tayyorgarlik darajasi, shuningdek, mavjud bilim va munosabatlar tahlil qilinadi. Bu ma'lumotlar asosida o'quv jarayonining mazmuni moslashtiriladi va individuallashtirilgan yo'nalishlar belgilanadi.

2. Korrektsion (oraliq) bosqich

Ta'lim jarayoni davomida o'qituvchilarda kuzatilayotgan o'zgarishlar baholanadi, mavjud muammolar aniqlanadi va zaruriy tuzatishlar kiritiladi. Bu bosqichda kurs ishtirokchilarining kasbiy-axloqiy qarashlaridagi o'sish dinamikasi va individual ehtiyojlari hisobga olinadi.

3. Yakuniy bosqich (natijaviy baholash)

Tinglovchilarning malaka oshirish jarayonida egallagan kasbiy-axloqiy kompetentligini kompleks baholash amalga oshiriladi. Bu bosqichda ularning axloqiy pozitsiyasi, kasbiy etikaga rioya qilish darajasi va ijtimoiy mas'uliyat hissi ko'rib chiqiladi. Kurs davomida qo'llangan integrativ modelning samaradorligi yakuniy tahlilga tortiladi.

Diagnostik yondashuvning asosi – bu o'qituvchining malaka oshirishga bo'lgan ichki tayyorgarligi, o'z faoliyatidagi axloqiy muammolarni hal qilish istagi va shaxsiy maqsadlarini aniq belgilashga intilishi hisoblanadi. Shu boisdan, ushbu tizim o'qituvchining subyektiv motivatsiyasi va kasbiy ehtiyojlariga tayangan holda tuziladi.

Kasbiy-axloqiy kompetentlik sohasidagi o'qituvchining qiyinchiliklarini biz boshlang'ich sinf o'qituvchisi ta'limiy ehtiyojlari ko'rsatkichlari sifatida qaraymiz, chunki kasbiy qiyinchiliklar kelgusi kasbiy-axloqiy rivojlantirish uchun o'ziga xos “to'siq” bo'lib hisoblanadi. Ular o'qituvchining kasbiy xulqini, fikrlashi, irodasi va his-tuyg'ularini tartibga soladi, chunki ular o'qituvchining kasbiy-axloqiy amalga oshishi va rivojlanishi uchun zarur bo'lgan shaxsning biror-bir bilimlar, ko'nikmalarga ehtiyoj sezish holatida ifodalanadi. Ta'limiy ehtiyojlarni qondirish

jarayoni o'qituvchining maqsadga muvofiq faoliyati sifatida xizmat qilishi sababli, ta'limiy ehtiyojlar o'qituvchi faolligining manbalari hisoblanadi. Diagnostik ta'minotning yo'nalganligi o'qituvchining ichki kasbiy-axloqiy imkoniyatlari asosida ochib berish, baholash va rivojlantirish, uning malakasi darajasini o'zgartirishdan iboratdir.

Bu jihatdan diagnostik ta'minotning asosiy vazifalari quyidagilarning diagnostikasi hisoblanadi:

- kasbiy-axloqiy tajriba;
- o'qituvchi kasbiy-axloqiy faoliyatining, uning motivlari, muvaffaqiyatlari, muammolari, ularning sabablari, o'qituvchining ta'limiy ehtiyojlarining yo'nalganligi;
- malaka oshirish jarayonida o'qituvchining turli kasbiy qiyinchiliklarning bartaraf etishi;
- o'tkaziladigan tadbirlarning va umuman malaka oshirish jarayonining samaradorligi.

Malaka oshirish jarayonida boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishni diagnostik ta'minotining uchta operatsional bosqichini ajratamiz.

1) pedagogning kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish va uning darajasini o'z-o'zini baholashidagi qiyinchiliklarni aniqlash asosida (andragog va o'qituvchining hamkorlikdagi faoliyati) kasbiy-axloqiy tajriba diagnostikasi;

2) o'qituvchining kasbiy qiyinchiliklarni yengishi diagnostikasi;

3) integrativ modelni amalga oshirish asosida malaka oshirish jarayonida kasbiy-axloqiy kompetentlikni rivojlantirish samaradorligini baholash.

Diagnostik ta'minotning *birinchi bosqichida* o'qituvchining kasbiy-axloqiy kompetentlik va uning darajasi sohasidagi qiyinchiliklarini, shuningdek bu sohasida o'z malakasini oshirishga qiziqishini aniqlash uchun «*O'qituvchining avvalgi kasbiy-axloqiy tajribasini dolzarblashtirish*» metodikasidan foydalanishni taklif etamiz. U dolzarblashtirish g'oyasiga, ya'ni to'plangan kasbiy-axloqiy tajribasini

(kompetentlik) potentsial holatda dolzarb holatga o'tkazishga asoslangan (qarang; 1- ilova).

Bu mazmunda o'qituvchi kasbiy-axloqiy tajribasi quyidagilarda ifodalanadi:

a) uning kasbiy ta'lim jarayonida va amaliyotda egallangan bilimlari, ko'nikmalari, malakalari va tarbiyalash, ta'lim berish usullarining majmuida;

b) o'qituvchining mos asosiy kasbiy-axloqiy shaxs sifatlarini o'zida hosil qilishi bo'yicha ijodiy, ma'naviy-axloqiy izlanishining natijasida (kasbiy-axloqiy kompetentlik strukturasiga mos ravishda), ya'ni:

- bolaning kuchi va imkoniyatlariga ishonch;
- bolalarning ichki olamiga qiziqish;
- boshqa qarashlar, nuqtai nazarlarni qabul qilishga ochiqlik;
- umumiy madaniyat va qadriyatli yo'nalganlik;
- emotsional barqarorlik;
- pedagogik faoliyatga ijobiy yo'nalganlik. O'ziga ishonch.

Kasbiy-axloqiy tajribani dolzarblashtirish o'qituvchiga uning xususiyatlarini eslash va o'qituvchi kasbiy-axloqiy faoliyatidagi afzallik va qiyinchiliklarni aniqlashtiruvchi kelgusi diagnostika jarayonida foydalanishga imkon beradi.

“O'qituvchining avvalgi kasbiy-axloqiy tajribasini dolzarblashtirish” metodikasi ikki qismdan iborat. Birinchi qism o'qituvchi javob berishi kerak bo'lgan savollar ro'yxati ko'rinishidagi *“Men va mening kasbim”* anketasini ifodalaydi. Savollar ochiq xususiyatli, ya'ni ularda javob variantlari berilmagan va erkin shakldagi javobni talab etadi (qarang; 2- ilova).

Anketaning maqsadi: o'qituvchi kasbiy-qadriyatli portretining asosiy jihatlarini, uning kasbiy yo'nalganligini, asosiy qadriyatli yo'nalganlik xususiyatlarini, o'z kasbiy yutuqlari va qiyinchiliklari, kasbiy-axloqiy rivojlanishga qiziqishni aniqlash.

Ikkinchi qism rasmiy xususiyatga ega va o'qituvchining mos bilim, ko'nikma, ishonch va xulqlarini aks ettiruvchi o'z shaxsiy sifatlarini o'zini-o'zi baholashi bo'yicha *“Mening kasbiy-axloqiy kompetentligim”* anketasidan iborat (qarang; 3- ilova).

Anketaning maqsadi: kasbiy-axloqiy kompetentlik darajasi, uning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash. Ularni batafsil ko‘rib chiqamiz. Kasbiy-axloqiy kompetentlik darajasi holati, o‘ziga xos muammolar va kasbiy qiyinchiliklarning yo‘nalganligi holati to‘g‘risidagi olingan jadval ma’lumotlari asosida andragog o‘qitish jamoalari (guruhlari)ni tuzish, jamoaviy va individual o‘qitish jarayonini loyihalash imkoniga ega bo‘ladi.

Bu bosqichda shuningdek kurs tinglovchisining “Mening kasbiy-axloqiy kompetentligim” anketasi ma’lumotlari asosida individual qiyinchiliklari varaqasi tuziladi (o‘qituvchining «kasbiy-axloqiy yo‘nalishi»). Mazkur anketa natijalari asosida pedagog kasbiy-axloqiy kompetentligi (KAK) darajasini baholash mumkin. U 26 baholash ko‘rsatkichlari bo‘yicha o‘qituvchining to‘plagan ballari yig‘indisiga muvofiq aniqlanadi. (3-ustun). Masalan,

- KAK yuqori darajasi – 78 dan 65 ballgacha;
- KAK o‘rta darajasi– 64 dan 52 ballgacha;
- KAK past darajasi – 51 dan 26 ballgacha.

So‘ngra o‘qituvchi-andragog tahlining qiyosiy jadvallarini to‘ldiradi (qarang; 4 va 5- ilovalar).

O‘qituvchi o‘z qiyinchiliklari ro‘yxatidan o‘zi uchun eng dolzarb va ahamiyatli bo‘lgan, ularni hal etishda andragog yordami talab etuvchilarini tanlaydi.

Diagnostic ta’minotning ko‘rsatilgan usuli (kasbiy qiyinchiliklarni aniqlash va bu qiyinchiliklarni hal etish usullarini izlash) o‘qituvchi uchun ta’limiy yo‘nalganlikka egadir. Bu holatda malaka oshirish va mos ravishda kasbiy-axloqiy kompetentlikni rivojlantirish shaxsiy yo‘naltirilgan xususiyatga ega bo‘ladi, chunki o‘qituvchi o‘qituvchi-andragog bilan teng huquqli o‘quv jarayonining subyekti bo‘lgan diagnostik kuzatuv markaziga aylanadi. Mazkur bosqich o‘qituvchining o‘z kasbiy-axloqiy kompetentligini o‘z-o‘zi tashhislashiga asoslangan. Shu tariqa, malaka oshirishning potentsial samarasi yuzaga keladi, chunki o‘qituvchi refleksiyasi uning o‘z kasbiy-axloqiy tajribasini bilishga, uni aniqlangan kasbiy-shaxsiy afzallik va kamchiliklari jihatidan tushunishiga olib keladi.

Diagnostic kuzatuvning *ikkinchi bosqichida* boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish o'qituvchining aniqlangan qiyinchilikni yengishi tashhisi bilan amalga oshiriladi. O'qituvchiga ta'lim olishda olingan ma'lumotlariga tayanib, ikkinchi bor o'z kasbiy-axloqiy bilimlari va ko'nikmalarini mustaqil baholash va takroran o'z «kasbiy-axloqiy yo'nalishini» tuzish taklif etiladi. Buning uchun andragog o'qituvchining fikricha qaysi kasbiy qiyinchiliklar hal etilganligini aniqlaydi («kasbiy-axloqiy yo'nalish»1-baholash varaqasi asosida) (qarang. 6-ilova).

O'qituvchiga qiyinchilikni hal etish darajasini 1 dan 5 ballgacha baholashni taklif etadi: 1ball – qiyinchilik yetarli hal etilmagan, menga hal etishga andragog yordam berishi mumkin bo'lgan, yana ko'p savollar mavjud;

2ball – qiyinchilik yetarli hal etilmagan, menga hal etishga andragog yordam berishi mumkin bo'lgan bir nechta savol mavjud;

3ball – qiyinchilik qoniqarli hal etilgan, mening o'sishimda qiyinchilik tug'diradigan nechta masalalar mavjud, ammo men ularni mustaqil hal qila olaman;

4ball – qiyinchilik hal etilgan va savollar tug'dirmaydi;

5ball – qiyinchilik hal etilgan va savollar tug'dirmaydi, kasbiy istiqbolni aniq ko'rishga imkon beradi.

O'qituvchi kasbiy-axloqiy qiyinchilikni hal etish darajasini belgilagan ball qanchalik yuqori bo'lsa, boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim jarayonining sifati shunchalik yuqori bo'ladi (qarang. 7-ilova).

O'qituvchining avval past baholangan o'z kasbiy ko'nikmalariga bahosining oshishi o'qituvchi ta'limining ijobiy natijasi hisoblanadi. O'qituvchi tomonidan o'z kasbiy ko'nikmalarini o'zgarmagan baholashida unga o'qituvchining o'zida yoki malaka oshirish jarayonini tashkil etishda bo'lishi mumkin bo'lgan, bunday holatning sabablarini topish taklif etiladi. Bu tahliliy ishda jarayonning barcha tomonlari - o'qituvchi va andragog faol ishtirok etishlari kerak.

Diagnosticaning barcha omillari va natijalarining o'tkazilgan qiyosiy tahlili ikki diagnostic bosqichlar doirasida olingan malaka oshirish jarayonida

boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishning integrativ modelini amalga oshirishning samaradorligi to'g'risidagi xulosalar uchun asos bo'lib xizmat qiladi (diagnostik kuzatuvning *uchinchi bosqichi*)

Mazkur holatda samaradorlik mezoni sifatida o'qituvchining kasbiy-axloqiy sifatlarini shakllantirish va rivojlantirishda shaxsiy o'sishi sifatida o'qitish natijasiga erishish darajasi xizmat qiladi. Bundan tashqari, baholashning qo'shimcha mezoni sifatida tinglovchining ta'lim jarayonining umumiy samaradorligi ko'rsatkichi yoki kurslarning kasbiy-axloqiy rivojlantirish maqsadlariga mosligi (tashkil etilishi, mazmuni, natijasi) darajasi ko'rsatkichi sifatida uning kasbiy-axloqiy kompetentlikni rivojlantirish muammosiga mosligi darajasiga baholari xizmat qiladi (qarang. 8-ilova)

Bunda 2-baholash varaqasi natijalaridan, shuningdek o'z malaka oshirishi jarayoni va natijasidan va o'qituvchi kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan kursning tashkil etilishi va mazmunidan qoniqish darajasini baholashda, diagnostik metoddan foydalanish samarali yondashuv ekanligini aniqlandi.

Ikkinchi bob bo'yicha xulosalar

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish yo'naltirilgan malaka oshirish jarayonining tashkil etilishi integrativ model asosida amalga oshiriladi va bu jarayon samarali bo'lishi uchun sharoitlar tashkil etilishi ko'zda tutadi. Sharoitlar malaka oshirishning mos mazmuni, shakllari, metodlari va vositalarini loyihalashni nazarda tutadi.

Malaka oshirish mazmuni quyidagilarni inobatga olib loyihalanadi:

- malaka oshirish mazmunining variativligi;
- o'qituvchi shaxsini ijodiy namoyon etish uchun ishtirokchi imkoniyatlarni tashkil etish;
- doimiy o'zgaruvchi ijtimoiy-madaniy vaziyatda qarorlar qabul qilish uchun zaruriy bilimlar zaxirasining mavjudligi;
- o'qituvchi kasbiy-axloqiy imkoniyatlarini obyektiv baholash imkoniyatlari.

Bu maqsadlarda o'qitishning kompesator vazifasini ta'minlovchi, maqsadli (kasbiy-axloqiy muammolarga oid) malaka oshirish kurslarini tashkil etish va o'tkazishning an'anaviy chiziqli (integrativ) shakli faol qo'llaniladi. Dasturlar mazmunida ishbilarmonlik o'yinlari, amaliy mashg'ulotlar, aqliy hujumlar, aniq vaziyatlar tahlilini o'tkazishda tajriba va kasbiy-axloqiy g'oyalarni almashish orqali kasbiy-axloqiy o'zini-o'zi rivojlantirishga yo'nalganlikni ta'minlovchi axloqiy-etik bo'limga ahamiyatli o'rin ajratiladi. Shuningdek nochoiziqli shaklda (tabaqalashtirilgan) o'qitish kursi amalga oshiriladi. Malaka oshirishning mos dasturlarida malaka oshirish mazmunining asosiy komponenti bilan bir qatorda variativ qism mavjud bo'lib, u guruhli va individual konsultatsiyalar shaklida tinglovchilarning kasbiy-axloqiy qiziqishlari va motivlariga muvofiq o'tkaziladi, yoki alohida bo'lim-modul ko'rinishida amalga oshiriladi.

Muhokama-treninglar asosida tuzilgan dasturlar o'qituvchilarning kasbiy-axloqiy kompetentligini oshirishda samarali vosita hisoblanadi. Bu metodika innovatsion va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni taklif etadi. Treninglar davomiyligini oshirish va real kasbiy vaziyatlar asosida modellashtirish – samaradorlikni yanada kuchaytiradi, alohida bo'lim-modul ko'rinishida amalga oshiriladi.

XULOSA

1. Tarixiy-pedagogik manbalar tahlili shuni ko'rsatdiki, o'qituvchi shaxsida kasbiy-axloqiy kompetentlikni shakllantirish ta'lim tizimining turli bosqichlarida doimiy dolzarb bo'lib kelgan. Axloqiy qadriyatlar, kasbiy etika, ijtimoiy ma'suliyat va hissiy barqarorlik kabi elementlar o'qituvchilik faoliyatining asosiy yo'nalishlari sifatida doimo ilgari surilgan. Bugungi kunda boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy-axloqiy kompetentlik asosida tayyorlash – innovatsion, insonparvar va reflektiv kompetensiyalari zamonaviy rivojlanishlarga hamda mavjud ijtimoiy talablarga mos bo'lishi aniqlangan.

2. Kasbiy-axloqiy kompetentlik universal (kommunikativ, axloqiy, reflektiv), umumiy kasbiy (metodik, me'yoriy, madaniy) hamda maxsus (differensial psixologik, didaktik, shaxsiy yondashuvga asoslangan) komponentlar integratsiyasi

asosida tarkib topadi. Mazkur kompetentlikning shakllanishi qadriyatli-maqсадli, faoliyatli-kognitiv va me'yoriy barqarorlik malaka oshirish tizimining blok va modullariga integratsiyalash orqali, uzviy bosqichlarda amalga oshirilgan.

3. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish uchun malaka oshirish kurslari dasturlari, modullari va metodik ta'minoti mazmunan takomillashtirildi. Ular zamonaviy pedagogik yondashuvlar – andragogika, motivatsion-qadriyatli o'qitish, axloqiy dilemmalar orqali qaror qabul qilish, o'z-o'zini baholash asosida modellashtirildi. Bu yondashuvlar real malaka oshirish amaliyotida samarali ekanligi tajriba-sinov orqali isbotlangan..

4. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari bilan olib borilgan amaliy mashg'ulotlar, treninglar, muloqot mashqlarida "Axloqiy pozitsiyani himoya qilish", "Reflektiv kuzatuv", "Kasbiy muammolarni hal qilish" kabi metodlardan foydalanildi. Bu metodlar kasbiy-axloqiy kompetentligini shakllantirishda, shaxsiy va kasbiy refleksiya, axloqiy mas'uliyat va qadriyatlarga sodiqlikni rivojlantirishda yuqori samaraga erishilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Normativ-huquqiy hujjatlar va metodologik ahamiyatga molik nashrlar

- 1.O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risida Qonuni. 2020 yil 23 sentabr, O'RQ-637-son Qonun.
- 2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi PQ-4884-son "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori.
- 3.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi PF-6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni.
- 4.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmoni.
- 5.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 21 iyundagi PQ-289-son "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
- 6.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 26 maydagi PF-79-son "Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni.
- 7.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 21 iyundagi PQ-231-son "Maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-son "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoni.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 21 iyundagi PQ-289-son "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.

10. . Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsan javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 102 b.
11. 2024 yil 7 avgustdagi 246-son Maktabgacha va maktab ta'limi vazirining “Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilari uchun “Kasbiy rivojlanish kuni” va “Kasbiy rivojlanish soati” tadbirlarini bosqichma-bosqich joriy etish to'g'risida”gi buyrug'i.
12. Umumiy o'rta ta'lim muassasalari boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari uzluksiz kasbiy rivojlantirish (malaka oshirish) kursining o'quv dasturi. //A.Avloniy nomidagi PMMI. – Toshkent, 2024. – 3-5-b.

Monografiya, ilmiy maqola, ilmiy to'plamlar

13. Abduquddusov O.A. Integrativ yondashuv – chuqur bilim, yaxshi fazilatlarni shakllantirish omili // Xalq ta'limi. – T., 2000. – № 3. – B. 121–123.
14. Abduqodirov A.A. Ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilarining masofali malakalarini oshirish. // «O'zbekiston oliy ta'lim tizimida kadrlar resurslarini boshqarish va rivojlantirish» mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materialari. – Toshkent, 2014. - 171-b.
15. Abdurahmonova, M. Pedagogik jarayonda qadriyatlar bilan ishlashning zamonaviy yondashuvlari // Xalq ta'limi. – 2022. – №6. – B. 32–36.
16. Аболин, Л. М. Учителя в современном образовательном пространстве [Текст] / Л.М. Аболин. - Казань: Таглитат, 1999. - 185 с.
- 17 . Адольф В.А. Теоретические основы формирования профессиональной компетентности учителя: автореф. дисс. д-ра пед.наук. - М. - 1998. - 48 с.
18. Aminov A.X. Malaka oshirishning ayrim muammolari // Ziyokor. – Toshkent, 1997. – № 2. – B. 62–65.
19. Ахлидинов Р. Социально-Педагогические основы управления качеством общего среднего образования. Автореф.дис...д-ра пед.наук. –Т.: 2002. -44 с.

20. Aripdjanova A.R. Ta'limni axborotlashtirish sharoitida oliy ta'lim muassasalari pedagoglarining kreativ salohiyatini rivojlantirish.: Avtoref. ... dis. ped. fan. (Phd). –Toshkent, 2017.
21. Аксёнов С.И., Арифулина Р.У., Белова Е.А., Бистрицкая Е.В., Занозин Д.А., Киселёва Е.С. Оптимизирующая молодёжная среда как условие развития личности //ПТТП://www.вестник-мгоу.ру
22. Asadov Y.M., Turdiyev N.Sh., Akbarova S.N., Temirov D.Sh., Babadjonov S. O'quvchilarda kompetentsiyalarning shakllanganligini tashxislash va korrektsiyalash metodikalari. Uslubiy qo'llanma. – T.: T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot instituti, 2016. – 160 b.
23. Asqarov A.D. Xalq ta'limi xodimlari malakasini masofadan oshirish tizimini takomillashtirish. – Toshkent, 2017. – 250 b.
24. Artikboyeva Z.A. Malaka oshirish tizimida maktab matematika o'qituvchilarining kasbiy-metodik ko'nikmalarini takomillashtirish: Dis. – T., 2004. – 163 b.
25. Бабанский, Ю. К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований [Текст] / Ю. К. Бабанский. — М. : Педагогика, 1982. — 192 с.
26. Байденко, В. И. Компетенции в профессиональном образовании (к освоению компетентностного подхода) [Текст] / В. И. Байденко // Высшее образование в России. — 2004. — № 11. — С. 3–13.
27. Балашов, М. М., Лукьянова, М. А. Готовность учителя к инновационной деятельности в образовании [Текст] / М. М. Балашов, М. А. Лукьянова // Наука и школа. — 1999. — № 4. — С. 9–13.
28. Beane, J.A. Curriculum Integration: Designing the Core of Democratic Education. – New York: Teachers College Press, 1997. – 170 p.
29. Белкин, А. С., Журавлев, В. Д. Педагогический мониторинг образовательного процесса [Текст] / А. С. Белкин, В. Д. Журавлев.— Екатеринбург, 1997. — 176 с.
30. Berge Z.L. Review of research in distance education 1990 to 1999 // American Journal of Distance Education. – 2001. – 15(3). – P. 5-19.

31. Weick, K. E. Organizational culture as a source of high reliability // California Management Review. – 1991. – № 29. – В. 112–127.
32. Бим-Бад, Б. М. Антропологическое основание теории и практики современного образования: очерк проблем и методов их решения [Текст] / Б. М. Бим-Бад. - М. : РОУ, 1994.- 36 с.
33. Б.М. Теория интеграции в образовании / Б.М. Бим-Бад. — М.: Академкнига, 2016. — 120 с.
34. Болотов В.А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной парадигме // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 10-16.
35. Браже Т.Г. Развитие творческого потенциала учителя // Педагогика. –1989. – №8. – С. 89-94.
36. Варлакова Ю.Р. «Развитие креативности будущих бакалавров педагогического образования в вузе» : Дис. ... канд. пед. наук. – Красноярск, 2013. – 63 с
37. Ведерникова Л.В. Формирование ценностных установок учителя на творческую самореализацию в педагогической деятельности: автореф. дис. ... докт. пед. наук. – М., 2001. – 43 с.
38. Гинецинский В.В. Индивидуальность как предмет педагогической антропологии // Педагогика. – 1991. – № 9. – С. 36–49.
39. Гаргай В.Б. Система повышения квалификации учителей Великобритании [Текст]. / В.Б. Гаргай. – Новосибирск, 2001. – 145 с.
40. Горячева Й.И. Идея самоактуализации в гуманистической психологии и её реализация в педагогической практике: автореф. дис. канд. пед. наук. – М., 1996. – 20 с.
41. Gulboyev A.T. O'qituvchilar malaka oshirish jarayonini tabaqalashtirish pedagogik tashxis taqozosi // Ta'lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar. – Toshkent, 2008. – № 2. – В. 36-38.
42. Дьюи, Дж. Опыт и образование / Джон Дьюи.– М.:Просвещение, 2000. – 143с.

43. Jobs Report .The World Economic Forum. (2020). The Future of Jobs Report 2020 (p. 163). URL: <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020/> p.
44. Jo'rayev, N. Qadriyatlar va ta'lim: metodik yondashuvlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2020. – 96 b.
45. Jo'raqulov, A. Pedagogik texnologiyalar va malaka oshirish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2021. – 112 b.
46. Jumaniyozova M.T. Malaka oshirish jarayonida o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash // Xalq ta'limi. – 2004. – № 6. – B. 137–140.
47. Zaripov K.Z. Pedagogik kadrlar malakasini oshirish tizimini metodologik tadqiq qilish // Xalq ta'limi. – Toshkent, 2003. – № 3. – B. 28–32.
48. Zaripov K.Z. O'qituvchilar malakasini oshirishning didaktik muammolari // Xalq ta'limi. – Toshkent, 2000. – № 3. – B. 64-67.
49. Закирова, А. Ф. Понятийная база современной педагогики / А. Ф. Закирова [Текст] // Педагогика. - 2001. - № 7. - С. 7-12.
50. Зарубина В.Г., Громовой Л.А. Компетентностный подход в подготовке кадров в области гуманитарных технологий. – СПб.:Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 2007
51. Зеер Э.Ф. Компетентностный подход к образованию. Образование и наука, №3, 2005, pp.27-406.
52. Зеер Э.Ф., Сыманюк Э.А. Компетентностный подход к модернизации профессионального образования // Высшее образование в России. – 2005. – № 4. – С. 23-29.
53. Зимняя И.А. Компетентностный подход. Каково его место в системе подходов к проблемам образования? // Высшее образование сегодня. – 2006. – № 8. – С. 20-26.
54. Ibragimov A.A. “Xalq ta'limi xodimlari malakasini oshirish tizimini ko'p vektorli yondashuv asosida takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajacini olish uchun yozilgan diccertatsiya . Samarqand – 2018. 67-b

55. Илларионова Л.П. Формирование духовной культуры учителя в системе непрерывного педагогического образования [Текст] / Л.П. Илларионова // Педагогическое образование и наука. — 2004. — № 4. — С. 11–15.
56. Inoyatova, Z. O‘qituvchilarning malakasini oshirishda kompetensiyaviy va integrativ yondashuv // Ta’limda innovatsiyalar. – 2022. – №4. – B. 21–26.
57. Isyanov R.G va boshqalar Oliy ta’lim muassasalari professor-o’qituvchilarining malakasini oshirish texnologiyalari Monografiya T. Fan 2011
58. Karimov K.A. Pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimida masofaviy ta’limning o’ziga xos xususiyatlari // Ta’lim, fan va innovatsiya – Tashkent, 2016. – № 1 – B. 17-20.
59. Karimov, A. O‘qituvchilar malakasini oshirishda interaktiv metodlarning roli // Pedagogik innovatsiyalar. – 2022. – №2. – B. 15–19.
60. Carr D. Making sense of education: An introduction to the philosophy and theory of education and teaching. – London: RoutledgeFalmer, 2003. – 272 p.
61. Campbell, E. The Ethical Teacher. – Maidenhead: Open University Press, 2003. – 145 p.
62. Kennedy, M. Professional Development and Teacher Learning: Mapping the Terrain. – Educational Researcher, 1998, 27(5), pp. 5–15.
63. Qodirova, D. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining axloqiy kompetentligini rivojlantirishning metodik asoslari // Pedagogik izlanishlar.– 2021.– №2.– B.25–28
64. Qodirova K. Nutq o‘stirshni baholash uslubi // Sog‘lom avlod uchun. – Toshkent, 1998. – № 4-5. – B. 6-7.
65. Qodirova, D. Malaka oshirish tizimida kompetensiyaviy yondashuv asosida model yaratish yo‘llari // Ilm va taraqqiyot. – 2021. – №4. – B. 42–48.
66. Lickona, T. Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility. – New York: Bantam Books, 1991. – 320 p.
67. Hudson P. Implementing safety culture in a major multi-national // Safety Science. – 2007. – No. 45. – P. 697–722.
68. Hoy W., Miskel S. Educational Organizations: Theory, Research and Practice. 2nd ed. – New York, 1982.

69. Хуторский А.В. Ключевые компетентности как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. -78.
70. Харисов, Т. Б. Интеграция контроля, аттестации и повышения квалификации педагогических работников в системе внутришкольного управления: Монография [Текст] / Т.Б. Харисов. - Казань: КГУ, 2003. - 256 с.
71. Mamarasulov, A. Malaka oshirishda milliy qadriyatlar asosida o'qituvchini rivojlantirish // Ta'lim va rivojlanish. – 2021. – №3. – В. 20–24.
72. Mardonov, Sh.Q. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida madaniy muhitni yaratishning pedagogik texnologiyalari: muammo va yechimlar // Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Toshkent, 2023. – 110 b.
73. Mardonov Sh.Q O'qituvchilar malakasini oshirishning innovatsion-qadriyatli yo'nalishlari./ monografiya – Toshkent, 2013. – 26 b
74. Маркова, А. К. Психология труда учителя : кн. для учителя [Текст] / А. К. Маркова. – М. : Просвещение, 1999. – 244 с.
75. Митина Л.М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях [Текст] / Л.М. Митина // Вопросы психологии. – М., 1997. – № 4. – С. 28–38.
76. Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish. – T.: Fan, 2004. – 127 b.
77. Сластенин, В. А. Профессионализм учителя как увлечение педагогической культуры [Текст] / В. А. Сластенин // Педагогическая наука и образование. – 2004. – № 5. – С. 4–15.
78. Сергиёнок, Т.В. Компетентностный подход в образовании: проблемы, поиски, речения / Т.В. Сергиёнок. – М.: Наука, 2005. – 128 с. 79.
79. Селевко, Г.К. Компетентностный и интегративный подходы в образовании / [Текст] / Г.К. Селевко. — М.: Народное образование, 2019. — 160 с.
80. Семидел М.С. «Компетентность» и «компетенция» как концептуальные понятия компетентностного подхода в образовании / М.С. Семидел // Журнал научно-педагогической информации. – 2016. – № 12.

81. Сергеев А.Г. Компетентность и компетенции: монография / А.Г. Сергеев ; Владимирский гос. ун-т. – Владимир: Изд-во Владимирского гос. ун-та, 2010. – 107 с.
82. Hamidov, A.X. O'qituvchining kasbiy etikasi va axloqiy mas'uliyati // Pedagogik mahorat asoslari. – Toshkent: Fan, 2020. – 120 b.
83. Hidoyatova D.A. Malaka oshirish jarayonida interfaol metodlardan foydalanish. Monografiya. – Toshkent: Abu matbuot-konsolt, 2014. – 196 b.
84. Xoliqova, M. Pedagogik kompetensiya: mohiyati va rivojlantirish mexanizmlari // Xalq ta'limi. – 2022. – №4. – B. 25–28.
85. Sockett, H. The Moral Base for Teacher Professionalism. – New York: Teachers College Press, 1993. – 160 p.

Foydalanilgan boshqa adabiyotlar

86. Abdullayeva B.S. Fanlararo aloqadorlikning metodologik-didaktik asoslari. – T.: Fan, 2005. – 25 b.
87. Abdullayeva B.S. Fanlararo aloqadorlik turlari haqida // Uzluksiz ta'lim. – 2005. – № 1. – B. 14.
88. Abdushukurov A.A. [va boshq.]. Ehtimollar nazariyasi va matematik statistika [matn]: o'quv qo'llanma. – T.: Tafakkur Bo'stoni, 2015. – 416 b
89. Azizxo'jaeva N.N. O'qituvchi tayyorlashning pedagogik texnologiyasi. – TDPU, 2000. – 52 b.
90. Aminov A.X. Umumiy o'rta ta'lim pedagog xodimlari malakasini oshirish tizimini takomillashtirishning nazariy va amaliy asoslari: Dis. ... ped. fan. nom. – Samarqand, 2004. – 215 b.
91. Артамонова, Л.А. Повышение квалификации учителей: методические подходы и технологии / Л.А. Артамонова. -Екатеринбург: УрФУ, 2019. -130 с.
92. Akmalov A.A., Abduvahobov D.A. Ta'limda kasbiy kompetensiyalarni o'rni va ahamiyati. // Fizika, matematika va informatika, Ilmiy-uslubiy jurnal, Toshkent - 2022 y., 1-son. -b.14-19
93. Arziqulov D.N. Kasbiy kamolatning psixologik o'ziga xos xususiyatlari. Psixol. fan.nom. diss...avtologyasi. – Toshkent: 2002. -22 b.

94. Асмолов, А. Г. Культуро-технология и конструирование миров [Текст] / А. Г. Асмолов. - М.: Институт практической психологии, Воронеж: НПО МОДЕК, 1996.-768 с.
95. Axmedov, N. Pedagogik mahorat va kasbiy kompetensiya // Pedagogika. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflar jamiyati, 2019. – 96 b.
96. Axmedova M.T. Pedagogik kompetentlik (uslubiy qo‘llanma) / -T.:Nizomiy nomidagi TDPU, 2018. -80 b.
97. Бодалев, А. А. Психологические условия гуманизации педагогического мышления [Текст] / А. А. Бодалев // Педагогика. – 1990. – № 2. – С. 65–71.
98. Божович, Л. И. Избранные психологические труды. Проблемы формирования личности [Текст] / Л. И. Божович. – М. : МПА, 1995. – 212 с.
99. Безруков, В. И. Проектирование управления педагогическими системами [Текст] / В. И. Безруков // Педагогическое образование и наука. – 2004. – № 5. – С. 28–31.
100. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta’lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti: Dis. ..ped. fan. dok. – T.: TDPU, 2007. – 305 b.
101. Бережнова, Е. В. Формирование методологической культуры учителя [Текст] / Е. В. Бережнова // Педагогика. — 1996. — № 4. — С. 14–18.
102. Бережнова, М.В. Ценности и педагогическая культура: учебное пособие / М.В. Бережнова. — СПб.: Речь, 2017. — 132 с.
103. Биктагирова, Г. Ф. Дидактические условия формирования педагогической рефлексии учителя в системе повышения квалификации : автореф. дис. ... канд. пед. наук [Текст] / Г. Ф. Биктагирова. — Казань : КГУ, 2004. — 23 с.
104. Бондаревская, Е. В. Введение в педагогическую культуру [Текст] / Е. В. Бондаревская. — Ростов н/Д : Учитель, 1996. — 186 с.
105. Власова, Т.И. Духовно-нравственное развитие современных школьников как процесс овладения смыслом жизни [Текст] / Т.И.Власова // Педагогика. -2008.- №9.-С. 108-113.

106. Гузеев, В.В. Теория и практика интегральной образовательной технологии [Текст] / В.В. Гузеев. - М.: Народное образование. - 2001. - 224 с.
107. Гребёнкина Л.К. Формирование профессионализма учителя в системе педагогического образования: автореф. дис. ... докт. пед. наук. – М., 2000. – 34 с
108. Гилмеева, Р.Х. Формирование профессиональной компетентности учителя в системе последипломного образования: автореф. дис. докт. пед. наук [Текст] / Р.Х. Гилмеева. - Казань, 1999. - 45 с. 93.
109. Дахин, А.Н. Инновационная педагогика и системный анализ [Текст] / А.Н. Дахин // Школьные технологии. - № 1-2. - 1999. - С. 55-75.
110. Drake, S.M. Planning Integrated Curriculum: The Call to Adventure / S.M. Drake. – Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development (ASCD), 1998. – 120 p.
111. Dehkanova M.U. Kasb-hunar ta'limi rahbar xodimlarining malakasini oshirish jarayoniga tizimli yondashuv (o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosarlari misolida): Dis. .. ped. fan. nom. – T., 2005. – 173 b.
112. Духова Л.И., Подимова Л.С. Профессионально-педагогическая культура и субкультура учителя [Текст] // Л. И. Духова, Л. С. Подимова // Педагогическое образование и наука. – 2004. – № 5. – С. 22–27.
113. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании // Ректор вуза. – 2005. – № 6. – С. 13-29.
114. Змеев, С.И. Модели и технологии повышения квалификации педагогических кадров / С.И. Змеев. – М.: Академия, 2004. – 160 с.
115. Ibraymov A.E. Umumta'lim maktabi fizika o'qituvchilari masofaviy malaka oshirishlarining ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish: Dis. ... ped. fan. bo'yicha falsafa dok. – T., 2017. – 163 b.
116. Ибрагимова Й.М. Непрерывная допрофессиональная и профессиональная подготовка учителя [Текст] / Й.М. Ибрагимова. — Казань: КГУ, 1999. — 211 с.
117. Inoyatov U., A.R. Aripdjanova N., Ro'ziyeva D., Usmonboeva M. Pedagogika:

- nopedagogik oliy ta'lim muassasalari uchun mo'ljallangan darslik. –Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013. -256 b.
118. Kaldibekova A.S. Umumiy pedagogika: Ma'ruzalar matni.- Toshkent, 2013 - 120 b.
119. Karimova V.M., Akramova F.A., Ochilova G.O., Musaxanova G.M. Pedagogika. Psixologiya: O'quv qo'llanma – TDIU, -393 b.
120. Кобозева, И.М. Методика повышения квалификации педагогов: практическое пособие / И.М. Кобозева. — М.: Академия, 2018. — 128 с.
121. Kohlberg, L. Essays on Moral Development: Vol. 2. The Psychology of Moral Development [Matn] / L. Kohlberg. – San Francisco: Harper & Row, 1984.
122. Qo'ysinov O.A. Kompetentli yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik ijodkorligini rivojlantirish texnologiyalari Dis. ... ped. fan. dok.(DSc) – T.: 2019. 80-b.
123. Кузьмина Н.В., Реан А.А. Профессионализм педагогической деятельности [Текст] / Н.В. Кузьмина, А.А. Реан. – СПб.: Знамя, 1993. – 154 с.
124. Leadership E. A. Strategies for Safe Schools [Matn] / E. A. Leadership – Corwin Press, 2009. – 177 b.
125. Mahmudov A.X. Uzluksiz ta'lim jarayoniga kompetentlik yondashuvini joriy qilishning didaktik asoslari // Uzluksiz ta'lim. – 2012. – № 4. – B. 8–12.
126. Gulboyev A.T. Ta'limda pedagogik qadriyatlar // Scientific Progress. – 2021. – T. 2. – № 7. – B. 351–355.
127. Gulboyev A.T. O'qituvchilar kasbiy mahoratini oshirishning pedagogik asoslari // Science and Education Scientific Journal. – 2022. – T. 3. – № 7.
128. Макарова Н.В. Учебно-методический комплект по информатике и ИКТ // Издательский дом «Питер». – 2012. – Электронный ресурс: <http://makarova.piter.com/>
129. Mardonqulov J.A. Bo'lajak informatika o'qituvchilarining kognitiv kompetensiyasini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish: Ped. fan. fals. dok. (PhD)... Dis. – Chirchiq, 2022. – 205 b.

130. Mardonov .Sh.Q. “Umumiy o’rta ta’lim maktablarida madaniy muhitni yaratishning pedagogik texnologiyalari: muammo va yechimlar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani, 15–16 may, 2023. – 60 b.
131. Mardonov Sh.Q. Pedagoglarni ta’limiy qadriyatlar asosida tayyorlash va malakasini oshirish. Metodik qo’llanma. – Jizzax, 2006. – 48 b.
132. Маслов, С. И. Дидактические основания духовно-нравственного воспитания [Текст] / С. И. Маслов // Педагогика. – 2008. – № 9. – С. 46–51. Педагогической теории и практике. – Челябинск: ЧНПУ, 1985. – С. 88–100.
133. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o’qituvchisining kasbiy shakllanishining nazariy-metodik asoslari: Ped. fan. d-ri... Dis. – Toshkent, 2007.-56b.
134. Muslimov N.A. va boshq. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari: o’quv-metodik qo’llanma. – Toshkent, 2015. – 120 b.
135. Мухаметзуанова Г.В. Социально-профессиональная динамика личности: аспект творческой культуры [Текст] / Г.В. Мухаметзуанова // Социально-профессиональное становление молодежи: в 2-х ч. - Казань: ИСПО РАО, 1999. - С. 36-49.
136. Najmiddinova Yo.R. Kollej o’quvchilarida kasbiy ko’nikmalarni shakllantirish metodikasini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish: diss. ... fals. fan. dokt. (PhD). – Toshkent, 2019.-70b.
137. Никитин Е.М. Федеральная система повышения квалификации работников образования: учеб. пособие [Текст] / Е.М. Никитин. –М.: РИПКРО, 1995.191- с.
138. Новикова, Л. И. Воспитание как педагогическая категория [Текст] / Л. И. Новикова // Педагогика. - 2000. - № 6. - С. 28-35.
139. Новиков Д.А. Статистические методы в педагогических исследованиях (типовые случаи). М.: МЗ-Пресс, 2004. -67 с.
140. Nuridinov B.S. Kasb ta’limi o’qituvchilari malakasini oshirishda faol o’qitish metodlaridan foydalanishning ilmiy-pedagogik asoslari: Dis. ... ped. fan. nom. – T., 2008. – 186 b.

141. Nuttall D. Add Value to League Tables // The ISIS Magazine. – 1992. – No. 4, Spring.
142. Orifxo‘jayev, B. Malaka oshirish kurslarida zamonaviy ta’lim metodlarini qo‘llash. – Farg‘ona: FPI, 2020. – 98 b.
143. Ortiqova, N. Malaka oshirish tizimida axloqiy qadriyatlarning ahamiyati. – Samarqand: Sam DChTI, 2023. – 84 b.
144. Pedagogika ensiklopediya. II jild. – “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”. – Toshkent, 2015. – 396 b.
145. Пискунов, А. И. Педагогическое образование: концепция, содержание, структура [Текст] / А. И. Пискунов // Педагогика. – 2001. – № 3. – С. 41–47.
146. Равен Дж. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация. – Москва: Когито-Центр, 2002. – 39 с.
147. Rajabova S.F. Kasb-hunar kolleji o‘qituvchisining kasbiy mahoratini oshirishning tashkiliy-pedagogik asoslari (malaka oshirish jarayonida): Dis. ... ped. fan. nom. – Toshkent, 2004. – 173 b.
148. Raxmonov, A. Pedagogik etika va kasbiy kompetensiya. – Toshkent: TDPU, 2020. – 96 b.
149. Raximova, M. Ta’lim sifatini oshirishda malaka oshirish tizimining strukturaviy-modellashtirilgan yondashuvi – Toshkent: TDPU, 2020. – 104 b.
150. Ruzikulova N.Sh. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining axborotlar bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish: diss. ... fals. fan. dokt. (PhD). – Toshkent, 2020.
151. Saidqulov Sh. O‘zbekistonda o‘qituvchilar malakasini oshirish tizimida ta’lim jarayonini tabaqalashtirishning pedagogik asoslari: Dis... ped. fan. nom. – T., 1994. – 132 b.
152. Sayfurov D.M. Kasb-hunar kollejlari o‘qituvchilari malakasini oshirish va qayta tayyorlash tizimida masofali o‘qitishning ilmiy-uslubiy asoslari: Dis... ped. fan. nom. – T., 2005. – 140 b.

153. Сергеев Ю.Н. Развитие инфокоммуникационной компетентности учителя начальных классов в системе повышения квалификации: Дис. – Владикавказ, 2012. – С. 200.
154. Сериков, В. В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем [Текст] / В. В. Сериков. - М.: Логос, 1999. - 272 с.
155. Strange J.W. Balancing Individual and Institutional Goals in Educational Personnel Evaluation: A Conceptual Framework // Studies in Educational Evaluation. – 1995. – Vol. 21. – P. 131–151.
156. Stufflebeam D.L. Recommendations for Improving Evaluation in U.S. Public Schools // Studies in Educational Evaluation. – 1994. – Vol. 20, No. 1. – P. 3–
157. Tojiyeva F.M. O'qituvchilarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish mazmunini shakllantirishning pedagogik asoslari (tasviriy san'at fan o'qituvchilari misolida): Dis. ... ped. fan. nom. – T., 2006. – 132 b.
158. To'rayev B.Z. Informatika va axborot texnologiyalari sohasi pedagoglarining umumkasbiy fanlar integratsiyasida kasbiy kompetentligini shakllantirish: Dis. ... ped. fan. fal. dok. (PhD). – Toshkent, 2018. – 104 b.
159. Tursunov, I. Ta'limda integratsiyalashgan yondashuvlar: metodologik asoslar // Ilmiy-amaliy pedagogika jurnali. – 2023. – №2. – B. 45–50.
160. Umatqulov T.M. Malaka oshirish jarayonida o'qituvchilarni o'quvchilar salomatligini muhofaza qilishga tayyorlashning pedagogik asoslari: Dis. ... ped. fan. nom. – Toshkent, 2003. – 157 b.
161. Usarov J.E. Tayanch va fanga oid kompetentsiyalar asosida ta'lim mazmunini takomillashtirish va o'quvchilar kompetentligini rivojlantirish: Dis. ... ped. fan. dok. (DSc). – Toshkent, 2019. – 267 b.
162. Fullan, M. The New Meaning of Educational Change. – New York: Teachers College Press, 2016. – 328 p.
163. Fullan, M. The New Meaning of Educational Change. – New York: Teachers College Press, 2015. – 336 p.

164. Hurvaliyeva T.L. Maktab amaliyotchi-psixologlari malakasini oshirishda ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanish: Dis. ... ped. fan. nom. – Toshkent, 2008. – 177 b.
165. Hopkins A. Safety Culture, Mindfulness and Safe Behaviour: Converging ideas? - Australian National University, 2002. - 15 r.
166. Sharipova, D. Pedagogik integratsiya va uning zamonaviy ta'limdagi o'rni // Xalq ta'limi. – 2021. – №5. – B. 30–33.
167. Shadiyatova D.X. Ta'lim xizmatlari bozorida malaka oshirish tizimi marketing strategiyasini takomillashtirish (iqtisod sohasi pedagog o'qituvchilari misolida): Dis. ... iqtisod. fan. nom. – T., 2011. – 164 b.
168. Shodiyeva M.J. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari malakasini oshirish tizimining o'quv-metodik ta'minotini takomillashtirish. -Toshkent, 2019. – 39 b.
169. Shodmonova M.B. Malaka oshirish tizimida ona tili va adabiyot o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish texnologiyalarini takomillashtirish: Dis. ... ped. fan. fal. dok. (PhD). – Toshkent, 2019. – 104 b.
170. Shoymardonov T.T. Pedagog kadrlar malakasini oshirishi va kasbiy faoliyati monitoringini tashkil etishning elektron tizimi: Dis. ... fil. fan. fal. dok. (PhD). – Toshkent, 2017 25-b.
171. Shulman, L.S. The Wisdom of Practice: Essays on Teaching, Learning, and Learning to Teach. – San Francisco: Jossey-Bass, 2004. – 512 p.
172. Yuldashev M.A. Xalq ta'limi xodimlarining malakasini oshirishda ta'lim sifati menejmentini takomillashtirish: Dis. ... ped. fan. dok. – Toshkent, 2016. – 309 b.
173. Yulbarsova X.A. Integrativ yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ kompetentligini shakllantirish texnologiyasi: Diss. ... ped. fan. fal. dok. (PhD) T. 2019 49-b.)
174. www.edu.uz – O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining rasmiy portali.
175. www.edu.profedu.uz – Professional ta'limni rivojlantirish instituti portali.
176. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.

177. www.uzedu.uz – O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi portali.
178. www.president.uz – O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti.
179. www.ziynet.uz – Ijtimoiy axborot-ta’lim portali.
180. <https://en.unesco.org/education> 2030 – Incheon Declaration and Framework for Action for the Implementation of Sustainable Development Goal 4 (“Ta’lim 2030: Incheon deklaratsiyasi va harakatlar doirasi”).

Shakllantiruvchi tajriba-sinov jarayonida boshlang'ich sinf o'qituvchilari anketa so'rovi natijalari

«Boshlang'ich sinf o'qituvchisining qadriyatli-mazmunli yo'nalganligi»

50,1% so'ralgan pedagoglar fikricha, o'qituvchi shaxsida professionallik ustuvor sifat hisoblanadi. Mazkur atama tarkibiga o'qituvchilar ma'lumotlilik, o'qitadigan fani bo'yicha bilimlarning yuqori darajasi, metodik savodxonlikni kiritadilar.

Professionallikni fanni o'qitish bilan tushunish – pedagogik ongni strukturalashtirish muammolaridan biri bo'lib, uni o'qituvchilar bilan ishni tashkil etishda inobatga olish zarur. 67% pedagoglar bu sifatlarning o'zida mavjudligi va ifodalanganligini yetarlicha yuqori - 7,6 ballga baholaydilar (10-ballik shkala bo'yicha).

Shaxsning eng ahamiyatli kasbiy sifatlari qatoriga o'qituvchilar quyidagilarni kiritadilar: adolatlilik (30,5% respondent), haqqoniylik (22,8%), odoblilik (18,2%), xulq madaniyati (16,9%), mas'uliyatlilik (13,3%), mehnatsevarlik (14%), talabchanlik (13%). Ayniqsa “mehr-shavqat” (60,5% respondent) va “bolalarga mehr-muhabbat” (49,9%) ajratiladi.

Pedagogik faoliyat xususiyati o'qituvchi kasbiy ahamiyatli sifatlari qatorida ijtimoiy-psixologik tavsiflarining ustunligini ko'zda tutadi. Ijtimoiy-psixologik sifatlari shaxslararo o'zaro munosabatga ko'maklashadi, insonlar o'rtasidagi aloqa vaqtida emotsional qulaylik holatni tug'diradi, hamkorlik va o'zaro tushunishga erishishga yordam beradi, intellektual faollik va ijodiy faoliyatga yordam beradi. o'z mohiyatiga ko'ra bu sifatlari neytral hisoblanadi, chunki insonlar o'rtasidagi munosabatlarda baholashni istisno etadi. Ular ixtiyoriy insonni uning ko'p qirraliligida qabul qilish, individual qobiliyatlarini inobatga olish, turli xil, aniq vaziyatga mos o'zaro munosabat usullarini tanlashni ko'zda tutadi.

Shu bilan birga pedagoglarning o'zlari tomonidan taklif etilgan kasbiy muhim shaxsiy sifatlari ro'yxatida ijtimoiy-psixologik tavsiflar yetarlicha kam esga olinadi.

Anketa so'rovida quyidagilar sanab o'tildi: muloqotchanlik, kommunikabellik (20,2% so'ralganlar); o'zaro tushunish (12,4%); hozirjavoblik, sezgirlik (mos ravishda 10% va 9,5%); fikrlashning moslashuvchanligi (2,1%) va emotsionallik (1,9%).

Bunda o'qituvchilarning o'zlarida tirishqoqlik va talabchanlik (17%), qat'iyatlilik va o'ziga ishonch (18,3%), printsiipiallik (4,8%), talabchanlikni (8,5%) rivojlantirish istaklari ko'proq ko'rsatildi. Umumiy holda 49,4% pedagoglar o'zlariga va atrofdagilarga o'zlarini yanada talabchan ko'rishni istaydilar. O'zida bag'rikenglik, bosqichlik, axloqiylik, e'tiborlilikni rivojlantirishga intilishni esa faqatgina 14,3% pedagoglar belgiladilar. Bugungi kunda psixologik komponentga maxsus-predmetli tayyorgarlikka nisbatan pastroq rol ajratilishi haqiqat hisoblanadi.

Inson agar mohiyati va insonlar bilan o'zaro munosabat jarayoniga ta'siri nimalarda ifodalanishini bilsa, o'zida biror-bir shaxsiy sifatni rivojlantirish va uning ifodalanishini kuzatishi mumkin. Anketa so'rovida ishtirok etgan o'qituvchilardan quyidagi tushunchalarga ta'rif berishlari so'raldi: refleksiya, empatiya, shaxsning moslashuvchanligi, muloqotchanlik.

O'qituvchilar shaxs moslashuvchanlik kabi sifatni aniqroq va batafsilroq tushuntirib, uni "kommunikativlik ko'rsatkichi", "stereotiplardan voz kechish", "vaziyatdan kelib chiqib harakat qilish", "turli sharoitlarda unga mos o'zini tutish", "nostandart vaziyatlardan chiqishni bilish" va "ularda tez javob qaytarish", "o'z xulqini boshqarish" va "o'zini moslashtirish" ko'nikmalari sifatida ifodaladilar - (93,5%).

"Muloqotchanlikka" 81,8% pedagoglar ta'rif bera oldilar va bunda "insonlar bilan aloqa", "kommunikabellik", "boshqa insonlar muammolari bilan qiziqish", "turli insonlar bilan muloqot qilishni bilish va ixtiyoriy jamoaga kirisha olish" ko'nikmalarini ta'kidladilar. Refleksiya va empatiya kabi shaxs sifatleri bilan o'qituvchilar yaxshi tanish emaslar. Faqat 10,1% so'ralgan pedagoglar refleksiya insonning o'zini tashqaridan, boshqa inson ko'zi bilan ko'ra olish qobiliyatini nazarda tutishini biladilar. Faqat 8,2% o'qituvchilar empatiyani boshqa insonlarga hamdardlik, o'zini boshqa inson o'rnida ko'rishni bilish sifatida tushunadilar.

O'qituvchi psixologik-pedagogik kompetentligi strukturasiida kognitiv komponent – psixologik-pedagogik bilimlar ahamiyatli o'rin egallaydi. Pedagog egallaydilar bilimlarning yo'nalganligi ayniqsa muhimdir. Uni aniqlash uchun o'qituvchilar anketasida gapni davom ettirish topshirig'i kiritildi: “Men psixologiya bo'yicha bilim olishga... uchun intilaman “.

Ko'pchilik o'qituvchilar (45,4%) psixologik bilimlarni xuddiki “boshqalarni baholash” (o'quvchilarni), “boshqalarga ta'sir ko'rsatish”ga yordam beruvchi vosita sifatida tushunadilar. Mohiyatiga ko'ra yaqin, ammo bilimlarni aniq sohada qo'llashni ko'rsatish bilan boshqa o'qituvchilar guruhida ta'kidlanadi - 40,3%. Ular uchun “o'quvchilarga fanni muvaffaqiyatli o'qitish”, “fanni o'qitishda yaxshi natijalarga ega bo'lish”, “psixologik bilimlarni metodik ishni tashkil etish uchun qo'llash” muhim.

Psixologiya bo'yicha bilimlarning o'zgacha yo'nalganligi - boshqa insonlar bilan optimal munosabatlarni shakllantirishga, o'zaro aloqa va o'zaro tushunishga e'tibor - 29,9% so'ralgan pedagoglarda kuzatiladi. Aytib o'tilgan fikrlar guruhining avvalgi bilan qiyoslanishi munosabatlar tizimi, ularni pedagogik muhitda mustahkamlash va rivojlantirish, ya'ni o'quv-tarbiya jarayonining ijtimoiy-psixologik komponentiga e'tibor yetishmasligi to'g'risida ta'kidlash imkonini beradi.

O'qituvchi uchun pedagogik faoliyatda nima ustuvorligi to'g'risidagi savolni solishtirishda javoblardagi ziddiyatlar aniqlandi. Pedagoglarning ko'pchilik qismi asosiy qadriyat – bolalar va ularni har tomonlama rivojlantirish (28,%), shuningdek muloqot jarayonida yuzaga keladigan munosabatlar xususiyati ekanligini ko'rsatganlar (32,5%). Shu bilan birga o'quvchilar bilimlarining natijasini o'zlari uchun asosiy deb 24,7% pedagoglar belgiladilar, bu sohadagi o'z psixologik bilimlarini 40,3% amalda qo'llaydilar, ya'ni ko'proq o'qituvchilar kasbiy faoliyatda predmetli-metodik yo'nalganlikni o'zlari uchun ustuvor hisoblaydilar. Tahlil qilinayotgan fikrlarni guruhlashning boshqa usuli, o'qituvchilarning aksariyat qismi (76,7%) diqqatini bevosita faoliyat jarayoniga, boshqa qismi (31,2%) – tarbiyaga va kamchilik qismi (16,9%) – shaxs sifatida o'ziga qaratishini ko'rsatdi.

Aynan mazkur so‘nggi holat, o‘qituvchi kasbiy faoliyatida ziddiyatlilik va tartibsizlik holatini shakllantiradi deb o‘ylaymiz. Ko‘pchilik so‘ralgan o‘qituvchilar (68,8%) ular davriy ravishda his qilgan o‘ziga ishonmaslik va havotirlanuvchanlik hissini ta’kidladilar, bu esa o‘qituvchi maktab sharoitida amalga oshirishi mumkin bo‘lganidan ko‘ra zamonaviy nazariya va amaliyot jadalroq takomillashishini anglash bilan bog‘liq.

2-ilova

«Men va mening kasbim» anketasi

Hurmatli hamkasb!

Sizni pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazida ko‘rib turganimizdan mamnunmiz va kasbiy takomillashishda muvaffaqiyatli ilgari lab borishingizni tilaymiz!

O‘zaro hamjihatlikni o‘rnatish, Sizning umidlaringizni oqlash, kasbiy ehtiyoj va qiziqishlaringizni, shuningdek malaka oshirish kurslarida o‘quv jarayonini tashkil etishdagi istaklaringizni inobatga olish maqsadida bizning hamkorlikdagi faoliyatimizga taalluqli bo‘lgan, zamonaviy sharoitlarda boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan qator savollarga samimiy va batafsil javob berishingizni so‘raymiz!

Yodingizda tuting! Bizning vazifamiz – sizning muammolaringizni tushunish va yechishga yordam berishdir. Sizning bo‘lajak kasbiy muvaffaqiyatingiz – pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish mahorat markazi obro‘si hisoblanadi (kurslarni bitirgandan so‘ng bizning ishimizni batafsil va to‘liq baholashingiz uchun imkoniyat beriladi).

1. Sizning ism-sharifingiz _____
2. Ish joyingiz _____
3. Sizning pedagogik stajingiz (javob raqami tagiga chizing)

3 yilgacha	3-5 yil	6- 10 yil	11-15 yil	16-25 yil	25 yildan ortiq
1	2	3	4	5	6

4. Yaqin kelajakda Siz malakaviy toifa olishga (berilishiga) da’vogarlik

qilasizmi (javob raqami tagiga chizing)

Da'vo qilmayman	I	II	OT
1	2	3	4

5. Ta'lim olish davrida kimning va qanday turdagi yordamini olishni xohlaysiz?

6. O'z pedagogik faoliyatingiz maqsadi nimalardan iborat?

7. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi missiyangizning vazifalari nimalardan iborat?

8. O'z kasbiy faoliyatingizda nimalarga erishishni xohlaysiz?

9. Bunga qanday erishishni xohlaysiz?

10. «Kasbiy-axloqiy kompetentlik» deganda nimani tushunasiz?

11. Bugungi kunda Sizning kasbiy qadriyatlaringiz qanday?

12. Kelajakda o'z kasbiy qadriyatlaringizni qanday tasavvur qilasiz?

13. Sizningcha boshlang'ich sinf o'qituvchisining qaysi shaxs sifatleri eng muhimlari hisoblanadi?

14. Birinchi navbatda o'zingizda qanday sifatlarni rivojlantirishni istaysiz?

15. O'zingizning qanday sifatlaringizdan voz kechgan bo'lardingiz?

16. O'z kasbiy-axloqiy kompetentligingizni takomillashtirishni istaysizmi?

Agar «ha» bo'lsa, nimalarda?

17. Buning uchun sizga nimalar yetishmayapti?

18. Hamkasblaringizga o'z kasbiy-axloqiy tajribangizdan nimalarni taklif qilgan bo'lardingiz?

19. O'z kasbiy-shaxsiy afzalliklaringizni nimalarda ko'rasiz?

20. O'z kasbiy-shaxsiy kamchiliklaringizni nimalarda ko'rasiz? Sizningcha ularning sabablari nimada? O'qituvchi o'z kasbiy-axloqiy tajribasini dolzarblashtirishi, uni savollarda javoblar ko'rinishida uni ko'rgazmali ifodalash o'qituvchining o'zini-o'zi tahlil qilish, o'zini-o'zi aks ettirish, refleksiyasida yuzaga keladi.

3-ilova

«Mening kasbiy-axloqiy kompetentligim» anketasi

O‘qituvchi kasbiy-axloqiy kompetentligi rivojlantirish diagnostik ta’minotining birinchi bosqichi doirasida andragog unga kasbiy qiyinchilik va afzalliklarni aniqlashga yordam beruvchi “kasbiy yo‘nalishni” tuzib, o‘z bilim, ko‘nikmalari darajasini baholashni taklif etadi. Bunday ish o‘qituvchining o‘z kasbiy-axloqiy kompetentligini o‘zini-o‘zi baholashi anketasini (varaqasi) to‘ldirishdan boshlanadi.

Hurmatli hamkasb! O‘qituvchining kasbiy-axloqiy kompetentligi – bu o‘zining kasbiy ahamiyatli sifatleri va qadriyatli yo‘nalganligiga mos ravishda boshlang‘ich sinf o‘quvchisining ma’naviy-axloqiy asoslarini shakllantirishga tayyorligi hisoblanadi. Har bir o‘qituvchi o‘zining amaliy faoliyatida bu ishni amalga oshirib, u yoki bu qiyinchiliklarni his qiladi. Siz qanday qiyinchiliklarga duch kelasiz?

Kasbiy-axloqiy sifatlar (KAS) anketasida taklif etilgan, o‘qituvchi bilim, ko‘nikma, malakalarini ularning o‘z faoliyatingizda ifodalanish darajasi bo‘yicha 3-ballik shkala bo‘yicha baholang: 3-sifatlar to‘liq ifodalangan; 2-sifatlar asosan ifodalangan; 1-sifatlar qisman ifodalangan; 0-sifatlar ifodalanmagan. Buning uchun uchinchi ustunda mos raqamni belgilang.

№	KAS 1	KAS umumiy tavsifi 2	KAS baholash ko‘rsatkichlari
1	Bolaning kuchi va imkoniyatlariga ishonch	Bu sifatlar pedagogning asosiy vazifasini aks ettiradi va uning insonparvarlik qarashlarining ifodasi hisoblanadi. Ular pedagogning ta’lim oluvchilarning muvaffaqiyatlariga nisbatan qarashlarini belgilab beradi: - ta’lim oluvchilarning kuchi va imkoniyatlariga ishonch o‘quvchiga nisbatan ayblash vaziyatni yengadi, o‘quvchini qo‘llab-quvvatlashga, uning faoliyati muvaffaqiyatligini kuzatuvchi yo‘llar va metodlarni izlashga tayyorlik to‘g‘risida guvohlik beradi.	Ko‘nikmalar: - o‘quvchilar uchun muvaffaqiyat vaziyatlarini tashkil qilish - 0123 obyektiv pedagogik baholashni amalga oshirish - 0123 - o‘quvchilar faolligini oshirish - 0123 - har bir o‘quvchida ijobiy tomonlarini topish – 0123 - ta’lim jarayonini ijobiy tomonlarga tayanib qurish - 0123 - o‘quvchini rivojlantirish ijobiy kuchlarini qo‘llab-quvvatlash - 0123 - individual-yo‘naltirilgan ta’lim loyihalarini ishlab chiqish - 0123
2	Bolalarning ichki olamiga qiziqish	Bolalarning ichki olamiga qiziqish nafaqat ularning individual va yosh xususiyatlarini bilishni, balki butun pedagogik faoliyatni ularning individual	Bilimlar: - o‘quvchilar individual xususiyatlarini bilish – 0123 - o‘quvchilar yosh xususiyatlarini bilish - 0123

		xususiyatlariga tayanib qurishni nazarda tutadi.	- o'quvchilar ichki olamiga qiziqish - 0123 Ko'nikmalar: - o'quvchilar individual xususiyatlariga tayanib pedagogik faoliyatni qurish - 0123
3.	Boshqa qarashlar, nuqtai nazarlarni qabul qilishga ochiqlik (pedagogning g'oyaviy bo'lmagan fikrlashi)	Boshqa qarashlar, nuqtai nazarlarni qabul qilishga ochiqlik pedagog o'z nuqtai nazarini yagona to'g'ri deb hisoblamasligini nazarda tutadi. U boshqalarning fikri bilan qiziqadi va yetarli asoslash holatida ularni qo'llab-quvvatlashga tayyor bo'ladi. Pedagog o'z qarashlarini o'zgartirish bilan hamkasblarining fikrlariga mos javob berishga tayyor.	Pozitsiya: 1 - haqiqat yagona bo'lmashligi mumkinligiga ishonch - 0123 - o'quvchilar, ota-onalar va hamkasblarning fikrlari va qarashlariga qiziqish - 0123 - o'quvchilarni baholash jarayonida turli nuqtai nazarlarni inobatga olish - 0123
4.	Umumiy madaniyat va qadriyatli yo'nalganlik	Pedagogik faoliyatning xususiyati va qadriyatli yo'nalganligini, kasbiy-axloqiy o'zini-o'zi takomillashtirishga tayyorlikni belgilaydi. Pedagogning pedagogik etikani, psixologik-pedagogik asoslarni bilishidan iborat, qo'shimcha bilimlarning kengligi va chuqurligini ifodalaydi. Ko'p jihatdan pedagogik muloqot muvaffaqiyatlilikini, pedagogning o'quvchilar ko'z oldidagi qadriyatli qarashlarini belgilaydi.	Pozitsiya: - o'qituvchining pedagogik faoliyat maqsadlari va qadriyatlarini anglashi - 0123 - moddiy va ma'naviy hayotning asosiy sohalarini tushunish - 0123 - o'quvchilar moddiy va ma'naviy qiziqishlarini bilish - 0123 - o'z yutuqlarini namoyon etish imkoniyati - 0123 - o'qituvchining kasbiy-axloqiy o'zini-o'zi rivojlantirishga tayyorligi - 0123
5.	Emotsional barqarorlik	O'quv jarayonidagi munosabatlar, ayniqsa u yoki bu nizoli, psixologik murakkab vaziyatlardagi munosabatlar xususiyatini belgilaydi. O'quvchilar baholarining obyektivligini saqlashga yordam beradi. Sinfni boshqarish samaradorligini belgilaydi.	Pozitsiya: - qiyin vaziyatlarda pedagog xotirjamlikni saqlaydi - 0123 - emotsional nizo bahoning obyektivligiga ta'sir qilmaydi - 0123 - emotsional-tarang vaziyatlardan qochishga intilmaydi - 0123
6.	Pedagogik faoliyatga ijobiy yo'nalganlik	Mazkur sifatlar asosida o'z kuchiga, o'z samaradorligiga ishonch yotadi. Hamkasblari va o'quvchilar bilan ijobiy qadriyatli-yo'nalgan munosabatlarga yordam beradi. Pedagogik faoliyatga ijobiy	Pozitsiya: - pedagogik faoliyat maqsadlari va qadriyatlarini amalga oshirishga yo'nalganlik - 0123 - ijobiy kayfiyat - 0123 - ishlash istagi - 0123 - kasbiy o'zini-o'zi adekvat baholash - 0123

		ahamiyatli belgilaydi.	yo‘nalganlikni	
--	--	---------------------------	----------------	--

Mazkur anketa natijalari asosida pedagog kasbiy-axloqiy kompetentligi (KAK) darajasini baholash mumkin. U 26 baholash ko‘rsatkichlari bo‘yicha o‘qituvchining to‘plagan ballari yig‘indisiga muvofiq aniqlanadi (3-ustun). Masalan,

- KAK yuqori darajasi – 78 dan 65 ballgacha;
- KAK o‘rta darajasi– 64 dan 52 ballgacha;
- KAK past darajasi – 51 dan 26 ballgacha.

So‘ngra o‘qituvchi-andragog tahlining qiyosiy jadvallarini to‘ldiradi (qarang. 4 va 5- ilovalar).

4- ilova .

Kurs tinglovchilarining kasbiy-axloqiy kompetentligi darajasini baholash qiyosiy jadvali

Tinglovchilar F.I.SH.	To‘plangan balllar miqdori	KAK darajasi	O‘qituvchi-andragog tavsiyalari
1.			
2.			
3. va h..k			

5- ilova

O‘qituvchi kasbiy-axloqiy sifatlarini (KAS) baholash qiyosiy jadvali

KAS	Bahoning o‘rtacha qiymati (3-balli shkala bo‘yicha)	KAS rangdagi o‘rni	Izoh
1. O‘quvchilar uchun muvaffaqiyat vaziyatlarini tashkil etish			
2. Obyektiv pedagogik baholashni amalga oshirish			
3. O‘quvchilar faolligini oshirish			
4. Har bir o‘quvchidagi ijobiy tomonlarni topish			
5. Ta’lim jarayonini ijobiy tomonlarga tayanib qurish			
6. O‘quvchini rivojlantirish ijobiy kuchlarini qo‘llab-quvvatlash			
7. Individual-yo‘naltirilgan ta’lim loyihalarini ishlab chiqish			
8. O‘quvchilar individual xususiyatlari bilimlarining mavjudligi			

9. O'quvchilar yosh xususiyatlari bilimlarining mavjudligi			
10. O'quvchilar ichki olamiga qiziqishning mavjudligi			
11. O'quvchilar individual xususiyatlariga tayanib pedagogik faoliyatni qurish ko'nikmalari			
12. Haqiqat yagona bo'lmasligi mumkinligiga ishonch			
13. O'quvchilar, ota-onalar va hamkasblarning fikrlari va qarashlariga qiziqish			
14. O'quvchilarni baholash jarayonida turli nuqtai nazarlarni inobatga olish			
15. Pedagogik faoliyat maqsadlari va qadriyatlarini anglash			
16. Moddiy va ma'naviy hayotning asosiy sohalarini tushunish			
17. O'quvchilar moddiy va ma'naviy qiziqishlarini bilish			
18. O'z yutuqlarini namoyon etish imkoniyati			
19. O'zini-o'zi rivojlantirishga tayyorlik			
20. Qiyin vaziyatlarda pedagog xotirjamlikni saqlaydi			
21. Emotsional nizo bahoning obyektivligiga ta'sir qilmaydi			
22. Emotsional-tarang vaziyatlardan qochishga intilmaydi			
23. Pedagogik faoliyat maqsadlari va qadriyatlarini amalga oshirishga yo'nalganlik			
24. Ijobiy kayfiyat			
25. Ishlash istagi			
26. Kasbiy o'zini-o'zi adekvat baholash			

Ma'lum sifatlarining rangi (rangli o'rin) o'qituvchilarning o'z-o'zlariga baholarining o'rta arifmetik ko'rsatkichi summasidan hosil bo'ladi (3-ballik shkala bo'yicha).

6- ilova.

Baholash varaqasi № 1

Mening qiyinchiliklarim

Tinglovchi _____

Qiyinchiliklar tavsifi	Kimning yordami talab etiladi	Qiyinchilikni hal etish bo'yicha harakatlar rejasi
-------------------------------	--------------------------------------	---

1.		
2. va h.k.		

7- ilova .

2-baholash varaqasi

Mening qiyinchiliklarim va ularning yechimi

Tinglovchi _____

Qiyinchiliklar tavsifi	Kasbiy-axloqiy qiyinchilikni hal etish darajasini ko'rsatuvchi ballar	Ta'lim jarayoni sifati, %
1.	1,2 ,3 ,4, 5	20, 40, 60 ,80, 100
2. va h.k.		

8-ilova .

KAS darajalari dinamikasi

Kategoriya	Tajriba boshida (%)	Tajriba oxirida (%)	O'sish
Yuqori daraja	11.6%	21.6%	+10%
O'rta daraja	37.5%	49%	+11.5%
Past daraja	50.9%	29.4%	-21.5%

KARIMOVA NARGIZA RAXIMOVNA

**MALAKA OSHIRISH TIZIMIDA BOSHLANG'ICH SINFLAR
O'QITUVCHILARINING KASBIY-AXLOQIY
KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI
(MONOGRAFIYA)**

Muharrir: O.Abdullayev

Dizayner: J.Qobilov

“OMADBEK PRINT NUMBER ONE” MCHJ

Andijon shahri, Boburshoh ko'chasi, 39 a uy.

Nashriyot litsenziya raqami: № 156677.

2023-yil 7-noyabrda berilgan.

Tijoriy takliflar uchun: 99-906-90-71

Bosmaxonaga 2025 yil 05 dekabrda berildi.

Bosishga 2025 yil 10 dekabrda ruxsat etildi.

Bichimi 84x108 1/16. Hajmi 8,8 bosma taboq.

Times New Roman garniturasida,

ofset qog'ozida, ofset usulida chop etildi.

Buyurtma 965 Adadi 50 dona.

Ushbu kitobning hech bir qismidan mualliflarning yozma ruxsatisiz elektron yoxud bosma shaklda tijoriy maqsadlarda foydalanish uchun chop etish hamda internet, ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqatish mumkin emas.

Mualliflik huquqlari qonun bilan himoya qilinadi.

“OMADBEK PRINT NUMBER ONE” MCHJ

bosmaxonasida chop etildi.

Andijon shahar Boburshoh ko'chasi, 39 a uy.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti administratsiyasi

huzuridagi Axborot va ommaviy

kommunikatsiyalar agentligining **19.02.2025** dagi

627268 raqamli guvohnomasi.

